5666

RCZALI HENRIK

ERDÉLY TÖRTÉNETE

KK

10931449

Copyright by
Káldor Könyvkiadóvállalat Budapest
1935

10931449

ERDÉLY TÖRTÉNETE

ÍRTA:

MARCZALI HENRIK

EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 1935

KÁLDOR KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

10931449

Bayerische
Staatsbibliothek
München

1858. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

10931449

TARTALOMJEGYZÉK

Lap

I. A legrégibb időktől a honfoglalásig

1. Regevilág Szittyaországban 9
2. Római világ 11
3. A húnok és avarok 14

II. A honfoglalástól a mohácsi vészig

4. A honfoglalás 21
5. A kalandozások kora 25
6. Géza fejedelem és Vajk István 27
7. A kúnok betörése 32
8. A flandriaiak és szászok szabadságlevele. A három törvényes erdélyi nemzet 33
9. Tatárjárás Erdélyben..... 36
10. Vlachok beszivárgása Erdélybe a XIII. sz. végéig 37
11. Az Anjouk kora 39
12. Zsigmond király kora. A városok az országgyűlésben foglalnak helyet 42
13. A Hunyadiak 46
14. Mátyás és a közállapotok 60
15. Mátyás és a jobbágyság 62
16. A humanista kor műveltsége 64
17. A magyar hadsereg Mátyás alatt 66
18. A Jagellók. A birodalom bomlása. Dózsa György és a parasztháború 69
19. A nagy dráma befejezése 74

Lap

III. Erdély mint önálló fejedelemség

20. Keleti Magyarország. János király és Fráter György 78
21. Az újjáalakulás kezdetei 86
22. A hitújítás és az irodalom 90
23. A Báthoryak 94
24. Bocskay István 102
25. Bethlen Gábor 110
26. I. és II. Rákóczi György politikája 118
27. A lengyel háború és Erdély bukása 124
28. A török háború kiújulása. Szent Gotthárd és a vasvári béke 126
29. Zrínyi Miklós és Erdély 130
30. A Wesselényi-összeesküvés 133
31. Önkényuralom és a protestánsok üldözése 137
32. Erdély Apafi fejedelem korában 145
33. A XVII. század lelkivilága és életmódja 149
34. Az erdélyi fejedelemség elhanyatlása. Az örökös királyság 158
35. Az örökös királyság és Erdély 160
36. A korszak történetírása 167

IV. Erdély a Habsburgok alatt

37. Leopold császár és király hitlevele 179
38. Caraffa és Kollonics 185
39. Rákóczi Ferenc felkelése 192
40. A Pragmatica Sanctio kora Erdélyben 207
41. Gróf Bánffy Dénes és Barcsai Ágnes 215
42. A görögkatolikus egyház alapítása 218
43. Mádéfalva és Buccow 220
44. A Hóra-világ 225
45. Az 1790—91. országgyűlés és Erdély 236
46. Az alkotmány helyreállítása Erdélyben 246
47. Erdély állapota a XIX. század első felében 251
48. A magyarság és a románok 260
49. A román felkelés 268
Név- és tárgymutató 277

10931449

Bayerische
Staatsbibliothek
München

I. A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A HONFOGLALÁSIG

1. REGEVILÁG SZITTYAORSZÁGBAN

Herodotos, a történetírás atyja, aki 480-ban Krisztus előtt élt, bejárta az akkori ismert világot és eljutott az erdélyi hegyek vidékére is. Elsősorban a Duna érdekelte, hisz annak folyása egész a gallusokig tartott, a Fekete-tengerig, de már ismerte a „Maris"-t is — a Tiszát nem említi. Később még egy nevezetes folyó szerepel a földrajzban, a Körös — Chryseos —, vagyis az Aranyos. Mert az aranyat máris nagyon megbecsülték. Őt nagyon érdekelték a szittyák is, kik a mostani Déli Oroszországban tanyáztak és a legrégibb nemzetnek vallották magukat, egyenlőknek ebben az egyiptomiakkal.

Hadúr a szittyák istene. Mikor a szittya először ölt ellenséget, azt bemutatja a királynak és csak az, ki ellenséget ölt, részesül a zsákmányban; aki nem ölt ellenséget, az szégyenszemre ült ott. Aki több ellenséget ölt, az két pohárból is ihatik. Ha a király gyilkoltat, az ellenség gyermekeit sem kíméli, csak a nőket. Szerződést úgy kötnek,

hogy a bort vérükkel vegyítve, az italt tartalmazó edényre ráütik a kardot, nyilat és tegezt. A meghalt fejedelmet bebalzsamozzák, ágyasát, lovát és aranyát is elássák, de ezüstöt és rezet nem használnak. Tor gyanánt harminc ifjat ölnek. Hisznek a halhatatlanságban; Zalmoxis istenükhöz térnek. Megvan a saját nyelvük. Az emberevéstől sem tartóztatják magukat.

Ellentétben a szittyákkal, az agathyrsok a leggyávább emberek. A nők közösségben élnek, testvérek és vérrokonok, ezért nincs köztük féltékenység, sem ellenségeskedés. Regevilágban vagyunk, az amazonoknál, kik hadban állanak a férfiakkal. Csak a csatában vették észre, hogy nők. Csak fegyverük és lovuk volt, vadászatból és zsákmányolásból éltek. Ott aztán megházasodtak, bár egymás nyelvét nem értették. Szűz nem megy férjhez, míg legény-ellenséget nem ölt. Volt babonájuk is: ha a fölfejlődött csatarend előtt nyúl szalad el — rossz előjel. Ott szerepel egy ősi vaskard is, melynek mint Ares szent jelképének lovakat és egyéb barmokat áldoztak, úgy, mint a többi istennek.

Megkezdődött a nagy küzdelem Darius király és a szittyák közt. A király meghódolást követelt; a szittyák nem hoztak sem földet, sem vizet. Viszont küldtek Dariusnak egy madarat, egy egeret, egy békát és öt nyilat. Szimbolum volt: „Ha nem lesztek madarak, mik az égbe repülnek, sem egerek, mik a földbe bújnak, sem békák, mik a mocsárba ugranak, nem értek soha haza, mert ez az öt nyíl lelő benneteket."

Mennyi emlékeztetés a szittyák utódjaira!

2. RÓMAI VILÁG

Róma hatalmi helyzete a barbárok beözönlésének a mai Erdélybe és a Tisza vidékére gátat vetett, de az északi törzsek, géták, szarmaták, jazigok, főkép dákok, kik még nomádok, nem szűntek meg a római birodalmat betörésekkel nyugtalanítani. Főtörekvésük a Dunán való átkelés volt, miáltal zsákmányt és rabszolgákat szerezhettek, mihelyt a Duna befagyott. Oly erős volt a birodalomba betörni vágyó és arra képes különböző népeknek közös elhatározása, hogy ezt a vágyukat fegyverrel is el akarták érni. Már Julius Caesar gondolt a géták és dákok behódítására és ezt a tervet csak halála, Kr. e. 44-ben, akadályozta meg. De Rómában mindig nyilt sebnek nézték a határ — a limes — megsértését. A hitvány, kegyetlen Domitianus császár megvásárolta a barbár dákoktól a békét, háromszor is triumphust tartatott, de hadvezérei csak kétes eredményt bírtak elérni. Trajanus császárnak volt fenntartva az az érdem, hogy Dáciát meghódítsa és provinciává tegye. Történetíró alig foglalkozik Róma egyik legnagyobb és tiszteletreméltóbb fiával: de ékesen szólnak szobrai, feliratai, érmei.

Mint hadvezér, kipuhatolja a terepet, Pannóniába készül. A háború elhatározásával az a célja, hogy most már véget vessen a barbárok sokféle csalafintaságának, akik béke idején egyre erősebb seregre tettek szert és még adófélét is követeltek. Eleinte csak Róma felsőségének elismerését követelte, majd az adófizetés beszüntetését. Igaz római módon az útépítést tekintette az első nagy felada-

tának. A Dunán átkelésül a legszűkebb helyet választotta. Mint egy felirat hirdeti, átmetszette a hegyeket, a folyamot legyőzte, utat alkotott. Hajóhídon vezette át hadait a Dunán, közel a mai Orsovához. Oly erős volt a dákok önbizalma, hogy mihelyt a császár eltávozott, ők támadnak. Most már Trajanus a segédcsapatokat is összevonja és döntő csatára készül. Decebalus, a dákok királya békét kér, de a háború nagy vérontással folyik és most már határozattá válik a római birodalom kiterjesztése Dáciára és a dák nemzet önállóságának megszüntetése. Új lelkesedést öntött a seregbe egy régebbi sasának visszaszerzése. Most már feltétel nélkül való meghódolást követel és visz keresztül a császár. Le kell mondania a királynak minden hódításáról, le kell rombolnia a védett helyeket, ki kell szolgáltatnia a szökevényeket, rómaiakat nem szabad befogadnia az országba. Decebal személyesen is behódol, térdre borul és eldobja fegyvereit. A király nővérét is elfogták. A helyzetet a királyra nézve még megnehezítette a dákok kegyetlenkedése a római foglyokkal. A foglyokat a kocsik kerekéhez kötik, az asszonyokat pedig meztelenre vetkőztetik és fáklyákkal égetik testüket.

A dák király még nem tartotta vesztettnek ügyét. Volt még elég pikkelypáncélos jazig és szarmata, aki szívesen állott a nagy király mellé, de külföldről is keresett segítséget, még a távoli partusoknál is. Célt nem ér, a légiók helytállanak. Decebalus belátja, hogy népe többé nem képes ellenállásra: öngyilkos lesz, fejét Rómába viszik diadalmi jelnek. Trajanus teljes diadalt arat, meg-

keríti még a királyi kincseket is, fővárosul Sarmizegetusát jelöli ki és mindjárt meg is kezdődik a római telepítés. Valószínűleg már romanizált trákokat és illíreket küldtek oda, hisz a Trajanust követő korban századokon át, míg a gót nem jutott be a Balkánba, csaknem kivétel nélkül a Balkán lakóiból kerültek ki a császárok. Hadrianus, Trajanus méltó utódja, már nagy részben megbékélt provinciát talált. A szarmaták és jazigok a keleti és északi hegységekbe szorultak. Dáciát a várak egész sorozata védte és a béke áldása elhatol a távoli és alig ismert tartományba is. Még egyszer nagy sereggel indult délnek a barbárság; már veszélyben forgott az annyira fontos bányavidék is — arany és só —, de a germánok és szarmaták rohama már megtört. Sarmizegetusa (Várhely) maradt a főváros, mellette Apulum (Gyulafehérvár), Potaissa (Torda), Napoca (Kolozsvár), Porolissum (Mojgrád, Szilágy vm.) dicsekedhettek városi joggal. Lehet, hogy a római gyarmatvárosok régibb dák telepek helyére épültek. Háborús veszély miatt többször is be kellett tömni a bányákat. De a békés élet gyönyöreiről sem feledkeztek meg. Különösen értékesek és érdekesek a kollégiumok (céhek) viasztáblái, amelyeket a verespataki bányákban találtak és amelyeken arról találunk feljegyzést, hogy mennyibe került a május első szombatján rendezett lakoma. A provincia adómentes volt, ami azt bizonyítja, hogy e nagy telepek elsősorban katonai célt szolgáltak.

A barbárok tömeges és szinte folytonos előnyomulása a provincia felé mind erősebbé vált. E mozgalom már alig látszott legyőzhetőnek. A bé-

kés állapot teljesen megszűnt. A legvitézebb és legderekabb császárok egyike, Aurelianus, Kr. u. 272-ben levonta a szükséges következtetést: a Dunát kellett újra megtenni birodalmi határnak; a békés lakosságnak a Duna mögé kellett költöznie. Trajanus nagy alkotása megszűnt: a barbárság újra beronthatott már megművelt tájékokra. Dáciának csak neve maradt meg. Erdély megszállása a rómaiak által mindössze 164 évig tartott.

3. A HÚNOK (375–455) ÉS AVAROK

Belső-Ázsia nagy síkságából indultak ki és mint az összes török törzsek vezetői lépnek be 375-ben Európába, az Ural és a Káspi-tenger közt. Nemcsak hódítanak, hanem magukkal ragadják azokat a népeket, amelyeket útjukban találnak. A keleti gótok nagy birodalma sem bír ellenállani, királya, a 110 éves Hermanrich, maga vet véget életének. Az alánok a Kaukázus északi lejtőjén a húnokhoz csatlakoznak, együtt indulnak tovább, de a nyugati gótok, akik már letelepedtek, ellenállnak és a Duna jobb partján kérnek és nyernek földet. Egyik csapatuk Valens császárt öli meg (378) és Konstantinápolyig pusztít. A hún lökés már első rohamában megdönti a birodalom legféltettebb bástyáját; akkor már Bizánc a birodalom központja. Már a pannóniai limes sem tartható: a gazdag, virágzó birodalom a barbárok martalékává süllyed. A nyugati gótok egy serege Erdélyben, a „felföldön" (Kaukaland, Hochland) szerez területet.

Abból, mit a hún elfoglalt, egy talpalatnyi földet sem akart elveszteni. Annyi apró rablókaland után, sok vazallust szerezve, most már mint elsőrangú nagyhatalom lép fel a hún. Attilában megvolt az ehhez való akarat és erő. Megölte bátyját, Bledát és mint egyedüli uralkodó intézkedhetett, parancsolhatott. A gótok ellen a rómaiakhoz csatlakozott; a görög császár 350 fontnyi segélypénzt fizetett — az adó nevét lehetőleg kerülték. Nehéz volt összetartani, egy akarat alá hajlítani az annyiféle irányba indulni kész germán, szláv, török, ugor törzset és ezeket, a népvándorlás által szétzilált nemzeteket, közös akcióra bírni.

Be kell látnunk, hogy legalább is annyi alkotóelem volt Attila elméjében, mint romboló. Bármennyit sopánkodtak is, a világ pőrölye alkotó is volt minden ízében. Hisz maga a hún törzs csak egy csepp volt a vándornépek tengerében. Pedig az a számtalan király, törzsfő és fejedelem csakis Attila alatt alázta meg büszke fejét.

Görögországot, Rómát hatalmas kapcsok kötötték össze, a most alakuló rendet csak személyes értékek. A hanyatló keleti és nyugati Róma helyébe a személyes hűségen alapuló, örökös harcot feltételező feudalitás lép. E fejlődésnek lehettek előzményei, de az eszmét, mielőtt még alakot nyert volna, megvalósította a minden ízében mongol, laposorrú, aprószemű, szélesmellű uralkodó, kinek kardját maga Hadúr vette hűbérbe. Az a kard, amely kinőtt a földből, hogy a világon uralkodjék, volt Attila csillagzata. Ennek birtoka hozott átkot vagy üdvöt.

A derék Priszkosz rétor, ki Attila deszkasátrában is mulathatott, legjobban fejezte ki a viszonyt a minden gonoszra hajló görögök és a hún barbárok közt. A húnokhoz pártolt római becsületesen megmondja, hogy a birodalomban jelesek ugyan a törvények, de nincs, aki végrehajtsa. Az intézmény és az ember értéke áll itt szemben egymással.

Különös, hogy mint hadvezér éppen nem tartozott a kiválók közé Attila. A maga népéből valók közül távol áll Dzsingisz khántól, Batutól, Timurtól, talán Bulcsutól is. Kardvívásra csak nagyritkán bocsátkozik, döntő csatába csak egyszer: Catalaunumnál — ott sem győz, pedig ott érvényesíthette volna páratlan lovasságát és a nyugati gótokon kívül csupán népromok állottak szemben tengernyi hadával. Éppen régi kedves pajtása, „Aetius gyermek" diadalmaskodott fölötte. Nem jutott Rómába, sem Konstantinápolyba. Nem Leó pápa követsége állította meg, hanem a pestis. Egyetlen nagy katonai sikere Aquileja lerombolása maradt.

Történetünkben az a jelentősége, hogy székhelyéül a Tisza mellékét, valószínűleg Szeged vidékét tűzte ki. Innen tartotta féken Keletet és Nyugatot, Perzsiától az Atlanti-óceánig. Külön, egyetlen emberpéldány, a nemzetek meggyőződése szerint felsőbb hatalmak szövetségében álló — fősamán. Csak ezáltal válhatott nemcsak a történelemnek, hanem a regének is világra terjedő „Isten ostorává". Halála éppoly tragikus és megdöbbentő, mint élete volt: nem hiányzik belőle Krimhild gyilkos szerelme sem. Marcianus császár megálmodta, hogy a hún nemzet íjja kettétörött (453). Varázs-

ereje megszűnt. A nemzetek fellázadnak, a testvérek egymás ellen támadnak, a germánok nagy csatában legyőzik Attila népét. Búsan, megtörve kerülnek vissza Szittyaországba, a Dobrudzsába, már csak mint útonálló rablók. Attila fia, Dengezikh, mint zsiványok fejedelme végezte életét. A Dunántúl még fennállott „a harcos Aquincum", amelyet Galliában tiszteltek meg a rómaiak verssel, énekkel. Nekünk nem maradt más, mint Csaba mondája. Bury cambridgei professzor, a középkori görögség legnagyobb tudósa, teljesen méltányolja Attilát, úgy is mint embert, úgy is mint államférfiút.

A száz évvel később író Jordanes így jellemzi: „Nem asszonyi siránkozással és könnyekkel, hanem férfiak vérével kell gyászolni az ilyen híres vitézt. Miután a szerencse kedvezésével mindent elért, nem övéinek árulásától, hanem saját nemzetében, sértetlenül, örömök közt, fájdalom érzése nélkül halt meg. Ki mondja azt halálnak, amelyért bosszút senki sem követelhet? A holttest felett nagy tort ültek és a hullát arany-, ezüst- és vaskoporsóba zárva, fegyvereivel és ékszereivel együtt eltemették." Talán a gót szokást követték, mint Alarichnél, akinek tetemeit a folyóba zárták. Itt magas halmot emeltek emlékének. Valószínűleg ilyen lehetett Attila sírdombja is. A sok véres küzdelemben gepidák, gótok, longobardok közt elpusztult, ami kevés még megmaradt a civilizációból. Nagy Teodorich, a „halhatatlan Detre" lett Itália királya.

A longobardok vitéz fiatal királya, Alboin, hogy a gepidákon bosszút állhasson, behívta a Kárpátokon túl tanyázó lovas, nyilas avarokat:

török fajt, amelyet azonban a középázsiai rokonaik nem ismertek el igaz avaroknak. Ők foglalták el a mai Magyarországot (568) és onnét indultak rablóhadjáratokra, különösen a korhadt, gazdag görögök ellen. Királyuk, Baján, kiváló volt mint rablóvezér, de kulturális hajlam sem hiányzott belőle, amit mutat, hogy mindenáron fürdőházat óhajtott szerezni a görög császártól. Nagy területen uralkodott, amelyet a szlávok műveltek. Minő hanyatlás Attilához képest! A gyéren lakott országban, Baján halála után (602), magyar földre északról kiindulva szintén szlávok, szerbek és horvátok szereztek földet, eljutottak Dalmáciáig. De akkora volt a köznyomor, hogy minduntalan új telepek után néztek. Uraik nagyon kegyetlenek és gőgösek voltak a szolgáik iránt. Az avar birodalom mégis fennállott kétszáz éven át, azon egyszerű oknál fogva, hogy a többi nép még gyöngébb volt. Az igazi veszélyt csak a szapora, nyüzsgő szláv okozhatta, akinek legkisebb volt igénye minden tekintetben. Már az a tény, hogy horvátok, szerbek olyan könnyen áthatolhattak országunkon, bizonyítja, mennyire ingatag ez a birodalom. Midőn aztán 679-ben a harcos bolgárok is átkeltek a Dunán és ott államot alapítottak, az avarság mindenfelől be volt kerítve.

Nagy Károly végét vetette az avar birodalomnak. Az avarok vitézül verekedtek és miután nyilt csatában legyőzték őket, gyűrűiket (földvárakat, Ring németül) védték, családjaikat és kincseiket. 796-ban Nagy Károly a Tiszáig hatolt és elfoglalta a főgyűrűt is — tán Csörsz árkát. Oly nagy volt a kincs, hogy a frank birodalomban, hol addig alig

volt arany, az lett az érték mérője. Végre a császár teljesen végez velök. Az avarság egyes töredékei Sabaria (Szombathely) vidékén nyertek új hazát. Szörnyű fátum, hogy az a nép, amelytől előbb császárok rettegtek, az avarok, segítséget kértek a császártól, hogy volt szolgáik, a szlávok, le ne gyilkolják őket.

Faltörőül a hun szolgált. A két nagy török nemzet itt pusztult el. De bármily rövid volt itt aránylag szerepük, puszta ittlétük is rásütötte bélyegét egész Közép-Európára.

Ismét a germán kerekedik fölül, a frank őrgrófság alkotja a limest a kultúra és a barbárság közt. Hiszen Nagy Alfréd, Anglia királya, Magyarország területét „Deserta Avarorum"-nak, avar pusztaságnak nevezi. Talán valami szláv csapat üthetett Szombathely és Sopron felé tanyát.

Lehet-e bízni a történeti haladásban? Több mint ezeréves telepítés, gyarmatosítás, több nagy államalkotás után ez a termékeny, áldott föld alig jutott magasabb fokára a műveltségnek és erkölcsnek, mint aminő az első kelta telepedés után lehetett. A sikeres szellemi és anyagi munkának minő roppant mennyisége veszett kárba! Sem a dák, sem a hun vagy avar kard és diplomácia, sem a gót és jazig (törökül nyelv) vitézség nem bírt állandó békét teremteni. Sírja lett az összes nemzeteknek, amelyek egymásután uralkodtak rajta. Legföljebb még a szintén pusztai eredetű, szittya bolgároknak volt talán néhány őrhelye az Alduna mentén. Biztos csak az lehetett valamiképp, akinek alig volt veszteni valója.

10931449

Teljesen hiányzik itt a történeti folytonosság. Mit az egyik alkotott, lerombolta a szomszéd, aki szintén arra a sorsra jutott. Magyarország a népek országútján állott, majdnem folytonos hadakozások közepette. Nép a maga erejéből alig emelkedhetik magasabbra, mint ahol elődjei állottak.

Ezt az átkot részben eloszlatta a magyar megszállás és államalkotás.

10931449

II. A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG

4. A HONFOGLALÁS

A nyugati és déli népek valahogy elhelyezkedtek, földhöz jutottak, de Keleten, egymásra csapva, még tovább tartott a szittya, török népek vándorlása Nyugat felé, az Ural-hegység és Fekete-tenger közt elterülő nagy síkságon. Állandó csak a kozár birodalom volt, vára sem hiányzott és uralma alatt vonultak meg a hunok töredékei. A szlávok adófizetői voltak a nagy khagánnak. Majd olyan volt a helyzete, mint Attilának: kozár hadak harcoltak a Kaukázus mentén a perzsákkal, a Duna mentén a bizánci császárokkal. Abban az időben a magyarokat nem nevezték turkoknak, hanem valószínűleg szabíroknak, akik szintén török törzs voltak. De a két nemzet mindig fenntartotta a testvéri összeköttetést és valószínűleg sok finn-ugor törzs is csatlakozott hozzájuk. Uralkodójuk örökös király, de mellette van az isa, a fővezér, akinél van a hatalom. Olyanféle berendezés, mint Japánban dívott, a császárnak, a mikádónak jutott a cím, a sogunnak a végrehajtás. A kozár főtörzs alig rendelkezett több mint 10.000 emberrel, de ez rendes, zsoldos katonaság volt. Jeles vitézek voltak, más országokba is mentek zsoldba, főként Bizáncba.

Különös volt e nemzet vallásos helyzete; volt már keresztyén és moszlim térítés is. A khagán zsidóhitű volt, a sereg java mohamedán, de a pogány természet és hősimádás nem veszhetett ki. Adoniszok aligha lehettek: Mihály császár „kozár pofájú"-nak nevezte a csúnya, híres, Photios patriarchát. Olyan kalmukfajta lehetett.

Hatalmas birodalmat alkottak a bolgárok is Kazán vidékén. Egy részük a Duna déli, jobboldalára költözött és ott örökös harcot folytatott a görögök ellen. A volgai bolgárokból, akik nagyrészt már moszlimok voltak, kerültek ki az izmaelita kereskedők, akik aztán Magyarországban mint tőzsérek, bankárok jelentős szerepet játszottak. A fő kereskedelmi cikk a prém minden neme volt. Ez már földmíves nép volt, de az is rendelkezett páncélos lovassággal. Királyukat *Almus*nak nevezték és annak lóadót szedtek, de az áru értékének tizede szintén a királynak jutott.

A Fekete-tenger és az Ural közt sátorozó népek közt foglalt helyet a magyar is. Lebed után Lebediának nevezték a területet. Valószínűleg a vad úzok, kunok, besenyők rohama nyomta a magyart nyugat felé. Hisz 862-ben már emlegetik a német krónikák az addig ismeretlen „ungri"-kat. A kozároknak egy törzse, a kabar, vándorútjában a magyarhoz csatlakozott: ezek a kabarok voltak azok, akiket azzal tüntettek ki, hogy őket állították az első sorba minden háborúban. „Megtanították a turkokat a kozár nyelvre és mai napig azt a nyelvet használják, de amellett beszélik a turkok másik nyelvét is." Ez a török-ugor annyira faggatott kérdésnek egyszerű megoldása.

Ősi szokás szerint hét törzsből állottak össze a magyarok. Nagy számmal lehettek, 20.000 lovassal rendelkeztek, míg a khagánnak csak 10.000 volt. A hét török törzs neve: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara, Kaza. A rangsor szorosan meg volt állapítva. Lebed áll legelől, Almus „az utána való törzsnek", tehát a megyerinek volt vajdája. (Szerencsésnek tartom magam, hogy ezt a tényt, amely a magyar nemzet nevének eredetét magyarázza, nekem sikerült megállapítanom.)

Valószínű, hogy ők is kötöttek vérszerződést. Még fennáll a kapcsolat a kozárokkal, a kozár khán Etelközből (Moldva és Oláhország; folyamköz) magához hívatja Lebedet és ez megkérdezi, miért hívatta? Azért, hogy te, nemes, vitéz, bölcs létedre, mint az első a turkok közt, fejedelme légy népednek, nekem pedig engedelmeskedjél. Lebed megköszönte az ajánlatot, de mert neki magának fia nem volt, nem ítélte magát uralomra alkalmasnak és Álmost, vagy fiát Árpádot tartotta arravalónak. Ezen tanácskoztak a turkok és úgy látták, hogy jobb lesz Árpádot fejedelemmé választani, mert bölcs, vitéz és mindenkép alkalmas az uralomra. Kozár szokás szerint pajzsra emelték. Árpád előtt sohasem választottak fejedelmet és mind a mai napig az ő nemzetségéből való Turkia fejedelme, írja Leo császár. Árpád, akit külső nagyhatalom (Kozária) óhajt, nem lehetett függő más államtól.

Az új alkotmány elég egyszerű. Csak Árpád nemzetségéből való lehet fejedelem. Melléje két fejedelmi tisztséget állítanak, a gyulát, és a karkhaszt.

Leo császár (Bölcs Leo) így jellemzi a magyart: „Férfiakban bővelkedő és szabad ez a nemzet és nem törődve élvezettel és kényelemmel, csak azon van, hogy magát az ellenséggel szemben vitézül viselje. Egy uralkodó alatt állva, a vétkezők keménység és keserves büntetésnek vannak alávetve. Nem a szeretet, hanem a félelem uralkodik rajtuk. A fáradságot és munkát nagylelkűen tűrik, forróságot és hideget egyaránt elviselnek és minden nélkülözésnek alávetik magukat. A pénzvágy uralkodik rajtuk, az esküt megszegik, a frigyet megtörik. Ajándékkal nem lehet őket visszatartani, mert alig kapták meg az ajándékot, már a béke megszegésén jár az eszük."

Úgy látszik, a zsold vonzza őket legjobban. Különben nem értenők, miért mentek Arnulf római császár segítségére. Nem különös játéka-e a sorsnak, hogy éppen egy pusztai vad nép menjen segítségére a két nagy, már letelepedett és a magyaroknál sokkal civilizáltabb nemzetnek, hogy aztán félszázadon át „Európa homlokán tombolja-nak"?

Nem az intézményeken mult, hanem a férfiakon, hogy kik adhattak irányt. Árpád nem volt az istenség eszköze, mint négyszázötven év előtt Attila, de bizonyos, hogy szívesen szolgálták. Csak úgy érthető meg három ténynek olyan bekövetkezése, mint a bolgár háború, Etelköz elveszte és a honfoglalás.

Bolgárok és besenyők egyesült erővel űzték ki 896-ban a magyarokat. Ezek pedig, úgy látszik, nagyobb csaták nélkül bevonulhattak a szlávoktól és frankoktól egyaránt végigpusztított Magyar-

országba. Ez a bevonulás csakis az erdélyi hegységeken át mehetett végbe.

A mi krónikánk jókedvvel, örömmel szól a nagy eseménvekről, a besenyőkkel való harcokról, hisz röviddel a véres harcok után ment végbe az ország elfoglalása (896). Álmos fejedelmet az erdélyi hazában megölték; nem léphetett be Pannoniába. „Erdélyben megpihentek és barmaikat is jól ápolták. Hallották, hogy nagyon alkalmas a föld, hogy jobb folyam nincs a Dunánál és hogy messze földön nincs jobb legelő. Kusid nevű kémet küldtek oda, hogy szemlélje meg a vidéket és ismerkedjék meg a lakosokkal. Úgy kértek Szvatoplug hercegtől vizet a Dunából egy szaruval, földet és perjefüvet — mert ha övék a föld, a víz és a fű, minden az övék. A herceg pedig örült ezen és mosolyogva mondta, vegyenek, amennyi tetszik. Ők pedig küldtek a hercegnek egy nagy fehér lovat, aranyos arábiai nyereggel és aranyfékkel. Csatára került a dolog, a magyarok győztek és a herceg félelmében elfutott és a Dunába fúlt."

5. A KALANDOZÁSOK KORA

A honfoglalás után jó félszázados kalandozás következett nyugat és dél felé. A kalandozások, rablóhadjáratok megszűntek az ágostai nagy katasztrófa óta (955). Már előbb is nyilvánul a szoros összetartás hiánya. Konstantinus császár már 950-ben Turkia archonjaihoz, fejedelmeihez intézi két aranypecsétes levelét. Tehát már nem volt meg az uralom egysége. Arról pedig a mi forrá-

saink nem is tudnak, hogy ebben az időben Falics volt a fejedelem. Már 950-ben nagy sikerrel harcolt Henrik herceg, Ottó király öccse a magyarok ellen, nagy prédával tért vissza, nagy területet hódított. Henrik herceg idejében felújult a régi őrgrófság. Egyre kisebb területre szorult a magyarság, majd minden oldalról be volt szorítva. Most már szemére hányták Arnulf császárnak, hogy ő szabadította a keresztyén világra a magyarokat, mert ő rontotta le a sáncokat, amelyek közé Nagy Sándor zárta őket.

Ebben az időben veszi kezdetét a keresztyénség magyar földön; a sok keresztyén rabszolga alig jöhet tekintetbe. A gyula megtért, görög püspököt, Hierotheost hozta magával. Történetileg nagyfontosságú, hogy ezen a réven nyerhette a tudós, bíborban született császár a legfontosabb értesüléseket a turkok és Árpád nemzetsége felől. A császár csupa kegy. A vad Bulcsu keresztyén hitre tér és patriciusa lesz Rómának; értékes ajándékokban persze nem volt hiány. A gyula azonban nemcsak külsőleg tért meg. Amikor Turkiába ért, megmaradt jó keresztyénnek, kiváltja a rabokat és felszabadítja őket. Magával vitte ez említett Hierotheos szerzetest, akit a patriarcha Turkia püspökének nevezett ki. Akkor még nem volt olyan szakadék görög és római egyház között. Már csak Botond hőstette lelkesíthette a regösöket. „Mert ez volt az utolsó zsákmány, melyet a magyarok pogány korukban ejtettek", mondja a krónikás.

Az ágostai csatavesztéssel nemzetünk léte legválságosabb fordulójához jutott. Kalandos, nomád

népnek Ottó győzelmei után már nem jutott hely Európa kellő közepén. A nagy csata jelentősége abban áll, hogy a pogány harcos szellemnek nincs többé létjoga.

6. GÉZA FEJEDELEM ÉS VAJK ISTVÁN

Az ágostai csata után Géza fejedelem keresett és talált módot a megmentésre. Gyorsan határozott. Békét, barátságot ajánlott fel az élete alkonyán nyugalomra vágyó római császárnak. Általános, minden nemzetre szóló legyen a béke. A gyula, Géza fejedelem apósa, aki már keresztyén, közvetíthette a közeledést. A görögökkel máris kedvező volt a viszony. Géza öccsének keresztyén Vazul (Basileios) neve feltünteti a keresztyénséghez való csatlakozást. A béke feltétele a katolikus hit elfogadása. Általános az irányzat a pogányság elhagyására.

Az Ottó császárral való megegyezés szerint a keresztyén rabok, kik számosabbak uraiknál, már szabadon gyakorolhatják vallásukat. Már ötezer előkelő magyar tért meg, kereszteltetti gyermekeit és templomba jár. Vajk a keresztségben az István nevet nyerte, a passaui püspök egyháza védőszentjének nevét.

Régebben az Isten és a község szava döntött, most már csak a fejedelemé. Minthogy kötelező volt a béke, sok ezer vitéz maradt birtok és foglalkozás nélkül. Ezt a nagy politikai és katonai kérdést úgy oldották meg, hogy a fejedelem ellátásukról gondoskodik, ők pedig fegyveres szol-

gálatot teljesítenek. Ez a fegyveres magyar rendnek, amely félezred éven át fenntartotta az országot, a „servientes regales“-nek, akik csak az uralkodótól függnek, az eredete. A nagy átalakulás úgy megy végbe, hogy midőn Géza és István király téríteni kezdték a nemzetet, azok, akik ellenállottak, szolgaságba vettettek. Csak azt ítélték előkelőnek, aki felvette a keresztyén vallást. Bizonyos, hogy a régi törzsszerkezetnek fel kellett bomlania, helyébe a megye lépett. Ez nem mehetett végbe forradalom nélkül; ki is mondták, hogy a nagy pogánynak vérrel megfertőzött kezei nem voltak méltók a keresztyénség berendezésére. Tisztán kifejezi Géza lelkületét, hogy midőn a keresztyénség és a pogányság közt kellett választania, azt mondta, hogy „elég hatalmas és gazdag vagyok, hogy két istent is szolgáljak“. Egyébként ez volt Nagy Konstantinnak is a politikája.

A pogányság még erős és hatalmas. Istvánnak nagy háborút kell még viselnie a somogyi Koppánnal, aki valószínűleg az Árpád-házhoz tartozott. Ő a pogányság zászlóhordozója. Géza csak erőszakkal tarthatta fenn magát, de volt megbízható serege, Istvánt pedig a Gizellával bejött bajor urak, akik később is oly nagy szerepet játszottak, segítették. A fővezér Vencelin volt. Veszprémnél folyik az ütközet, a keresztyénség győz, négyfelé vágták a lázadó tetemét és négy városban függesztik ki. Somogy örökös szolgaságba jut és a pannonhalmi klastrom tizedet kap minden termésből, a gyermekadót sem véve ki. Sajátságos volt, hogy itt kezdettől fogva két érseki egyház állott fenn: az esztergomi mellett a kalocsai, de rang-

ban mindig az esztergomi érsek szerepel mint a magyarok érseke. A legtöbb püspökség Dunántúl van, ott legrégibb a kultúra, a pécsi még tán a katakombák korából való. A veszprémi különösen a királynéhoz áll közel. Szintúgy Dunántúl van a legtöbb klastrom, a pannonhalmi, bakonybéli, zalavári. Az első apácaklastrom görög volt, Veszprémben. Sok volt a még fennálló szláv emlék nyelvben és intézményekben. A fejedelmi család magánbirtoka Dunántúl volt, Székesfehérvár körül. Ilyen birtok volt Csepel szigete is, amely szigeti helyzeténél fogva katonailag is értékes. A Duna—Tisza-köz volt legkevésbbé benépesítve, ott a legelő állott első helyen és a földközösség uralkodott.

Minden más törvényével ellentétben István király magánbirtokot állapított meg. „V. pont. Királyi hatalmunkkal elhatároztuk, hogy mindenkinek szabadságában álljon birtokát felosztani nejének, fiainak és leányainak és szüleinek, vagy az egyháznak odaadni és senki se merje azt halála után lerontani.“ Ez már római jog. III. Ottó császár kegyéből az ő sürgetésére Vajk, a bajor herceg veje koronát és áldást nyert. A koronát a kor leghíresebb tudósa, Gerbert Silvester pápa küldte. Az „új ültetvényt“ befogadták a római egyház közösségébe. „Viszont amennyire megengedtük, hogy mindenki tulajdonjogot nyerhessen, úgy minden birtok, katonák és szolgák, minden, ami királyi méltóságunkhoz tartozik, el nem mozdítható és senkinek sem szabad belőle elrabolni vagy elsikkasztani. Ezekben semmi kedvezésnek nincs helye.“

Szent István a régi és új császárok példájára, fölkent létére „Isten útmutatása szerint rendezi be országát". Természetes, hogy a törvények főkép az egyházról és a papságról gondoskodnak. Csak monogámiáról vesznek tudomást. Bizonyos tekintetben jobban kedveznek a nőknek. Olyan nőkről, akik férjüket elhagyják, nincs szó, de igenis olyan férfiakról, akik nejeik iránt való undorból kiszöknek az országból. Ilyen esetben a nő minden birtokának ura, ami férjéé volt és senkisem kényszerítheti új frigyre. Külön nagy fejezet tárgyalja a rabszolgaságot. Az bizony hosszú-hosszú ideig dívott legrettentőbb alakjában.

Gyulát személynévnek vették és törzsét Erdélybe helyezték el a krónikások. Ennek alig van tudományos alapja. Csak az bizonyos, hogy felázadt és a szent király igen elnézően járt el iránta. Mihelyt lehetett, a király megkezdte a harcot az előbbi győztesek, a bolgárok és besenyők ellen. Nagy volt a zsákmány és a király nagy alkotásai, különösen a fehérvári templom és díszítése hozzájárult a keresztyén istentisztelet díszéhez. Állítólag Székesfehérváron udvari iskolát is tartott, mint Nagy Károly.

István királyt a kegyetlen sors megfosztotta annyi erénnyel ékeskedő Imre fiától. Vadkan ölte meg. A trónöröklés miatt ekkor nagy háború ütött ki István király és a hatalmas II. Konrád császár közt. „E harcban a király a Boldogságos Szűz oltalma alá helyezte a hazát és nagy győzelmet vívott ki. Vienni-t, Bécset is elfoglalta. Gyulát nejével és két fiával együtt elfogatta és Magyarországba helyezte át. Ezt azért cselekedte, mert

bármennyire intette is a szent király, nem tért át Krisztus hitére és nem tartózkodott attól, hogy Magyarországot sértse. Ezért Gyulának végtelenül gazdag és nagyterületű birodalmát Magyarország monarchiájához csatolta. Ezt az országot magyar nyelven Erdélynek nevezik, amelyet sok folyó öntöz, homokjában aranyat szednek és ez az arany a lehető legjobb." Ehhez a mondakörhöz tartozik az is, hogy az a Gyula, aki László fia, vadászatban nagy várost talált, amelyet még a rómaiak építettek.

Szent István még életében tapasztalhatta, mennyi ármány és gonoszság vette őt körül. Jog szerint Vazult illette meg az örökség. A király már nagybeteg volt és Vazult nem tekintette utódjául, mert ennek keresztyén hitében nem bízhatott. Gyönge volt, megtört már testben, annyi gond és zaklatás közepette, de fennköltnek ítélt céljáról nem mondhatott le. Amint Nagy Péter megölette fiát, amint Nagy Fridriket is majdnem feláldozta elszánt atyja az államnak, úgy vitte reá István királyt vallásos buzgósága a nagy tragédiára. Vazult fogságba vetették és megvakították. A vallás ez esetben erősebb volt minden politikai meggondolásnál.

Nem csoda, ha aztán teljes erővel tört ki a pogányság fanatizmusa. Halál a papokra! volt a jelszó. Szent Gellért is ennek esett áldozatul, több társával együtt. Vérrel, erőszakkal kellett ismét helyreállítani a hitet. Ez a kor reánk nézve azért nevezetes, mert ekkor bontakozott ki a nemzeti krónika.

10931449

7. A KUNOK BETÖRÉSE

A kunok, ezek a pogány rablók, áttörvén a gyepüt és palánkot, a meszesi szoroson át Magyarországba törtek és Bihartól a Nyírségig kegyetlenül rabolva, számtalan embert és barmot víve magukkal, észrevétlenül visszafelé indultak. Salamon király Géza és László hercegekkel nagy sürgősen hadra készülve, átkeltek a Meszes-hágón, hogy gyorsan átérjenek, mielőtt a kunok a hegyeken átkerültek volna. El is jutottak Doboka városáig, hol egy héten át várták a pogányok megérkezését. Az újvári Franciska őr értesítette a királyt és a hercegeket, hogy közeleg az ellenség. A király és a hercegek sietve lovagoltak és éjjelre a kunok közelébe értek. Szombat reggelén mindannyian az oltáriszentséggel áldoztak és hadaikat rendezve indultak a pogányok ellen. Ozul, a kunok hadvezére kijelentette, hogy csak induljon az ifjúság és játsszék valami háborúféle játékot. A kunok a hegy legmagasabb ormát foglalták el és azt hitték, hogy ott biztosságban vannak; ez a Kerlés hegye. A magyarok selyemzászlókat mutogattak. Azonban a kard erősebb volt a nyílnál, mind hősiesen harcoltak, de László tűnt ki legjobban, meg is sebesült. Úgy vágták a kunok frissen borotvált fejeit kardjaikkal, mint az éretlen tököt. László herceg Zug nevű lován meglátott egy kunt, amint ez lova hátán egy szép magyar leányt vitt. De mivel lándzsájával nem érte el és vagy egy lótávnyi volt a lándzsa és a kun lova közt, ezért a szent herceg odakiáltott a leányhoz, így szólott: Szép húgom, fogd övön a kunt és ugorj

le a földre, mi meg is történt. Sokszor ismételték ezt a jelenetet, írásban és festésben. Nagy diadala volt ez Magyarországnak. Nagy volt a zsákmány és örömmel teli a rabok felszabadítása.

8. A FLANDRIAIAK ÉS SZÁSZOK SZABADSÁGLEVELE. A HÁROM TÖRVÉNYES ERDÉLYI NEMZET

Alig volt még kellően benépesítve Erdély, midőn távoli vidékekből érkeztek ide flandriai és szász telepesek. A király hívta meg őket, „vendégei“, hospesei voltak. Letelepedtek és a Retyezát alján virágzó, népes, munkás nemzet gyűlt össze, amelynek várai biztosították az egész vidék jólétét. Nagyszeben, Hermannstadt volt a főhelye. Már a XII. század végén cisztercita-klastrom (Kerc) épült az Olt partján, szomszédságban a székelyek, besenyők és oláhok telepeivel. Természetes, hogy az erdélyi vajda is szívesen kiterjesztette volna hatóságát ezekre a jómódú községekre. A vajda is, az egyház is igyekezett ott tért nyerni. Ha nem védi meg őket a király, martalékául esnek éhes szomszédjaiknak, a besenyőknek, oláhoknak és székelyeknek. Ezért a király lábai elé borulva panaszkodnak, hogy Géza királytól nyert jogaiktól elestek és szegénységük miatt nem szolgálhatják a királyi felséget.

A király teljesítette kívánságukat, megerősíti jogaikat. Egy nép legyen az egész lakosság Szászvárostól Barótig, Sebes és Daróc földjével együtt. Csupán a szebeni ispánság marad meg és csak

közülük való bírót választhatnak. Évenként 500 márkán megváltják a lucrum cameraet, de ezt mindnyájan kötelesek fizetni. Katonai kötelességüket is megszabják. Ha az országban van háború, ötszáz katonát állítanak, ha maga a király vezet hadat külföldre, százat, ha csak egy jobbágya (főúr), ötvenet. Kiszabják azt is, hogy a királyt bármikor kötelesek megvendégelni, a vajdát csak kétszer — jövet és menet. Az egyházi terheket régi szokás szerint viselik. Legfontosabb kiváltságuk, hogy ispánjuktól magához a királyhoz vihették perüket. Ezzel nagy rést ütöttek a régi alkotmányban, mert ezzel megcsorbították a nádornak azt a törzsökös jogát, hogy a birodalom mindenféle népe fölött ítélhet. A király területükön nem adományozhat földet, de ki van kötve, hogy az erdő és víz használatában gazdag, szegény egyaránt részesüljön és a besenyők és az oláhok (ez a név itt fordul először elő) erdejét együtt használhatják a régi lakókkal. Kiegészítik területüket Fogaras vidékével.

Körülbelül olyan a kiváltságuk, mint aminővel Kálmán királyunk adományozta meg a tengermelléki dalmata városokat. Itt is megvan az a joguk, hogy kereskedőik az egész országban vám nélkül kereskedhetnek. Vásárpénzt nem szednek.

Külön szervezkedett a Királyföld Beszterce és a Barcaság vidéke. Endre király a Barcaságot eredetileg a német lovagrendnek adományozta; az védte a határszélt a kunok ellen, sőt a hegyeken túl is hódított. A király lelke üdvéért adta oda ezt a véghelyet. Ha aranyat, ezüstöt találnak ezen a puszta vidéken, csak a fiskust illető rész az adó-

juk; a többi a lovagoké. Csak a király bíráskodá-sát ismerik el. Favárakat és városokat építhetnek. Még a Havasalföld egy részét is elfoglalták. Ezzel azonban a rend nem elégedett meg. Pénzt vert, kővárakat épített. Ezt még Endre is megsokalta. A király kénytelen volt hadsereggel szétverni őket.

Már megalakult a három nemzet: a magyar, a székely és a szász. A székely hivatásos határőr, nemcsak Erdélyben, hanem a nyugati vidékeken is. A nagy csatában 1146-ban Henrik osztrák her-ceg ellen a besenyőkkel együtt is említik őket, nem nagy dícsérettel. Könnyű lovasok voltak, akik a már sokkal erősebb páncélos lovassággal szem-ben nem tudták helyüket megállni.

Erdélyben még nagyon ősies az állapot, a föld-mívelés még zsengéjében. A dömösi prépostság erdőelvi lakosai évenként húsz nyestbőrt, száz szíjat, egy medvebőrt és egy bölényszarvat voltak kötelesek beszolgáltatni. Ez még igen kezdetleges kultúrára vall. Igen fontos foglalkozási ág a bá-nyászat, főkép a só. De azon a helyen, amelyet magyarul Aranyosnak neveznek, folyik a nemes-ércek bányászata is. Az északkeleti havasok alján Rudána német telepeseknek volt kincsesbányája. Csak ez magyarázza meg, hogy III. Béla korá-nak vége felé 15.000 márkára ment az erdélyi bá-nyák jövedelme, míg az érsek jövedelme csak 6000 márka. A székelység mind erősebben meg-szállotta a Mezőséget a Hargitáig. Csak a gyer-gyói és csíki havasok voltak még néptelenek. Az Erdőelve név már megvolt görög nyelven is Ar-delian névvel a XII. század végén.

9. TATÁRJÁRÁS ERDÉLYBEN

A település békés menetét a tatárjárás szörnyű vihara szakítja meg, amelyet aztán Magyarország második megalapítója, IV. Béla irányításával olyan csodálatos gyorsasággal hevert ki. A tatárjárás leghívebb leírását Rogerius mester, váradi esperes adja. Egy olyan szakértő, mint Gibbon szerint a legjobb jellemzés, amelyet barbár betörésről valaha kaptunk.

Rogerius Váradból folytonos halálos veszélyek közt, sok más menekülővel együtt, eljutott Erdélybe. Mindnyájan végüket várták, végső kétségbeesésben, mindig előttük volt a tatár megjelenésének átka. Gallyakkal, levelekkel fedte testét, szolgájával együtt, hogy észre ne vegyék őket. „Két napon át ott feküdtünk, mint a hullák és egyre hallottuk a rettentő hangokat; még lélekzeni sem volt szabad. Éhhalálra voltunk szánva. Mégis, bízva az Úrban, tovább éldegéltünk fűből, bogyóból. Felmásztunk egy nagy fára és onnét szemléltük a vidéket. Útmutatóul a rombadöntött kápolnák szolgáltak. Bármilyen fáradtak voltunk, tovább kellett haladnunk. Végre, nyolc nap mulva Gyulafehérvárba értünk, hol nem láttunk egyebet, mint a holtak koponyáit és csontjait. Innét még tíz mérföldnyire volt *Frata* falva és az erdőségben magas hegy, hová férfiak és nők nagy sokasága menekült. Ezek szívesen fogadtak és kikérdeztek a mi sanyarúságaink felől. Hoztak is nekünk fekete kenyeret a tölgy kérgéből, melyet édesség gyanánt élveztünk. Ott maradtunk egy hónapig, de kiküldtünk kémlelésre embereket, vaj-

jon a tatárok egy része nem maradt-e Magyarországban? Nem is volt biztos szállásunk, míg Béla király a rhodusi keresztesekkel és a Frangepán urakkal nem biztosítottak arról, hogy nagy sereggel jöhetünk vissza Magyarországba."

10. VLACHOK BESZIVÁRGÁSA ERDÉLYBE A XIII. SZÁZAD VÉGÉIG

Ebbe az időbe esik a mai románok őseinek beszivárgása is. A vlachok eredetileg Pannoniából, Moesiából jöttek. A III. század nagy hadvezérei, Aurelianus, Probus, Diocletianus Dalmáciában születtek, maga Nagy Konstantin is Sirmiumból való. Jele ez annak, hogy mennyire romanizálódott a Balkán-félsziget. Mióta Aurelianus lemondott a Duna limeséről, Thrácia, Moesia lett a barbárság határa. Így románosodtak el a trákok és illírek, akik aztán, amikor ismét át lehetett kelni a Dunán, lassankint beszivárogtak a Havasalföldbe, majd később a nagy hegységen át Erdélybe. Nagyobb számban először Fogarasban mutatkoznak. Valószínűleg az Olt mellékén tanyáztak és délről jöttek észak felé a Havasalföldről. A magyar okleveleken először 1206-ban szerepelnek, azután folyvást tart az átkelés. Barmaikkal nyáron mentek át a nagy hegységen, télen a havasalföldi síkon tanyáztak. (Csobánok.) A besenyők és a kunok rablóhadjáratai mind több románt hoztak a Duna északi mellékének alföldjére. 1170 idejében van először szó arról, hogy az oláh a kunnal együtt alkotott volna államot, de azt a görög igen gyorsan

kipusztította. Régi lakóhelyeiken főként pásztorok voltak, nem csoda, ha megmaradtak hegyi pásztoroknak; földmívelésig ritkán emelkedtek. Midőn a fölöttük uralkodó barbár hatalom megdőlt, ők helyben maradtak, mint a szlávok az avarok után.

A székely adómentes, csak ökörsütéssel adózik, mikor a királynak fia születik. A románok barmok és sertések után adóznak. A kenéz, főember, valamely csapat vagy család vezetője: lehet éppúgy falu bírája, mint egy nagyobb vidék előljárója. Ez az állapot nem tarthatott soká: a kenéz vagy a nemesítéshez közeledett, vagy jobbágyságba süllyedt. Az elnevezés tisztán szláv, aminthogy az őslakosság is szláv volt. Még a tatár főnöknek is kenéz volt az elnevezése. Érdekes, hogy midőn III. Endre 1291-ben országgyűlést tart a Rákoson, ott vannak a székelyek, szászok, oláhok is. Egy évvel később az országgyűlésen azonban már oláhok nem szerepelnek. Igen erős volt az egyházi hatalmak küzdelme a szászok ellen is, főkép dézsmaügyekben. A szász püspökséget nem sikerült megalkotni. Ezért a szászok 1277-ben megrohanták Gyulafehérvárt, sok harcost meggyilkoltak és a menekülteket elégették, a kincseket pedig elrabolták. Ez a küzdelem a szászok és a papság közt századokon át folyt.

A vitéz, jóakaró III. Endre nem volt képes a nagy rablóknak, a Henrikfiaknak és Csákoknak ellenállani; még el is fogták. Interregnum állott be, a pápa, Vencel király, majd Ottó bajor herceg éppen nem voltak képesek rendet teremteni. A szászok mellette foglaltak állást, el is vitték Szebenbe,

Besztercébe. Az igazi úr azonban László vajda volt, aki egész Erdélyen uralkodott. A bajor herceg legjobbnak látta nőül venni a vajda leányát, magával is hozta a koronát. Rövid volt az öröm, a vajda elvette a koronát és a többi kincset és Ottó tehetetlenül visszautazott hazájába. László vajda azt kívánta volna, hogy fia is az övéhez hasonló hatalomhoz jusson, de akkor már megerősödött Róbert Károly uralma, akit 1308-ban meg is koronáztak. A király Kolozsvárnak nagy szabadalmakat biztosított, hűsége miatt.

11. AZ ANJOUK KORA

Havasalföldön Bazarád Mihály nyerte el a vajdaságot, aki adót fizetett a királynak, de Szörényről nem mondott le. Ezért Károly király nagy haddal indult ellene. A vajda kész volt engedni, de a király állhatatos maradt, „ki akarta húzni a vajdát barlangjából". De a vajda visszavonult, a király pedig sziklás vidékbe jutott, ahonnét a magasból nagy köveket gördítettek a királyi seregre, amely alig mozdulhatott. Igen nagy volt a veszteség és a király maga is csak úgy menekült, hogy egy vitéze fegyvert váltott vele. Ez volt az első nagy intelem. (1330.) A hazatért vitézeket a király bőven jutalmazta, a királyné pedig saját uradalmát, Besztercét, nagy kiváltságokkal tüntette ki. Sándor, a vajda fia behódolt a királynak és a szent koronának (1342). Törcsvárat azonban, a Havasalföld ellen biztosításul zsoldosokkal és angol számszeríjasokkal néhány év után nagyon meg-

erősítette. Vlajk vajda is behódolt, de azóta Havasalföld hűségében hinni nem lehetett.

Szemmel kell tartani a kulturális helyzetet abból a nézőpontból, midőn az egyes rétegeket nyelv, szokás és vallás is úgy elválasztotta, hogy keveset érintkeztek egymással. Az Erdély szorosain át folyó bevándorlás a Havasalföldből, nagyon hozzájárult a mérleg leszállításához. A román még pásztor, nomád. Egyre találkozunk a (hivatalos nyelven) „tolvaj vlach"-hal. A rablótól nem nehéz az út a katonasághoz, akárcsak a hellén őskorban. Az erdélyi hét szász szék 1383-ban Keresztyénszigeten megegyezik a vidék vlachjaival, hogy kölcsönösen lemondanak az eddig elkövetett emberölések megtorlásáról. Ezentúl csak a szászok engedelmével legeltethetik nyájaikat. Elvállalják a határőrzést Talmácstól Szelistyéig. Rablónak, gyujtogatónak, gyilkosnak nem adnak szállást. Ha ez mégis megesnék, a szállásadót a zsivánnyal együtt elégetik. Csak akkor járhatnak nyillal, íjjal, ha erre szükség van, különben büntetés vár rájuk.

A nemesség kötelességgel jár; a nemesnek a maga költségén kellene hadakozni, de ezt máris kijátsszák. Zsigmond király 1395-ben hadsereget küld a Havasalföldre és megbízza udvari lovagját, Bethlen János mestert, menjen személyesen vitezeihez és számoljon be minden hónapban a lándzsásokkal, akiknek pénzt adtak: tartanak-e minden lándzsáshoz két-két jó íjászt, akiknek íjászok számára adtunk pénzt és csakugyan alkalmas emberek-e? A régi megszokott lovagi becsület erősen szűnőben. Huszonnégy év mulva kimondják, hogy már nem általános a hadi kötelesség (Tordán,

1419). Ősi székely szokássá lett, hogy a lakosságnak csak kétharmada menjen táborba.

Nagy Lajos uralma alatt a nemesség megfelelt feladatának, de az egymásután következő nagy zavarok közt már nem. Annál erősebben fejlődött a városi elem, különösen a szász városokban. Teljes önkormányzattal bírtak, egyedül a király a bírájuk. Az egyenlő kiváltságok és terhek mellett a városi lakosok testvériségben egyesülnek. Ilyenek jöttek létre mindenfelé Nyugaton is, többnyire német mintára. A céhszabályok cikkelyeit Nagy Lajos rendeletére maga a király és az erdélyi vajda alkották meg. Ilyen testvériségbe léptek Szebben, Segesvár, Szászsebes és Szászváros iparosai (mechanici). A céh zárt szövetkezet, de mikor a besztercei mészárosok panaszkodtak a király előtt a posztósok ellen, hogy ők is vágnak húst, a király meghagyja, hogy viszont a mészárosok is gyártsanak posztót.

Mint a nemességnél a lovag, a fegyveres szolga és az apród, úgy kerül céhbe rendes sorban a mester, a legény és az inas. A vándorlegény, aki világot lát, sokat tapasztal és tanul, aztán hazatér, megházasodik és biztos keresetre számíthat, ha jól végezte dolgát, állandó alakja a céhéletnek. A mester is szigorú bírálatnak van alávetve. Ha hamis posztót készít, elveszti egész vagyonát, ha vég posztója nem a megállapított hosszúságú és szélességű, egyszerűen elveszik tőle. A céhrendnek megfelel, hogy senki ne szidja és ne is bírálja szigorúan társát. Megalakul az ötvös-céh is, mely az akkori bankárüzletnek felel meg. Ez a városi fejlődés legmagasabb foka Erdélyben.

Nagy Lajos bölcs és erélyes uralma alatt Erdély teljes virágzásnak indult. Ipara és kereskedelme nagyon emelkedett. Brassó azt a nagy kiváltságot nyeri, hogy Jadráig (Zára), Szebenig, Bécsig és Dalmáciáig vám nélkül kereskedhet. Nagyjában, ha nem is volt kimondva, megvolt a vámunió és ennek hasznát Lengyelország és Galícia is érezte. Nagyszeben is megnyeri azt a kiváltságot, hogy a viaszt saját bélyegével hozhassa forgalomba és nemsokára Brassó is élvezi ezt a jogot. Zsigmond király autarchiát akar, megtiltja, hogy hazaiak külföldiekkel lépjenek egy társaságba. A vámvonalak igen pontosan voltak kiszabva és árut vivő szekérrel nem volt szabad kikerülni egy állomást sem. A harmincad jelentékeny országos jövedelem. Lehetőleg szabályozták a Duna folyását is. A magyarok és székelyek befogadást nyernek a városokba, de azokat viszont védeni is tartoznak. Aki a törvényt megszegi, arra halálos ítélet és jószágainak elkobzása vár. A király neve alig szerepel, a három nemzet önkormányzata biztosítja a védelmet.

12. ZSIGMOND KIRÁLY KORA. A VÁROSOK AZ ORSZÁGGYŰLÉSBEN FOGLALNAK HELYET

Zsigmond császár nagy lajstromát állította össze a hadinépnek, amelybe a melléktartományok, Havasalföld, Moldva, Szerbia is be volt foglalva. Különösen a husziták fellépése volt nagyon veszélyes az országra nézve. Már 1420-ban benn

járt a török Erdélyben. A husziták voltakép nagy egyházi és katonai egységet képeztek minden más vallás elnyomására. De nem hiányzott a szociális ok sem. Erdélyben későbbi a kultúra, mint Magyarországon és a románság nagy része még nomád. A földesuraknak sokkal nehezebb volt jobbágyaikat a telkekhez fűzni, mint az anyaországban. Nagy Lajos bölcs törvénye a jobbágyokról nem volt kivihető. Az úr kijelentette, hogy nem engedi jobbágyai költözését. Sokan mégis elköltöztek, mire az uraság felszólítja, jöjjenek vissza, megad mindent, amit becsületesen megadhat. De ezek kivételek. Az igazi visszaélés a jobbágyok erőszakos visszatartása. Állandó sérelem a dézsmának pénzben való követelése. Így indult meg a magyar és román jobbágyok felkelése. Még roszszabbá tette a helyzetet Csáky vajda véres erőszakoskodása, ők pedig ragaszkodnak a szent királyok adta szabadságukhoz. Cselekedni kellett: itt a török. Alig is van szó másról, mint hadikészültségről (1437).

A három nemzet egyesül: első a magyar, második a székely, harmadik a szász. Mindegyik nemzet köteles hadi segítséget nyujtani egymásnak. Katonai garázdálkodás ellen halálos büntetéshez fordulnak, de halálfia az is, aki katonának a rendes árnál drágábban szállítja az élelmet. Mindegyik nemzet két megbízottat küld és ezek megállapodnak a határozatban. Az első végzés a törhetetlen hűség Magyarország, a király és a szent korona iránt. A második, hogy fenntartják egymás kiváltságait és az ősöktől súlyos szolgálatok árán szerzett szabadságaikat. Harmadszor, ha akár

belföldi, akár külföldi sértené az uniót, valamenynyien egyértelemmel kötelesek azt megvédeni. Negyedszer, ha bármely nemzet ellen támadás vagy sérelem történnék, az erről értesített két nemzet nyolc nap alatt köteles annak segedelmére menni. Ötödször, ha a király követe jő az országba, senkise merje rábeszélni, hogy szokatlan terhet vagy adót rójjon ki. Hatodszor, mivel nemcsak a török gyakori támadásainak vannak kitéve, hanem belső háború is lehet, a nemesek és székelyek mindig családostul, szabadon menekülhessenek a városokba.

A forgalom növekedésével nőtt a jólét is, a házak és telkek ára egyre emelkedett. Besztercében, amely Kolozsvár anyavárosa, 1400 felé 1000 aranyat fizettek egy házért. Az élelmicikkek igen olcsók, de a jó paripa megért 40—50 aranyat. A jóléttel emelkedett az ízlés is. A nagybányai városi pecsét tanusítja, minő fínom az akkori kisplasztika és Kolozsvári Márton és György híres szobrai bizonyítják, mennyire haladt már e távoli vidéken is a szépnek megértése. Ezzel együtt erősödött a kereskedés is, és pedig nem rovással, hanem számolással és írással. A szász és szepesi városokban, aztán Kassán is, évi 25 arannyal fizették a tanítót. Külön ajándék járt újévre a királynak és királynénak, többnyire löweni posztó, amely a legfínomabb.

A városok közt észlelhető az érdekösszeütközésből származó verseny. Nagyszeben nem szívesen látta vetélytársának, Brassónak fellendülését. Viszont Buda meg szeretné akadályozni a közvetlen összeköttetést Béccsel, közvetítés nélkül. 1405-

ben alkotta meg Zsigmond király a városi törvényt, mintegy ellentétül az örökké dulakodó nemesekkel szemben. Eredetileg harcolnia kell a polgárnak is, de a város pénzen megváltja katonai kötelességét. Kolozsvár évi 52 aranymárkával adózik, de ha hadjárat van, 200 márkát fizet váltságul. A harcosokat többnyire a székelyek szolgáltatják. A béke abban is érvényesül, hogy a párbaj, mint istenítélet megszűnik.

A politika akkor sem volt elválasztható a gazdaságtól. A vajdák aránylag csekély vámmal engedték meg a dunai kereskedést egész a tengerig. De ott, Dobrudzsában, már a génuaiak szabnak határt. A brassói kereskedők folytonos kereskedést űztek Moldvával is. Az ipar és kereskedés a török idejében is meg tudta tartani piacait. Igazi pénzgazdaság uralkodik. A szebeni szászok újévre 1468-ban 5000 aranyat küldtek Medgyesre; így akarták lefegyverezni a lázadás miatt haragvó Mátyás királyt. Cesinge János püspök, a híres latin költő 500 aranyat kapott „a rendelkezési alapból", hogy a szászok érdekében eljárjon. E számokra nézve jellemző, hogy ugyanakkor Budának és Pestnek 4000 arany volt az adója, melynek Pest egyharmadát fizette. Kassa volt, úgy látszik, leggazdagabb, az 5000 aranyat adott a szent korona visszavásárlásához.

Mint a husziták a Tábor hegyén, harcrakészen, úgy foglaltak állást Erdély nemzetei Bábolna hegyén Alparét község határában. Ott intézik el évenként a fontos, mindhárom nemzetet érdeklő ügyeket. Így teljes alkotmány jő létre, amelyből a paraszt sincs kizárva. Az egységet 1459-ben meg-

újították és annak rendelkezéseit, bővítve, elfogadták. Máris említik a „paraszt királyokat", akik nemcsak Erdélyben, hanem a Nyírségben és Szamosközben is fellázadtak és raboltak. Ezeket azonban a nemesek kegyetlenül leverték.

Állandó a török veszély és a három nemzet aszerint szervezkedik. Ha hadat viselnek, a harcosok télen a városokban, nyáron a mezőn tanyáznak és a vezetők megállapítják a bírókkal az élelmiszerek árát. Az országnagyok, akik dandárt vezetnek, kémeket küldjenek a határra, ezek pontos értesítést nyujtsanak az ellenség közeledése felől; de hiába ne zavarják a lakosokat. Ha nemes erőszakoskodik, megveri jobbágyát vagy vért ont, hitszegő, a többi nemes ne védje. Viszont a jobbágy is életét és birtokát veszti, ha fellázad. A vajda és az ispánok ne vétsenek semmit a parasztkapitányok ellen, különben minden segítségtől elesnek. Így vetette meg Erdély alapját a testvérnemzetek önkormányzatának. A fejlődés más irányt vett: a népet a régi iga alá vetették. Nem volt többé Bábolnán „Szenthegy".

13. A HUNYADIAK

Eredetük homályos, történetük nemzetünk legfényesebb lapja. Az ős szerb, a hunyadmegyei románok kenéze, de már 1400 körül adományul nyerte Hunyad várát. Neje román, Mursina Erzsébet. Csupa román név, de nemesek és harcosok kezdettől fogva. Hunyadi János Zsigmond császárt szolgálta, Olaszországban is járt vele.

Olasz útja katonai szempontból nagyon értékes lehetett jövő pályájára nézve, hisz ez az ország a condottiereknek volt hazája. A huszitáknál is tanulhatott. Fényes katonai tehetsége csakhamar reávonta az uralkodó figyelmét. De géniusza és vallásos érzülete a török elleni háborúban jutott teljesen érvényre. Szinte folytonosan harcol, méltó ellenséggel, a törökkel. Ott nyerte legszebb babérjait. Nagy csatákat vesztett, de mindig új erővel szállott síkra. Nándorfejérvári diadala az egész keresztyénséget hódolójává avatta. Az ő emlékének tiszteletére rendelte el a pápa a déli harangszót (1456). Különb volt, szerintem, nagy fiánál, Mátyásnál is. Az egész magyarság lelkesedett érte és így emelték fel kormányzóvá, majdnem királyi teljhatalommal.

Francia lovag, Commines, a nagy mémoireíró, teljes hódolattal és bámulattal üdvözli a két nagy egyéniséget, atyát és fiút, akik vlach kenézektől származtak. Így szól:

„Mátyás atyja, akit fehér vajdának neveztek és akit nagy elme, hősiesség és minden úgy díszített, sokáig kormányozta Magyarországot és sok szép diadalt vívott ki a török ellen, aki határos Magyarországgal. Nem sokkal halála után nagykorú lett László király (V. László), Magyarország és Csehország uralkodója. Néhány tanácsosa, mint mondják, azon volt, hogy a fehér vajda fiait fogassa el, mivel atyjuk kormányzása alatt túlságos hatalomra jutott és emiatt fiait is el akarja tenni láb alól. Ezt meg is cselekedték, a király mindkettőt elfogatta és az idősebbiket meg is

ölette, a kisebbiket pedig Budán elzáratta. Így a fiatalabb, Mátyás, élve maradt, bizonyára atyjának nagy érdemei miatt, Isten kegyelme által. Rövid idő mulva László királyt Prágában, hol meg akart esküdni a francia király leányával, megmérgezte egy előkelő nő a fürdőben, magam láttam ennek a nőnek a testvérét". Mihelyt László király meghalt, a főurak Budán összegyűltek királyválasztásra, de ott nagy pártoskodás állott be. „Megjelent Hunyadi János neje is nagy kísérettel, pénze volt bőven, hiszen férje hagyott reá eleget és nagy párt ragaszkodott hozzá, férjének nagy tettei miatt, fiát pedig kiszabadították. A főpapok és főurak nagy része féltében elmenekült, a többi Mátyást királynak avatta és ő Magyarországon olyan bölcsen és dicsően uralkodott, hogy rég volt király, aki olyan fényesen és mindenben oly sikeresen uralkodott".

Mátyás megválasztásakor alig volt 15 éves, 1443-ban született, Mátyás napján, február 23-án, korán fejlődött. Vitéz János püspök, a jeles humanista, volt nevelője. Atyja halála, testvérbátyjának megöletése a főurak ligája által mutatja, hogy minő kínos és válságos, sőt veszedelmes utakon kellett átlábolnia. De az az óriási mozgalom, amely őt paizsra emelte, nem volt családi vagy pártforradalom. A Hunyadi-ház tragédiája, az atya halála, a testvér megöletése minden magyarnak megrázta lelkét. Az a nép, amely Hunyadi János alatt állott szemben a törökkel, fenn akarta tartani a magyarságot, tisztán, teljes erőfeszítésével. Annyi időn át, tán a pogányság óta, nem volt hatalma az uralomban résztvehetni. De

ki lehet itt biztonságban, ahol Hunyadi János fiait sem kímélik? Egyszerre elemi erővel kitör az indulat, küzdeni akar az egész nemzet a nagy mult alapján egy szebb jövőért.

Ez az indulat emelte, a főurak ellenére, Mátyást a királyi székbe. Még foglya Podiebrádnak, de az, tekintettel a jövőre, jól bánik vele és eljegyezte leányával, Szilágyi Erzsébetnek pedig köteleznie kellett magát, hogy 40.000 arany váltságot fizet és külön 100.000 aranyat, ha Mátyás Katalint nem venné el nőül, mihelyt az érett korra jut. A Garayak ármánya, hogy az ő családjukból legyen királyné, nem vitt célhoz. Igaz, hogy bitófákat állítottak fel a főúri ellenzék részére, de azok üresen maradtak. Az egész hazában örömmel fogadták a hírt. A királyságot pedig Szilágyi katonái teremtették meg felkiáltásukkal, a Duna jegén, hadd lássák a főurak, hogy könnyen eljuthat a nép Buda várába.

Egyelőre még Szilágyi Mihály a kormányzó; öt évre, de Mátyás nevében. A vlach Hunyadi János lett a magyar gondolatnak megtestesítője. De maga a törvény is kifejezi, hogy a nagy győzelemben része van a parasztnak is. A szabad költözködés jogát fenntartják. Az a földesúr, aki jogtalanul visszatartja jobbágyát, 24 aranyat fizet. Ha az ispánnak sem engedelmeskedik, a király lefoglalja jószágát és csak akkor nyeri vissza, ha minden jobbágyért 12 márkát — 48 aranyat fizet. Így jut a szegény ember újra közvetlen érintkezésbe a királlyal.

Még sok nehézséggel kell megküzdenie, hogy igazán király lehessen. Giskra és népe tovább

rabol. Szilágyi le volt kötve Garaynak, aki már Fridrik császárhoz szított. A kormányzó nem bírt egyetérteni a királlyal. Szilágyi megjuhászodott és lemondott.

De hogy megmutassa Mátyás király, hogy méltó fia nagy atyjának, hadat kellett viselnie, győzedelmeset, a török ellen. Még teljesen él a népben a Hunyadi-névhez való ragaszkodás és az 1458-i szegedi országgyűlésen, akarva, nem akarva mindenkinek áldozatot is kell hoznia. Amire eddig nem voltak rábírhatók, most felállították a telekkatonaságot, minden húsz telek után egy lovast — állítólag, de tévesen — ezt a lovasnépet ezért nevezték el huszárnak. A kapitányt a király rendeli, a hanyagokra és ellenkezőkre halál vár. Huszonöt nap van kitűzve teljes készültségig, míg szükség van rájuk, fegyverben állnak. Jellemző, hogy csak akkor szűnik meg kötelezettségük, ha a király, a főurak és főpapok nem teljesítenék feladatukat. Így katonailag egyesül a király a bárókkal, főpapokkal és a többi dandár vezetőjével, de a telekkatonasággal, vagyis a néppel is. Egyszóval: itt már állandó katonaság felállítása a cél. Jó jel, hogy első hadjárata diadalmas.

Csakhamar kénytelen Szilágyit a kormányzóságtól megfosztani, de nagy birtokokat ruház reá és hogy nekivaló munkát művelhessen, Nándorfejérvárát bízta reá. Ott kedve szerint harcolhat, míg el nem fogták és fejét diadalmi jelnek elküldték Konstantinápolyba. Kemény ember volt, ha szüksége volt pénzre, Szilágyi Erzsébetet, Mátyás anyját, bottal verte meg.

Fridrik császár felvette a magyar királyi címet, nála volt a lopott korona, de Mátyás őt mindjárt bitorlónak, a magyar faj és nyelv ellenségének nyilvánította. A császár nem volt képes ellenállásra. Mátyásnak Bécsben is volt pártja. Az egész birodalom, a melléktartományokkal együtt, behódolt az alig 17 éves királynak. A nemzeti akarat teljes érvényre jutott.

Legkülönösebb és legbonyodalmasabb volt a viszony Podiebrádhoz, aki maga is számított a koronára, sőt a császárira is. Ezért Mátyással jól bánt, a rabló cseheket le is veri. Fridrik császárral is megbékül Mátyás a soproni békében, megállapodnak, hogy a magyar királyi címet Fridrik is viseli és hogy egymás halála után a királyság az életbenmaradóra száll, ha pedig Mátyás utód nélkül hal el, Fridrik utódaira. Fridrik kezén marad a mostani Burgenland is, Sopron kivételével, amely mint mindig, ekkor is hű maradt. A koronáért 80.000 aranyban alkuszik meg. Itt ő is a címet, a Habsburg-házba való befogadást tekinti — akár Napoleon —, mert így jut teljes legitimitáshoz és ha elnyerheti a császár leányának kezét, szembeszállhatott Podiebráddal is. Az, hogy Mátyás előbb haljon meg a császárnál, teljesen kizártnak látszott a király ifjúsága miatt. A legnagyobb díj, amelyet nyert, a szent korona. Az öröklési szerződésről eredetileg csak röviden volt szó és csak a végén volt odabiggyesztve a „törvényes utód“ szó. Tudjuk, minő súlyos következéseket vont ez maga után.

Még igen zűrzavaros az állapot a korona megszerzése óta is. Az országban nem egynyelvű a

lakosság. Vannak magyarok, németek, szlovákok és szerbek. A tiszta magyarok városokban laknak és földmívelők. A nemesek hadakozók és ha nincs ellenség: egymást pusztítják. Ezért tartanak nagyszámú fegyveres cselédséget, ez pedig nagyon költséges, amint hogy különben is igen tékozlók. De a király parancsára kötelesek az országon belül saját pénzükön hadakozni; aki nem felel meg, hűtlenségbe esik és jószágát veszti.

Egészen mások a németek. Ezek kitűnő, szorgalmas iparosok. Ebben a magyarok éppen nem követik őket. A németek annyira kiválók iparban, kereskedésben, bányászatban, hogy valójában az övék az ország nagyobb része. A szerbek külön területen laknak, a török határon. Vannak cigányok is, akik bevándorolják a világot, üzérkednek, nejeik varázslással foglalkoznak, ők maguk pedig nem nagyon tisztelik a tulajdont. A birodalom tekintélyes része Erdély, ahonnan csak a sóból 100.000 aranya van a királynak. Ott minden fajta érc található: arany, ezüst, réz, de igen nagy a baromtenyésztés is. Szinte folytonosan harcolnak a török ellen, úgy számítják, hogy 40.000-nyi a seregök. A háborúkban igen jelentékeny szerep jut a székelységnek, annak nincs szüksége várra, elég a hazafias lelkesedés. A sok vár egy évre is el van látva élelemmel. A Dunánál minden török várral szemben áll a magyar erőd. Viszont Budavára alig tarthatná már magát három napig. De a nemzet még mindig lelkesedik Mátyásért, népszerűsége inkább emelkedőben. Az országgyűlésen maga a különben oly fukar köznemesség ajánl fel az eddiginél sokkal nagyobb hadat: minden tíz

jobbágy után egy lovast, de annak a feltételnek ismétlésével, hogy a főurak és főpapok, akiknek dandárjuk van, is megfeleljenek kötelességüknek. Az ellenzékkel és mulasztókkal szemben erős fegyver, hogy a király 7000 főt állít ki. Megnyerte maga részére Giskra csehjeit, elköltöztette ezt a vitéz rablóbandát Lippára, közel a törökhöz; ez egyik legeszesebb tette. A hadjárat nagy győzelemmel végződött. Különösen fontos volt Jajca várának elfoglalása. Vers is volt arról, hogy amint Mátyás fegyvert öltött, mindenestől elszaladt a szultán. Így egyre emelkedett a király tekintélye és hatalma; igaz, hogy ellenségben sem volt hiány. Gazdasági téren folyt le a nagy összeütközés. A király eltörölte az ősi harmincadot és a kamara hasznát és ahelyett kincstári adót állapított meg. Ezzel a kiváltságok, ahányféle csak volt, főkép Erdélyben, megszűnnek. Ez a jobbágyokra nézve kedvező, mert legföljebb 40 dénárt fizetnek. Ezt az adót a nemes is köteles fizetni és királyi tisztviselők által szedhető csak be. Így az uraknak adóterhe emelkedett, a jobbágyoké pedig csökkent. A jobbágy helyzete pedig azáltal javult, hogy a szabad költözködési jogot komolyan vették, úgy mint 1458-ban. Mégis oly nagy volt Mátyás tekintélye, hogy ezeket a törvényeket elfogadtatta, de a kiváltságosoknak volt okuk az elégedetlenségre. Ennek ellensúlyozására kijelentette, hogy a törvények a közszabadság védelmét, nem csorbítását célozzák és azokat az ország oltalmára és jólétére hozatta, amire Erdélynek még nagyobb szüksége volt, mint a birodalom többi részeinek. Hiába, a kiváltságosok ellenállása nagy-

hatásúnak bizonyult. Azok, akik iránt legnagyobb kedvezéseket tanusított, elfordultak tőle és még a külföldiekhez, csehekhez is fordultak. Szentgyörgyi János grófot kívánták Erdély királyának.

Gyorsan kellett eljárni. Mátyás legyőzi a lázadókat, Szentgyörgyi bocsánatot kért és nyert. De az amnesztia nem volt általános, sokat kivégeztek, másoknak jószágát kobozták el. Hogy példát adjon, a nemesség vérdíját, 100 aranyat, amennyire taksálták a vétkest, leszállította, vagyis az erdélyi nemes kevesebbet ért a magyarnál. A király nem nyugodott babérjain. Seregét Moldvába vezette, ahol Bogdanovics vajda már a lengyelekkel, sőt a törökkel is összeköttetésbe lépett. Ezért áthaladva a nagy hegységen, Moldvában is felkereste a vajdát. Ez békét ajánlott, de ezt a király nem fogadta el. Ezalatt nagy ellenséges sereg gyűlt össze Moldvabányán, ahol a magyaroknak nem volt kémje, tudosítója. A magyarság gyorsan készen állott, Mátyás is résztvett a csatában, lándzsától, nyíltól megsebesült, Bánfi Miklós hűsége mentette meg a királyt, akinek sebe holtáig sem gyógyult be teljesen. (1467.)

Ekkor áll be a nagy változás egész politikájában. Addig mindig a török kiűzése, leverése volt a cél, most nyugatnak fordult. Fridrik császár gyönge volt, Podiebrád sokkal hatalmasabb. Csakhogy a cseh huszita volt, eretnek, akit a pápa kiközösített. Csehország nagyjában huszita, de a melléktartományok, Morva, Szilézia, Luzácia jó katolikusok. A törökkel szemben megmutatta a kard élét; attól egyelőre nem volt mit tartania. Ott csak szegény, elpusztult tartományokat fog-

lalhatott volna el haszon nélkül, nyugatra ellenben nagy kultúrát, városi gazdagságot, műveltséget. A vallási kérdés volt a döntő. Mátyás hadba indult apósa ellen. Ezzel megnyerte a maga részére a melléktartományokat, de a cseheket teljesen elidegenítette: aránylag kevés volt köztük a katolikus. Fridrik császárral is igyekszik jó viszonyba jutni, hisz még császár is lehet e réven, ha császárleányt kap nőül. Elmegy Bécsbe, hogy házassággal szentesítse a szerződést, mindenben kedvezett a császárnak, farsangol, táncol, haditornában is résztvesz — mintha kedvese volna —, aztán észreveszi, hogy nincs biztonságban. A császár a cseh párthoz szegődött, de csak címe volt, hatalom nélkül. Inkább a gyönge lengyel királyhoz szegődik, mint a hatalmas magyar királyhoz.

A király cseh háborúival a magyarság nem értett egyet; az csak a törökben látott igaz ellenséget. Pedig már veszélyes délen is a helyzet. Egy török basa hadával átkel a Dunán, eljut Váradig és ezt a várost rommá égeti. Ebben pedig a magyar nem érthetett tréfát.

Egyszerű a megoldás: kell egy állandó, megbízható sereg az ő vezérlete alatt, amely a török ellen is megállja a sarat. A melléktartományokat is szorosan magához fűzi. Máris egy arany az adó; ezt Magyarország egyedül nem teremtheti elő: ehhez a cseh melléktartományok pénze és vére is szükséges. De a saját birodalmában sem rendelkezik már korlátlanul, népszerűsége tűnőben. Viszont nagy segítséget talál Boroszló népes és kincses városában és a cseh melléktartományokban; az lett

főhadiszállása, onnét nyugton észlelhette, mi megy végbe otthon.

Nyarára hazatér, bizalmas tanácsosaival érintkezik. Bosnyák királyi koronát ad Ujlaky Miklósnak. De midőn a prímás az ország tanácsában azt merte szemébe mondani, hogy a lengyel ellen nem segítik, méltó haragjában szájára csap a főpapnak. Ennek hálátlansága sujtotta őt legjobban. Csalódását az okozta, hogy jellemet tételezett fel a humanistában. Esztergom várát elfoglalta és Vitéz Jánost elfogatta, de nem fosztotta meg sem állásától, sem vagyonától.

Azt a hírt terjesztették, hogy csak kilenc megye maradt meg Mátyás hűségében. De a magyar köznemes másként gondolkodott, elment volna a világ végéig is urával. Az ország gyűlésén egyhangúlag kijelentették, hogy Mátyás törvényes uruk és ezt tudtára adták Kázmérnak, a lengyel királynak is, aki mint trónkövetelő lépett fel. Mátyás könnyűszerrel üldözte ki a bitorlót. Vitéz János újra árulást szőtt, de nemsokára meghalt. Cesinge János pedig, a pécsi püspök. teljes elhagyatottságban pusztult el.

Akkor már Ulászló volt Lengyelország királya, Kázmér 60.000 harcost állított ki, Ulászló 20.000-et. Ily nagy erőfeszítéssel szemben lehetetlennek látszott Mátyás győzelme. Vigan élt Boroszlóban, mulatott, szeretőt is tartott — kitől János fia született —, mintha nem is volna háború. Közben a városokat és várakat hadilábra állította, semmi nyugtot nem engedett az ellenségnek, ébren tartotta a városiak jókedvét. Ezalatt kisebb csetepaték folytak, Zápolya egy lovasdandárt küldött a

lengyelek mögé, hogy minden takarmánytól és eleségtől megfosszák az ellenséget. Az óriás hadseregnek nemsokára elfogyott az élelme, a lengyeleket, cseheket éhhalál fenyegette. A két király békét kér és meg is kapta elég kedvező feltételek alatt, de első kérésük az volt, hogy három napon át szabad vásárt élvezhessenek. Mátyás sátrában fogadta és még cukorral is jóltartotta őket. Neki most az volt a főcélja, hogy a török ellen menhessen, mint ahogy minden jó magyar kívánta.

Erre a hadjáratra nagy készülettel indult a király. Szállításra, élelemre is volt gondja, a Dunán sok naszád állott rendelkezésére, Szabács várát ostromolja és több roham után be is veszi, bár a török is fényesen harcolt. Általános volt az öröm, hogy az ősi ellenséggel szállhatnak ismét szembe. A király csónakon kikémlelte a várat, pontosan megállapította, hol kell támadnia és az ellenséges tűz alatt is szemre vett mindent, ami tervét szolgálhatta, míg célhoz nem ért. Erről szól az első ismert hőskölteményünk. De csakhamar más irányba kellett indulnia, el is foglalta Moldvát és Havasalföldet, megbízhatóbb vajdát állított oda, úgyhogy teljes volt a védővonalak lánca egész a tengerig.

Híre, neve már mindenüvé elhatott. A távoli Spanyolországban írták Mátyásról, hogy nemcsak nagy dolgokat művel, hanem arra is méltó, hogy tetteit megörökítsék. Ő Magyarország főnixe. Flórenc városa két oroszlánnal tisztelte meg. Uzun Haszán bég Perzsia felől küldött követséget Budára, hogy együtt támadják meg Mohamedet. Talán fontosabb kulturális szempontból, hogy a

muszka nagyfejedelem alkalmas mesterembereket kért és a pénzeit magyar mintára verette. Ezidőbe esik Mátyás házassága Beatrix-szal, Ferdinánd nápolyi király leányával. Külön követséget küldött Flórencbe, minden lehető szép és értékes holminak bevásárlására. Annyi kincset még sohasem láttak egy rakásban. De azért a legtöbb legitim fejedelem többé-kevésbbé udvarias módon távol maradt. (1476.)

Fridrik nem nyugodott. Nemcsak hogy nem segítette a török ellen, hanem a birodalom fejedelmeit is visszatartja és nem Mátyást, hanem a cseh királyt iktatja be. Csupa ármánnyal azonban mégsem győzhetett és a magyar seregek hetven várat foglaltak el, sőt Bécs is ostrom előtt állott. A császár ellenállás nélkül engedte elpusztulni országait és köteles volt kijelenteni, hogy Magyarország teljesen független és nem része a római szent birodalomnak. Hadiköltség megtérítéseül 100.000 aranyat kellett fizetnie, amiért az osztrák rendek kezességet vállaltak. A magyarok azonban nem voltak most sem hajlandók más hadjáratra, mint a török ellen. Ez bírta Mátyást arra, hogy békét kössön a csehekkel is, de talán az is, hogy Magyarországban a király sokféle hadakozása miatt megszűnt a belső biztonság és különösen a déli megyékben általánossá vált a rombolás és pusztítás. Végre megegyeztek abban, hogy a cseh melléktartományok Mátyás uralma alá kerülnek, de ő is viseli a cseh királyi címet. Olmützben fényes lakomákat tartottak, soha nem látott pompával. Beatrix is jelen volt és máris az ifjú Ulászlót sze-

melték ki jövendőbelijének. Mátyásnak is az a sors jutott, mint Napoleonnak.

Addig a pápák segíteni szokták Magyarországot legalább pénzzel, de az megszűnt. Ezért írta Mátyás Sixtus pápának, „hogy keresztyén fejedelmek módjára kívánatosnak tartja ugyan a pápa jóakaratát, de nem fél rosszakaratától, haragjától sem".

A sok üres alkudozás után komoly tettek következtek sorra. A török pusztításnak se hossza, se vége. Nagy sereggel jöttek, sokat prédáltak és sok magyart fűztek rabkötélre.

Erdély nagy gazdagsággal rendelkezett arany-, ezüst- és sóbányáiból, amikből legtöbb jövedelme van a királynak. Ezért a törököknek visszatértökben útját állta Báthory István erdélyi hadakkal, nemesekkel, székelyekkel, szászokkal, románokkal. Véres, hosszű küzdelem után már majdnem elbukott a megsebesült vajda, midőn a molnárlegényből temesi ispánságig emelkedett Kinizsi Pál a csatasorba állott. Ennek a Herkulesnek, aki két kézzel ölte a törököt, mi sem bírt ellenállani. A foglyokat kimentették és nagy zsákmányt szereztek, Hunyadi János ideje óta nem volt a törököknek ily nagy vesztesége (1479). Mátyás sem maradhatott hátra; átkel a Száván és Hercegovináig hatol, nagy zsákmányt ejt és hűbéresének trónját megerősíti. Most már sem Keleten, sem Nyugaton nem kell komoly ellenségtől tartania.

Fridrik császár nem felelhetett meg semminő kötelezettségének. Van ugyan szó arról, hogy Mátyást császárrá avatják, de a birodalmi rendeknek ez nem volt ínyére, mert ha a mostani nagyon is

lágy, „ő meg túlkemény lenne“. Mind közelebb látják Bécs veszedelmét, a melléktartományok elfoglalását, de segíteni sem nem akarnak, sem nem bírnak. A birodalom azért nem volt hajlandó segíteni, mert Mátyásnak is volt ott nagy pártja. Hainburg erős vára, amelyet oly régen elszakítottak a Szent koronától, most visszakerült. Fridrik nem fizette cseh zsoldosait. Végre 1485 júniusában hosszú ostrom után Bécs megadja magát. Nemsokára Mátyásé egész Ausztria, felveheti az osztrák hercegi címet és él az uralkodó minden jogával. Magyart nevez ki bécsi püspöknek. Fridrik mégis keresztülviszi, hogy fia, Miksa, legyen király. Mátyás beteges, örvendő örököse a Habsburg-dinasztia, élén az ifjú, lelkes, bátor Miksával.

14. MÁTYÁS ÉS A KOZÁLLAPOTOK

Mátyás uralma kétségtelenül nagy haladást jelzett. Nagyjában sokkal biztosabb volt az élet és vagyon, mint előbb. A jogi formák megmaradnak, de a lényeg, az igazság, csak most kezd valóvá válni. A jogtalanul elfoglalt birtokokat a bitorlók kötelesek az előbbi birtokosoknak visszaadni, különben meg van állapítva a bűntett. Ha nem engedelmeskednek, mint az igazság sértőit büntették őket: ez a tisztviselőknek szól. De a megrögzött erőszakosságtól és rablástól nehéz volt elszokni. Heves megyében a Magyarósiak, kisbirtokosok, szétvernek egy ellenük küldött bírói küldöttséget és mikor perüket elvesztik, orozva megölik a nyertes Bekényi Tamást. A Perényiek éveken át

dacolnak a királyi paranccsal és hadaival és nyugodtan bevárhatják a király halálát.

Igen komolyan veszi feladatát, de munkáját különösen Fridrik császár folytonos ármánykodása nehezítette. „Mialatt szerencsénk és győzelmeink után jártunk, hosszú távollétünk és elfoglaltságunk miatt nagy sokasága támadt az országban gyilkosoknak, rablóknak, gyujtogatóknak, hamisítóknak és egyéb gonosztevőknek, úgyhogy nem volt biztonságban az utas, nem a testvér testvérétől, nem a vendég gazdájától.“ Így Bécs elfoglalása után fog neki a nemzet szellemi életének, erkölcsének felemeléséhez. Ettől függ a haza sorsa. Ezen a törvényen nem szabad változtatni, „mert mindnyájunknak és egész birodalmunknak üdvére, hasznára, jólétére és nyugalmára szolgál“. A gyilkost, bárminő rendű, halálra kell ítélni.

Megfordul elméjében az önkényuralom lehetősége is, de ezt eltávolítja magától. Célja a feudális uralom leküzdése minden téren, közszabadságot és a dolgozó osztály jólétének biztosítását követeli. Az addig szokásos, minden más országban hallatlan törvénykezés, vagyis inkább rontás, felbátorítja. A rendes törvények alól senkisem vonhatja ki magát. Csupán néhány örökös grófnak a kiváltsága, hogy csakis maga a király ítélhet fölöttük. A vándortörvényszékek, minden megyének rémei, megszűnnek. Ki kell választani a becsületes, jómódú lakósokat, akik a megyében otthonosak és minden jutalomra való tekintet nélkül szolgálják az igazságot. Ez a köznemességnek, amelyhez annyi hála köti a királyt, legjobb és legerősebb eszköze az oligarchia ellen. De a bíró

súlyos bírság terhe alatt köteles hivatalát elvállalni.

Gondja van arra, hogy a királyt magasztos hivatásában senki se sérthesse, aki ez ellen vét, hűtlenség (felonia) halálos bűnébe esik, mint lázadó; de kárhoztatott az eretnekség is. Azonban a lovagiasság is királyi erény. Ha a hűtlen urához vagy barátjához menekül, az tizenkét napig magánál tarthatja büntetés nélkül, ez idő alatt szabad érdekében eljárni, közbenjárni. Ha azonban nincs kegyelem, többé nem fogadhatja be. De még ha vétene is, nem esik hűtlenség bűnébe, csak várát, jószágát veszti el. Megvallom, Mátyás eljárását, amely a politikai és a közönséges bűnös közti megkülönböztetés, igazságszolgáltatása legszebb gyöngyének ítélem.

Teljesen elítéli a perdöntő párbajt, „amikor a bajvívók ajándékokkal és ígéretekkel megvesztegetve, gyakran veszteni engedik az igaz ügyet, az ítélethozásnak ezt az egész világon hallatlan módját", birtok és hatalmaskodás ügyében mindenkorra eltörli. A párbajnak a király katonai kúriája előtt kell végbemennie, amit törvénybe is iktattak. Főtörvényszék a nádor, az országbíró és a kancellár. Ezek a király távollétében is ítélhetnek.

15. MÁTYÁS ÉS A JOBBÁGYSÁG

Sok vita folyt afölött a kérdés fölött, valóban pártfogója volt-e a király a jobbágynak? Tudjuk, hogy Nagy Lajos a szabad költözés jogát összekötötte a kilenced adó behajtásával, de a nemes-

ség mindenképen azon volt, hogy ezt a jogot megszorítsa vagy éppen teljesen megsemmisítse. Most a király kimondja a költözés teljes szabadságát: „szabadságukban álljon szegényeknek akár megmaradni, akár eltávozni“. Súlyt helyezünk arra, hogy a király részvétét, szánalmát fejezi ki. Aki akár zaklatással, akár valami újítással merné őket mégis visszatartani, vagy új taksát róna rájuk, hogy megmaradásra kényszerítse őket, azt az ispán huszonnégy arany bírságban marasztalja el. A bírság fele az ispáné és így a megye érdekelve van a jobbágy megvédésében.

Minthogy a hosszú hadakozások és erőszakoskodások által kétségtelenül fogyott a népesség, új telepítésekre és munkásokra volt szükség. Ebben maga a király és anyja járt elől. Ezek az új telepesek több évi adómentességet élveznek, főkép, ha új házat építenek. Erre pedig szükség volt, mert hisz csak a paraszt fizetett adót. Panaszkodtak is eleget a forintos adó miatt. Az a jó uralom, amely őrzi a nyájat, így meg is nyírhatja.

Törvényszékek, kitűzött időkre (octava), alakultak Erdélyben és Horvátországban is.

Mindenesetre a megye volt az állam legerősebb alapja, ha megfelelt hivatásának. Így jutott a köznemesség méltó érvényesülésre a főurakkal szemben. Ennek politikai célja pedig az, hogy a királyához mindig hű köznemesség mind nagyobb teret foglalhasson el közügyekben. A baj csak az volt, ami régebben is hátráltatta az állami érdeket, hogy a köznemes szívesebben bíráskodott, mint katonáskodott. De a végrehajtó hatalom avatta csak a megyét valóban önkormányzattá.

16. A HUMANISTA KOR MŰVELTSÉGE

Az egyház iránt meglehetősen közömbös volt a nagy király. Legtöbb főpapját elmozdította vagy elzáratta. Mátyás udvarában hangosan beszéltek a papok hibáiról. A legtöbb püspök birtokát, fegyvereseit, jövedelmét nézve, fejedelemhez hasonló. Sorba vesz minden bűnt, bizonyítva, mennyire leledzenek benne a főpapok. Mégis egy pokolbeli dologtól irtóznak, bizonyítva, hogy az ellen harcolnak és semmiképp sem bírhatók arra, hogy azt szeressék. Mi az? volt az általános kérdés. Felelet: az ínség és az éhség — ezek vannak a pokol fenekén. A szerzetesekkel is volt baj, külföldi cisztercitákat kellett behozni javításukra. Emiatt inkább politikát keresett egyházi ügyeiben is. Királyi jogait a pápai székkel szemben is láthatóan fenntartotta. IV. Sixtus pápa, a legvilágiasabbakból való, a maga jelöltjét akarta a modrusi püspöki székbe ültetni, mire Mátyás így felelt: „Királyi jogunkat, mint eddig is, sértetlenül fenntartottuk. Szentséged ismerheti a magyar szokást és észjárást és nem engedheti, hogy az apostoli szék a király megkérdezése nélkül rendelkezzék javadalmakról, sőt inkább hamarabb is elhagynák a katolikus hitet és a hitetlenekhez csatlakoznának."

Nemcsak az igazság szolgáltatásában, hanem egész felfogásában is szakít a középkorral. A mintaképet nem Nagy Károlyban vagy Nagy Ottóban kereste, hanem Nagy Sándorban, Caesarban meg Augustusban. Koronázása után mindjárt „Studium Generale"-t állított fel, a csillagzatok kellő méltatásával, de valami nagy tudományt, kivéve Regio-

montanust, a csillagászt, nem talált ott. Ellenben nagyértékű, gyönyörűen illusztrált könyvek, amelyeket drágán fizetett, ékesítették könyvtárát. Talán nagyobb jelentősége volt az olcsóbb műveknek, de a könyvtárnak pompája által is ki kellett tűnnie. A könyvek számát bajos megállapítani, de egy francia utazó, aki 1501-ben járt erre, öt-hatszázra becsüli számukat, „görög, latin, héber nyelven". Magyar bizony nehezen lehetett köztük. Valószínű, hogy mindjárt halála után megkezdődött a fosztogatás, az ezüst csattokat leszedték és eladták. Nyomtatott könyv nem illett ily díszes környezetbe. A Budai krónikát 1473-ban nyomtatták és azt is, mint a törvénykönyvet, latinul írták.

Az írók közt első helyen áll Bonfini, aki szépen átírja a középkori krónikákat, kevés eredetiséggel, de jó latin nyelven. Hivatalos történetíró, aki Mátyást kíséri és dicső tetteit hozza a humanista világ tudomására. Legtöbbet érnek még művének utolsó részei. Szívesen hirdeti a nagy építkezéseket. Javul a magyar latinitás és szinte páratlan a zene. Az építkezésekben bizonyára része volt a magyar munkásoknak is. Kiváló művész csak egy válik ki, Benedetto da Majano. Ekkor alakul meg Pesten a művész céh, amely a festők és szobrászok mellett befogadja az aranyverőket, üvegeseket, gyöngyfűzőket is. Csak tisztes, törvényes férfi nyerhet polgárjogot. A festőnek négy marok magasságú képet kell festenie, aranyalapon emberalakot és mentől gyorsabban elkészülnie, ha remekelni akar. A szobrásznak szintén lehető gyorsan kell az alakot kifaragnia. Ezek az olasz művészek és kézművesek (artifices et mechanici)

nehezen maradhattak itt, Mátyás halála után egyenesen elkergették őket.

Mátyásnak nem volt elég a dicsőség, ő, mint a Caesarok, halhatatlanságra vágyott. Budai várát egyenesen csudásnak ítélték, Visegrádot is. A komoly, kritikus Tubero azt írja, hogy most már épületek dolgában versenyezhet Magyarország Németországgal is, amely e téren az első.

Családi viszonyai aggasztók. Volt egy törvénytelen fia, Borbála nevű polgárleánytól.* Ezt, Jánost, Mátyás elismerte fiának, Szilágyi Erzsébet nevelte és reá hagyta jószágait. Beatrix meddő, tehát Mátyás csak Korvin Jánosnak szánhatja országát. Midőn Bécset elfoglalta, nemcsak neki esküdött hűséget a város, hanem fiának is. A nádori hatalmat is lehetőleg még kiterjesztette, hogy fiának annál kisebb akadálya legyen a korona megszerzéséhez.

17. A MAGYAR HADSEREG MÁTYÁS ALATT

A humanizmus uralma idejében legfőbb célul a békét tűzte ki. Pomponius Laetushoz — a tudós társaság elnökéhez — írt levelében, midőn hivatalos irígységgel szól a tudósokról, akik vér nélkül jutnak babérhoz, de ő maga, írja, eléggé király ahhoz, hogy a háborúnak is megadja jogát. Má-

* Bonfini nagyon szerelmes természetűnek mondja Mátyást, talán hízelgésből, hisz humanista és hogy csak egy igazi szerelme volt, Lindvai Bánffy Pál neje, aki azonban hű maradt férjéhez, továbbá, hogy nem is járt főúri hölgyek, hanem inkább szép menyecskék után.

rablás, pusztítás terjedt az országban, a főemberek voltak a legnagyobb vétkesek. Mátyás fia, Corvin János, éppen nem volt képes atyja művének folytatására. Csatát vesztett, visszavonult; családja nemsokára kihalt. Királynak azt akarták az urak, „akinek üstökét a markukban tarthatják". A feketesereg Beatrix zsoldjában. A leghatalmasabb úrnak, Zápolya Istvánnak nagyravágyása szinte a királyi koronáig érő. Ő adja ki a jelszót, mindjárt Mátyás halála után, mint Bécs kormányzója. „Arról kell elmélkednünk, írja, hogyan állítsuk vissza régi szabadságunkat annyi elnyomás és szorongatás után." De mindjárt Mátyás halála után lemond Bécsről és a többi osztrák birtokokról, hogy jószágait megvédje. Senki nem köszönhetett annyit Mátyás kegyének, mint ő. A többi sem volt jobb nála. Az új király, Ulászló, tehetetlen „Dobzse László", mindenre igent mondó.

A köznemességben még volt törvényes, alkotmányos érzés, de a főurakkal szemben nem volt elegendő ereje. Ulászló nejében, a francia Candalei Annában van legalább annyi erély, hogy kis fiát, Lajost megvédje és hogy biztonságban legyen, Habsburg-rokonságra is számíthat. Sietnie kell, mert a fiatal Zápolya máris szemet vet a királyleányra. Nemzeti a jelszó és a fegyveres országgyűlés alkalmas a nagy terv végrehajtására. Verbőczy, a nagy jogtudós, az elme, Zápolyának jut a végrehajtás. Igen következetes az eszmemenet. Magyarország nemzeti királyok alatt dicső és hatalmas volt, de idegen uralkodók alatt elhanyatlott, „mert ezek nem tanulták meg a szittya nemzeti harcok szokásait". Veszni hagyják a mellék-

peket, még karácsonyt sem üli meg. Így teljesen elszegényednek, tolvajlásra vetemednek és bitófára kerülnek. A paraszt ne foglalkozzék mással, mint földmíveléssel és valamelyes iparral. A törvény ellen vétőt 3 forinttal bírságolják.

Bakács Tamás, aki huszonhat javadalmat kaparintott össze, fényes kísérettel és a keresztes-háború jelszavával vonult be az örök városba. Abban reménykedett, hogy Miksa császár befolyása őt helyezi a pápai székbe. Ez nem sikerült, noha X. Leó pápa lelkesedett a kereszteshadjáratért. Így Bakács mégis elérte azt, hogy egész keleten pápai bulla alapján hirdette ki a keresztesháborút. Aki résztvesz vagy pénzt ad e célra, bűnbocsánatot nyer. Lehet-e nagyobb vonzóerő a parasztra a munkától és minden tehertől való szabadulásnál? Nem mindenki értett egyet a tanácsban a pór felfegyverzésével, mert az úr nem nézheti jó szemmel, hogy földjét nem mívelik, sem adó, sem robot nincs és ezért erőszakkal is visszatartja a kereszteseket. Pedig kiátkozzák azt, aki férjét vagy fiát nem viszi a táborba. Ennek az volt a következménye, hogy megostromolták a házakat, gyilkoltak, raboltak, erőszakot követtek el a nőkön. A keresztesek vezére a székely Dózsa György, aki hírhedt rabló, de a török ellen kitüntette magát. Sok pap és nemes követte, polgárok is csatlakoztak szép számmal, köztük Száleresi Ambrus. Nem bizonyítható, hogy Dózsa kezdettől fogva királyságra törekedett volna. Ulászló király a pápához intézett levelében így beszéli el az eseményt: „A falvakban élő népnek a kereszt neve alatt nyert büntetlenségéből páratlan fergeteg nőtt.

A pórokhoz csatlakozott a gulyásoknak és más pásztoroknak nagyszámú csapata, sok az ilyen ember a termékeny rónán. Ezek mind azt hajtották, hogy mindennek célja a szolgaság alól való szabadulás." A török ellen indulnak, megölik a csanádi püspököt és a kincstárnokot és Temesvárt ostromolják. Több megye nemességét szinte kiirtják. Báthory István belátva, hogy a dühödt néppel nem bír, Zápolya Jánostól kér segítséget, azt meg is nyeri és szétveri az egész rendetlen tömeget. Irtóztató, szinte páratlan kegyetlenséggel nyomták el ezt a lázadást. Arra dél felé, Kinizsi idejében szokásos volt a legnagyobb kegyetlenkedés, de ami Dózsa Györgyön történt, felülmúl történetünkben minden kínzást. Vastrónra ültetik, vaskoronát nyomnak fejére, megsütik és izzó harapófogókkal égetik. Kilenc kiéhezett társát nekiuszítják, hogy falják fel a parasztkirályt. „Kutyákat neveltem hát, nem embereket", voltak utolsó szavai.

Ennél nagyobb szerencsétlenség nem érhette hazánkat. Negyven-ötvenezerre számítják a megölteket. Legtöbbet a magyar szenvedett. Az igazi, több mint két századon át tartó csapás az, hogy az ország nagyobb része alacsonyabb állapotba süllyedt: szabadból szolga lett. Eddig folytonos volt az emelkedés, a keresztyénség befogadása óta mind kevesebb lett a szolga; most — egy emberöltővel Mátyás után — a lakosság legszámosabb, munkás része — nyomorult, adózó köznép (misera contribuens plebs). Ha nemes és pór összetart, még megmentheti a hazát, de most már a pór, akit ezerszám ölnek, csak ellensége lehet az úrnak.

Az úr pedig sohasem érezheti magát biztonságban, még a napoleoni háborúk idejében, az inszurrekcióban sem merte az úr elhagyni házát a pórtól való félelmében.

A magyar országgyűlésen elhangzott a keserves szózat: „Minden országot az igazság és a fegyver tart fenn, nálunk nincs sem az egyik, sem a másik.“ (1518.)

A pórlázadás Erdélyben is nagy harcokkal járt, de azt is Zápolya verte le erdélyi sereggel. Kolozsvárt is megtámadták nagy haddal, de a várost el nem foglalhatták. Itt is oly kegyetlenül bántak a keresztesekkel, mint Magyarországon. Vezérüket, Zápolya „nemes“ példáját követve, Kolozsvárt sütötték meg és a szabad költözésnek véget vetettek. Zápolya János lett „a birodalom megmentője“, már királynak is kívánták volna kikiáltani. De megmaradt az a szép rege, hogy a hatalmas úr nem mehetett templomba, mert mindenütt vért látott.

19. A NAGY DRÁMA BEFEJEZÉSE

Majd egy emberöltőn át hazánknak nem volt összecsapása a törökkel, Szelim szultán, a kitűnő hadvezér, Perzsia és Egyiptom ellen volt elfoglalva. Fia, a „fényes“ II. Szulejmán, ismét Magyarország ellen készült. Belgrád elfoglalása az első célpont. Magyarország egyedül állott, külföldi hatalom nem jött segítségére. Úgy gondolták itt, hogy elég „a két nagy bán“, a Duna meg a Száva a védekezéshez. Az őrség, mint mindig, az utolsó

emberig harcolt, de gyenge volt a kapitány, lőporban, ágyúkban nagy a hiány. Báthory nádor a naszádosoknak, akik a nagy folyamok átjáróit őrzik, kimondhatatlan gorombasággal felelt, midőn joggal követelték zsoldjukat. Úgy mondták, hogy 50 forint elegendő lett volna a lőpor beszerzésére, de nem volt sem főpap, sem főúr, aki vállalja. Soha sem gazdag oligarchia, sem gazdag hierarchia nem követett el ily irtózatos mulasztást. Francia tüzérek a szultán zsoldjában rombolták le a bástyákat. A „legkeresztényebb király", I. Ferenc, a töröknek volt és maradt szövetségese. Nyitva volt az út Budáig, de Szulejmán alkalmasabbnak tartotta Rhodus szigetének elfoglalását. Ez sikerült is és a lovagok Máltában találtak új hazát. Budán pedig nagy nyugalomban folyt az élet tovább.

Egy ember vette komolyan a helyzetet, Mária királyné. Meg kellett törni Zápolya hatalmát, hogy folytonos izgatásának a királyi pár ellen véget vessen. Verbőczy ellenben Zápolyának volt embere és gyorsan megtalálta a jelszót: a Rákoson halált kiáltottak a németekre, azaz a királynéra. A rákosi gyűlésre a vajda nem jött el, Verbőczy lemond a nádorságról és Zápolyával Erdélybe menekül.

Az utolsó órában, nagyon elkésve, teljes hatalmat adnak a királynak. A török már Péterváradot is elfoglalja, sehonnan sem jön segítség, a császárt a franciák foglalják el, a lengyel örül, hogy nincs dolga a törökkel. A költséget az egyházi ed nyek fedezik, amelyek lefoglalását megengedte törvény.

A dandárokat a király sem állíthatja ki teljes számban. Volt kifogás: csak oly feltétellel kötelesek a határ védelmére, ha a király személyesen vesz benne részt. Tomori Pál, a kalocsai érsek, aki Erdélyben nagy szolgálatokat tett, nagy háborúban még nem vett részt. A fiatal urak örvendtek a háborúnak, már előre számították, minő adományt kapnak, ha Zápolyáékat megnyirbálhatják. Hogy pedig Zápolya Jánosnak se lehessen kifogása ellenük, öccsét, Györgyöt tették meg második hadvezérnek. Furcsa volt az eljárás a vajdával szemben, előbb hívják, aztán a havasalföldi vajdához küldik. Attól is félnek, hogy hazaáruló, attól is, hogy nagyon kitünteti magát. A töröknél nincs ily tépelődés, sem Duna, sem Dráva meg nem állítja. A vezérkarban pedig országgyűlést játszanak. A török táborában sok a próbált harcos, száma is ötszörannyi, ágyúja 300, a mieinknek 80, az is gyönge. De az urak bíznak a győzelemben, „repülni akarnak szárnyak nélkül". A döntő pillanatban Tomori vissza akar vonulni, be akarja várni, hogy Zápolya és Frangepán dandárjai megérkezzenek. De már áll a csata, egy oldalon nyugat felől is támad a török had és ez teljessé teszi a győzelmet. Tomori most is lovag, nem hadvezér, a becsület, nem a kötelesség volt irányadója. Itt is elszánt rohammal kezdi, szétverik a gyengébb csapatokat, eljutnak a szultán sátrához. A király is a csatába rohan, nem gondol személyes biztonságára. Amikor minden elveszett, menekül, de amint átugrat a Csele patakján, vágtató lova hanyatt esik és őt is a mocsárba temeti (1526 augusztus 29-én).

Mohácsnál megmutatta a főnemesség, hogyha élni nem, meghalni tud a hazáért.

Függetlenségünk elveszett. „Világos, hogy a belső egyenetlenség károsabb a külső háborúnál és több és hatalmasabb államokat tett tönkre a belső viszály, mint az ellenség fegyvere“, írja Verbőczy István.

10931449

III. ERDÉLY MINT ÖNÁLLÓ FEJEDELEMSÉG

20. KELETI MAGYARORSZÁG. JÁNOS KIRÁLY ÉS FRÁTER GYÖRGY

Mohács után Szulejmán levágatja a foglyokat, három halmot rakat koponyákból, aztán lassan indul Budának, a város kulcsát jó távolból eléje hozzák. Könnyű lovasai szerte portyáznak, rabolva, gyujtogatva, magukkal hurcolva, mint legértékesebb prédát, a férfiakat, nőket, gyermekeket. Magával vitette Mátyás palotájából a szobrokat és a Corvina maradványait, aztán felgyujtatta a várat. Még vagy 50.000 magyar áll harckészen Zápolya és Frangepán alatt, ezeket nem bántja, legjobb, ha magyar egymást marja. Egyszerre nagy lépés a kultúrából a barbárságba. A török kivonult, de biztonságról már nem lehetett szó. Aki tehette, menekült. Nem lehetett látni kereskedőt, sem orvost, sem patikárust, sem iparost. Mátyás humanizmusának helyébe a régi szittya életmód lépett. Most csak a férfias elhatározás, a zord, fajhoz való becsületes ragaszkodás tehette a magyart ismét életre képessé.

A nemzet, bár leverték és minden ízében szenved, fenntartja dicső hagyományait, bízik jövőjé-

ben, midőn annyi viszontagság közepette új életet mer kezdeni. Zápolya, aki alatt állítólag 40.000-nyi sereg áll, nem gondol ellenállásra, legfeljebb a föld népe mer még mozdulni. Egyes török csapatok rabolnak és a nép meg akarja torolni a szenvedett kudarcot. Pilismarótnál nagy néptömeg verődik össze, ebben harcolt Dobozi Mihály is. Dobozi megöli nejét, hogy ne kerüljön török kézre, aztán küzdve keresi a halált, azon a módon, amint háromszáz évvel előbb az a magyar főúr, aki látván, hogy szép nejét el akarják rabolni, maga ölte meg a nőt. A női becsület itt méltó támaszra talál.

Zápolya el is nyeri az uralmat, harcol is érte, de igazi tekintélye nincsen. Nem lehetett feledni, hogy ő fojtotta vérbe a pórlázadást és ismét iga alá vetette a parasztot. Hunyadi utódának vallotta magát — de érdeme alig volt, nem tűnt ki sem háborúban, sem békében. Igaz, hogy magyar volt, de más jelességet alig találunk benne. Nagyravágyó, kincset szomjazó, de még azt sem meri nyiltan mutatni. Legfőbb és meg nem bocsátható bűne, hogy kardcsapás nélkül beáll a török hűbéresének.* Meg is koronázták Fehérvárott, a koronát Perényi adta át — Sárospatakért.

Mindamellett a magyarság érte buzog, Ferdinándnak, az ellenkirálynak, kevés a híve. Ferdinánd főherceg eleve biztosítja a nemzetet, hogy az ország jogait és szabadságait teljes terjedelemben fenntartja, a határokat megvédi és Belgrádot

* Csak egy kedves esetéről tudunk, ami mutatja, hogy volt érzéke a humor iránt, hogy amikor bevonul a remegő szászságba és a bíró nagy dikcióval akarja fogadni, semhogy a beszédet végighallgassa, csak azt mondja: inkább megbocsátok.

visszaszerzi. Igaz, hogy nem tud magyarul, de azért az ország javát tartja szem előtt. Szlavóniában Jánost, Horvátországban a főherceget mondták ki uralkodónak. Így már kezdettől fogva szétmarcangolják az országot.

A vajdával szemben Ferdinánd koronázó országgyűlést hirdet Budára. Zápolyáék visszahúzódnak Lengyelország felé. Majdnem az egész ország Ferdinándé; egy év mulva ismét János kerekedett felül, elfoglalja Erdélyt. A szultán óriási sereget vezet Bécs ellen, de a város ellenáll, ott Salm Miklós gróf volt a vezér és Szulejmán leverten vonul vissza. Ha a magyar ekkor, amikor oly nagy kudarcot vallott a török, egyetért, egyesíthette volna az országot. Még az a szégyen is esett, hogy a szultán ügynökét, kémét, Gritti Lajost, ezt a hitvány alakot tette meg Magyarország kormányzójának.

Majd azt a módot keresték, hogy a két király házasság útján érjen célt. De valami nagyon egyik sem bízhatott a másikban, Gritti pedig mind a kettőt sakkban tartotta, sőt vakmerőségében és elvetemültségében annyira megy, hogy megöleti Czibak Imrét, a jeles váradi püspököt. Ezt már megsokalták az erdélyiek, az egész nemzet Gritti ellen fordult, akit elfogtak és fel is akasztottak.

Most már a két király komolyan gondolt megegyezésre és 1538-ban meg is kötötték a békét, amelyhez Károly császár is járult. Ferdinánd és János testvérül fogadják egymást, Károly segítséget ígér Belgrád visszafoglalásához, Erdély Jánosé, a melléktartományok Ferdinándé. Ha Zápolyának fia születik, mint királyvért fogják kiházasítani,

ha elűznék, gondoskodnak majd arról, hogy országát visszaszerezze. Legkülönösebb intézkedés az, hogy két királynak egy legyen a nádora. Az ország egységének érdeke előbbre való az uralkodóknál. Zápolya megtartja jószágait és mint herceg bírja a Szepességet. Csak az a váratlan és kellemetlen eset áll be, hogy a már éltes János megházasodik és halála előtt még fiú születésének örvendhet.

Ez az öröm nem volt tartós. János király 1540 július 21-én meghalt, mire Ferdinánd sereget küld Buda ostromára és a maga részére akarja hajlítani a most mindinkább előtérbe lépő Fráter Györgyöt. Ez azonban, bárminő éhség is dúl Budán, kitart Zápolyáék mellett, noha a város egészen Ferdinánd-párti. A barát jobban bízik a törökben. A szultán Buda alá ér, a várat fölmenti. Augusztus 29-én, a mohácsi vész fordulóján, a szultán megajándékozza a királynét és udvarát és azt üzeni a várba, hogy látni akarja a kis királyt, János Zsigmondot, akit el is vittek a török táborba. Ezalatt mind több török lopódzik a várba és elfoglalja a kapukat. Parancs, hogy le kell tenni a fegyvert és ne mozduljanak, különben halálos büntetés éri őket. A teljesen kiéhezett város kiadta a fegyvereket és janicsárőrség szállja meg a várat. Az özvegy királynét a szultán visszaküldi és kijelenti, hogy ily fontos helyet nem bízhat nő kezére. Most már elbocsátja az udvarló főurakat, csak Török Bálintot viteti a Jedikulába. Így veszett el Magyarországra és a keresztyénségre nézve fegyver nélkül az ország fővárosa, Buda vára.

A Nagyúr gyorsan rendelkezett. Buda és vidéke a Duna és Tisza közt pasalik lesz, Tiszántúl és Erdélyben Izabella királynő uralkodik, Verbőczy Budán marad, mint a keresztyének főbírája. Csakhamar behódoltatják a főváros egész környékét is Pécsig, Esztergomig, Tatáig. Ki merne ellenállani? A kis János Zsigmond választott királyi címet nyer, de nagy pártfogója a szultán, csak Istvánnak nevezi. De ugyanekkor megkezdődik Varkocson, Székesfehérvár kaputornyán 1543-ban a hősi halál formulája, amely aztán nemcsak Magyarországnak, hanem egész Európának nyujt megrázó és lélekemelő képet.

Alig lehetett nehezebb probléma annál, hogyan lehet összetartani a két Magyarországot a szultán felsősége, hűbérisége alatt. Ezt a nehéz kérdést csak Fráter György esze és komolysága, valamint ragaszkodása a Zápolya-házhoz volt képes megoldani. Annak a keleti államnak, amelynek több mint két századon át az a hivatás jutott, hogy kettészakadása ellenére is fenn tudta tartani a magyarságot, ő a megalkotója.

Utjesenics György, anyai ágon Martinuzzi, Horvátországban született nemes, de szegény szülőktől. Corvin János udvarába került, közel szülőföldjéhez, aztán Erdélybe vitték Hunyad várába. A monda szerint mint kályhafűtő kezdte pályáját Zápolyáéknál. Kemény nevelésben volt része, „a férfierő kifejtésére legjobb, ha megtanul tűrni". Mint nemes apród jutott Zápolyáék udvarába, hol úgy testi szépségével, mint erkölcse és szelleme által hamar kitűnt, majd ellátást, hópénzt nyert három lóra. János király mellett harcolt Ferdinánd

ellen, aztán távol a világ zajától, a pálosok budai zárdájába menekült. János király teljesen megbízott benne, a legfontosabb ügyekbe is be volt avatva és tanácsa döntő volt elhatározásában. Előbb törökpárti, mint ura, aztán a megegyezésre hajló, hogy Magyarországot a török nyomás alól fel lehessen szabadítani. Diplomata volt minden ízében. A német nem volt elég erős, a szultán oltalma alatt kellett megszervezni és kialakítani a keresztyén államot.

A lényeg az, hogy a török adót követelt, „amelyet ki kell fizetni, ha csak egy arany marad is az országban" és erre 10—15.000 arany kellett. Sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött az asszonyi módon örökké elégedetlen és királynői címéhez méltó udvartartást és szófogadást követelő Izabella, aki amellett a kormányzást is maga akarta irányítani. A kötelességtudó, ritka eszű barátot voltaképp senki sem szerette, de csakis ő bírta elsimítani a portával való ügyeket. Midőn azonban nagyon is erős kívánságokkal állott elő a porta, lassanként nyugat felé tájékozódott, mert igazi vezéreszméje mégis Magyarország egyesítése volt. Jellemző, hogy Petrovics, a Zápolyák rokona, még erőszakkal is kész volt Frátert megtámadni és a portát is figyelmeztette a barát tárgyalására. Végre mégis létrejött az egyesség, a törököt pedig ajándékkal kenyerezték le. János Zsigmond Oppeln és Ratibor hercegségeket kapja — állandó rubrika több mint egy századon át —, a királyné is 200.000 aranyat, Fráter pedig az esztergomi érsekséget, majd a bíboros palástot is. Ferdinánd átveszi a koronát és a „Részeket", mihelyt elegendő hadi-

csapat Pallavicini és Sforza vezetésével. Hatvanöt sebet találtak testén. „Csontfülét“ diadalmi jelnek elküldték Bécsbe. Az orgyilkos banda előtt a barát kincseinek elrablása volt az óhajtott és elnyert cél. Ilyen halállal mult ki Magyarország legnagyobb államférfia.

Martinuzzi ily gyalázatos megöletése nagy port vert fel Európa-szerte: „Ferdinánd király el akarta foglalni Erdélyt, amelyet más oldalról a török támadott meg azzal az ürüggyel, hogy azt János vajda kisfia részére biztosítsa, akit Martinuzzi váradi püspök kiváló esze és nagy tekintélye ajánlott. Martinuzzi fenn akarta tartani az ország szabadságát és hogy kikerülje azt a nagy veszélyt, hogy az osztrákokkal és a törökkel egyszerre legyen baja, ellensúlynak használta a törököt. Ezért Ferdinánd császár évi 8000 tallér kegydíjjal tisztelte meg és a megtörténten nem lehetett változtatni; a pert folytatták, bár lanyhán. Majd a pápa feloldotta Ferdinándot és mindazokat, akik a gyilkosságban nem vettek részt, azzal a feltétellel, hogy igaz, amit a perben előadtak. Végre Ferdinándot feloldották és csak a gyilkosoknak kellett Rómába vándorolniok, ahol úgy viselkedtek, mintha üdvös dolgot végeztek volna. Mégis Rómában is, Magyarországon is az volt az általános vélemény, hogy a tett annak parancsára történt, akinek érdeke kívánta.“ (Egykorú olasz forrás.) Ferdinándnak nem volt ez a gyilkosság hasznára és nemsokára végkép el is vesztette Erdélyt. Igy maradt el az óhajtott egyesülés és a hosszú ingadozás és tárgyalás végre mégis török háborúra vezetett. A barát elbukott, de műve, az önálló Er-

dély, csak most élt igazán, mint a magyar fejlődésnek igen jelentős eleme.

21. AZ ÚJJÁALAKULÁS KEZDETEI

Ebben a gyászos sötétségben is kiviláglik az újjászületés egy-egy sugara. Kőszeg kis városában 700 katona az odagyűlt parasztokkal együtt heteken át feltartja a szultán seregét és az végre felszabadul a kemény ostrom alól. Jurisics Miklós megmutatta, hogy sem a hősiesség, sem a haditudomány nem ment veszendőbe (1532). Fráter György lelket önt az erős ostrom alatt annyi ínséget szenvedő Buda városába. Az egész ország fegyvert ölt, szinte minden nap egy véres ütközet. A nemesség, amelyet a török kiűzött udvarházaiból, életéért és családjáért küzd, a földönfutóvá vált pór beáll katonának, hajdúnak, mert csak így maradhat szabadon. Az egyénnek annál inkább kell kitennie magáért, mert nincs Mohács óta mezei sereg. Minden vár, megye, város külön hadat jelent, megbízhatók, mert egész létük kardjuktól, kopjájuktól függ. Zsoldra nincs pénz, sem nehéz vértre; könnyű huszár, várvédő tüzér, darabont, hajdú a magyarság a XVI. században. Veranchich Antal így jellemzi őket: harcban kiváló vitéz, félelmet nem ismerő, hazaszerető, csatára mindig kész nép ez. Azt éri a legfőbb dícséret, aki az ellenséget lándzsával leveri lováról.

Fráter György diplomáciája egy évtizeden át visszatartotta a törököt a háborútól, de már 1552-ben javában folyik a háború. Temesvárt Losonczy

István védte, aki minden eleséget behordatott a várba, hogy hosszabb lehessen az ellenállás. Mintha sem állam, sem nemzet nem volna, e fontos várat többnyire spanyol katonák védték. Egyhónapi ostrom után rombadőlt a vár; az idegen őrség fellázadt. Losonczy, miután minden lehető kárt okozott a töröknek, a beglerbég ajánlatát, hogy szabadon vonulhat, elfogadta. Ki is vonult az őrség, de a török megszegte ígéretét és felkoncolta a kivonuló hadat. Erős intés: hogyan kell hinni a töröknek. A kegyetlen hír hallatán a többi vár is sietett feladni magát. Akkor páratlan vitéz volt a spanyol, de a magyar mégis csak inkább nemzetéért ontotta vérét. Veszprémben is megszegte a török a kapituláció feltételeit, az egész őrséget levágatta. Aztán a hegyvidék felé fordult. Vitéz ember volt Szondy György, az esztergomi érsek tiszttartója, de a tüzérséggel nem bírt megküzdeni. A basa, mielőtt a vár tornya bedőlt, megadásra szólította fel Szondyt, de az a hősi halált választotta. Szondy török foglyaival együtt elküldte két apródját a basához, azzal a kéréssel, tanítsa őket vitézségre, tetemét pedig temettesse el. Elégeti minden becses holmiját, jó lovait leszúrja, Ali pedig megkeresteti a hős fejét testével és „Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté". Ezen és más példákon képződött Tinódy költészete és történettudománya. Nógrádból Egerbe indult Ali basa. Ez a vár el volt látva élelemmel és lőszerrel, erről a király és Oláh Miklós püspök gondoskodott. A harcból mind kivette részét, leányok, asszonyok itt szerezték meg a nőknek a dicső egri nevet. Kitűnt tehát, hogy bár-

mily számos és erős a török, igenis, legyőzhető. De a harc tart tovább, elkeseredten, mindhalálig. Somogy nagy részét elpusztítják, nemsokára Szigetvár kerül sorra (1566).

Szulejmán e vár bevételével nagy tettei méltó emlékezetére készül utolsó nagy vállalatára. Zrínyi Miklós a kapitány, az őrség magyarokból és horvátokból áll. Minden eszközt felhasználnak a vár bevételére, de az őrség megnyerésére vagy megsemmisítésére fordított fáradozás hiábavaló volt. A páratlan ellenállás Szulejmán idegeit is tönkretette — beléhalt; nem élvezhette győzelmét. Midőn már a belső vár is égett és szabadulásra nem volt mód, mind kész volt kapitányát a halálba követni. Fegyvert öltöttek a nők is, hogy együtt halhassanak. Ünneppé vált a halál. Zrínyi nem páncélt ölt, hanem könnyű mentét, nyakán aranylánc, fején kócsagos kalap, gyémántos boglárral, mindegyik zsebében száz arany, kezében könnyű kardja. Mint úr és huszár élt, úgy akart meghalni. Még halálában is pusztítja a pogányt. A kapuba nagy ágyút állítottak, megtöltik és a törökök sűrű tömegébe vágott nyíláson rohant ki a magyarság, elől Zrínyi, mellette a zászlótartó Juranics Lőrinc, utánuk a többi vitéz. Zrínyit három golyó éri, elesik, de még holttestéért is küzdenek hadnagyai, míg mindnyájan holtan el nem terülnek a törökök halmai közt. A hős levágott fejét a török táborban mutogatták. A budai basa selyemkendőbe burkolva küldte Miksa király táborába. Fia, Boldizsár, Csáktornyán temettette el. „Soha hadfi nem mult ki szebb halállal." (Ranke.) Ő lett a ma-

gyar hősiességnek jelképe, mint Leonidász a spártaié.

A bástya, amelyet védett, rombadőlt, de ő mégsem halt meg hiába. Ő az, aki az addig folyton előretörő oszmán árt feltartóztatta és alakja nemcsak magyar, hanem világtörténeti jelentőségű.

A nagy német birodalom és Miksa király, aki nagy hadsereggel rendelkezett, mit sem tett Zrínyiért. Nem csoda, ha aztán a közvélemény a németek ellen és János Zsigmond felé fordult. Ferdinánd uralmának Erdélyben vége szakadt. Az egri Dobó István maga kérte felmentését vajdai hivatalától. Izabella királynét és fiát visszahívták Lengyelországból és „Magyarország törvényesen megkoronázott királyasszonyának" címezték, míg fia nem jut törvényes korba. II. Henrik francia királyban tisztelték legnagyobb pártfogójukat. Közben egyre folyt az alkudozás is, de mind világosabbá lett a török döntő hatalma. János Zsigmond biztos a török pártfogás felől és egyre többet követel. Viszont elismeri a magyar király felsőségét és hogy az ő halála után birtokai a királyra szállanak. Schwendi Lázár, a kitűnő hadvezér, mind erősebben szorongatja János Zsigmond „vajdát", aki Konstantinápolyban oltalmat kér a szultántól. Nem csoda, hogy annyi hazudozás után Bécsben pokoli fajzatnak nevezik — hisz még Fráter György sem volt ily ravasz — és követét, Báthory Istvánt őrizetben tartották. Az udvar a szultán előtt felfedte az összes ármánykodást, a szultán pedig megjegyezte: „íme, micsodás hitök lehet egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek". Természetes, hogy a szultán inkább János

fiát pártolja. Amidőn Szulejmán Szigetvárhoz közeledik, János Zsigmond atyja példáját követi, eléje megy a szultánnak és behozza Magyarország legnagyobb ellenségét. A Nagyúr elismeréssel van hűbérese iránt, Erdélyt védelmébe fogadja, megígéri, hogy nem hagyná el, még ha egész birodalmába kerülne is. János Zsigmond halála után Erdély és a kapcsolt részek maguk választják a fejedelmet a magyar nemzetből, a szultán athnaméval beiktatja, paripát, zászlót, kardot küld neki, akár a havasalföldi vajdának.

22. A HITÚJÍTÁS ÉS AZ IRODALOM

Már a XIV. század óta visszhangzott az egész keresztyén világ a reformtól „fejében és tagjaiban", legerősebben a nagy konstanzi és baseli zsinatokon, mindez a dogma sérelme és egyházszakadás veszedelme nélkül. Már erős intés volt a nagy és véres huszita háború és már előbb hasonló tanok terjedtek Angliában is, Wiklef által. Ha éppen Pécsett állítottak fel egyetemet, annak okát részben abban kereshetjük, hogy a Balkánon, főkép Boszniában, nagy népszerűségre jutott a bogumil hit.

Sokkal jelentősebb volt a német nemzet panasza amiatt, hogy Rómába visznek minden pénzt. Luther, „a minden ízében hívő", elszörnyülködött azon, amit Rómában látott. Wittenbergából, ahol Luther kihirdette a 95 tételt, az ott járt diákok és kereskedők terjesztették e tanokat a felvidéki és szász városokban. Mária királyné hajlott e tanok

felé, de Verbőczy István megégettette a luteránusokat („lutherani comburantur"). A magyar urak gyorsan megkezdik a szekularizációt, ebben Perényi Péter és Török Bálint járnak elől. De még mindig az volt az általános vélemény, hogy némi változással és engedménnyel a hitegység fenn lesz tartható. Csak a szász városok szakadtak el dogmatikus alapon a pápaságtól. Még Brodarics püspök is hajlandó volt a cölibátus megszüntetésére és az úrvacsorának két részben osztására. Maga Ferdinánd király is kiemeli ezt a két pontot, amelynek alapján helyre lehetne állítani a keresztyénség egységét és a nemzetek megnyugvását. A megszokott szertartásokon is keveset változtattak és az azokat elhagyó papokat nem szerették. Debrecenben is csak 1552-ben szakadt vége a katolikus istentiszteletnek. A gyónás és a kiátkozás még soká maradt divatban. Hogy ezt a közömbösség vagy az érdek okozta, csak az tudhatja, aki belát a szívekbe és vesékbe. A protestáns papok meg valamely földesúr oltalma alatt húzódtak meg.

Valójában csak három pontban ment végbe lényeges változás: a magyar nyelven való írásban és prédikációban, a Szentírás szabad olvasásában és a papi házasságban. Az irodalom legfőbb tárgya a házasság dicsérete.

Luther után csakhamar fellépett Kálvin tana is (helvét hitvallás). Az első zsinatot Erdődön tartották, Báthory Anna, özvegy Drágffyné pártfogása alatt. Ekkor vált el a luteránus tábor a magyar és székely kálvinistáktól. A pápaság elleni komoly harc csak akkor kezdődött, midőn a

trienti zsinat 1562-ben minden pontban szorosan megállapítja a hittételeket és lehetetlenné válik a megegyezés és a protestánsok üldözése végkép elkeserítette a kedélyeket. Egyik fő mozgató erő az asszony, sok katolikus pap megtartja állását, megnősül és az új tanoknak lesz apostola. Az érdeklődés mind általánosabbá válik, midőn már magyar nyelven is visszhangzanak a hittételek. Először Telegdi Miklós szólal fel az újítók ellen, majd a jezsuita iskola is azt a fegyvert alkalmazza, amelyet a protestánsok: a bibliát, a sajtót és a szószéket.

Hevesen folyt a vita a különböző protestánshitűek közt is. Új anyagot hoz erre az unitáriusság. Blandrata György, János Zsigmond orvosa, híve lett, az orvos hatása alatt a fejedelem is ennek a tannak híve. Nagy erőt fejtettek ki a kálvinista szónokok, különösen a heves Mélius Péter, az unitáriusok (szociniánusok) elfojtására, akiknek még Váradon, sőt Pécsett, a Dunántúl is számos volt a hívőjük. Érdekes a történeti fejlődés: Dávid Ferenc előbb Luthernek, aztán Kálvinnak volt követője, majd a magyar unitárius egyháznak első püspöke. Minél tovább munkálkodott, annál radikálisabb lett meggyőződése. A tordai országgyűlésen kimondta az apostoli szót: a hit az Isten ajándéka, ahhoz ember nem nyúlhat. Végre Dávid Ferenc a zsidókhoz közeledett és sok üldözésnek, börtönnek volt kitéve.

Politikailag először a szászok vívták ki a vallás szabad gyakorlatát. János Zsigmond visszatértével már elhatározták elvben a papi birtokok lefoglalását és a papi birtokoknak részben iskolai

célokra fordítását. 1564-ben befogadják a helvét hitet, 1570-ben pedig az unitáriust és megengedték a kolozsvári unitárius templom használatát. Csak éppen a katolicizmussal szállnak szembe. Így Erdély hivatalosan már egészen protestáns állam. Szinte egyedülálló példa ebben a hitéért gyülölködő világban, hogy századokon át négy felekezet élhetett, aránylag kevés sérelemmel, békén egymás mellett. A székelység nagy része békén megmaradt katolikusnak, senki sem bántotta és a katolikus Báthory Istvánnak uralma legjobban bizonyítja, hogy itt a politikai érdek erősebb volt a felekezetinél.

Egyelőre még hitviták és zsinatok uralkodtak a szellemi láthatáron, de nemsokára érvényre jut, bár szerényebb módon, a tudományos munka is. Egymásután állítanak fel nyomdákat, majd papírgyárat. Az országgyűlés elhatározza a fehérvári iskola felépítését és tudós személyek ellátását, akik görögöt, deákot tanítsanak. A fehérvári palota megtelt szobrokkal, freskóképekkel, egyszerű iparos olyan órát készített, hogy Konstantinápolyban is megbámulták.

Honter János Baselben megismerkedett a nagy Reuchlinnel, aztán Luthert hallgatta. Nyomdát állított Brassóban, Luther műveinek terjesztésére. Majd egy Cosmographiát adott ki (1534), tíz évvel később pedig gimnáziumot alapított. Wagner Bálint görög nyelvtant írt. Heltai Gáspár is Wittenbergában végezte tanulmányait. Már kezdetét vette a románok térítése is. Mindez kezdet, amelynek minden órában végét szakíthatja a háború, akár német, akár török ellen.

23. A BÁTHORYAK

János Zsigmond hivatalosan hűbérese a szultánnak, de neki is el kell ismernie a magyar király felsőségét. Legelsőrangú férfiú jutott valahára uralomra Erdélyben Báthory István személyében. Képzett, tanult férfiú volt, akit a padovai egyetemen is nagyon megbecsültek, de nemcsak tanulmányaiban kiváló, hanem mint hadvezér is elsőrangú. Két jelölt lépett fel, Báthory István a porta részére állott, Békés Gáspár Miksa császárnak volt embere. Török csausz jött a választáshoz a szultán ajánlásával, de egyhangúan kiáltották ki mint „főúri ősi nemzetet". Jó viszonyba lépett a királlyal, aki előtt letette a hűségi esküt, de a porta iránt is megfelelt kötelezettségének. Igen fontos és nagy következésű, hogy Báthory István mint fejedelem csökkentette a székely ősi jogot, amelyet csak I. Rákóczi György állított vissza. (Székely támad, székely bánja. 1562.)

Báthory István helyzete az európai nagy politikában is lényegesen emelkedett. 1571-ben volt a nagy lepantói csata, amelyben spanyol és velencei gályák szinte teljesen tönkrezúzták a roppant török hajóhadat. A szultánnak már ezért is tekintettel kellett lennie hatalmas hűbérese iránt, aki Békés Gáspárt nagy csatában legyőzte, noha a székelyek vele tartottak. Ő fegyelmezte az addig rakoncátlan hajduságot és nagy előnye az volt, hogy kitűnően értett a tüzérséghez. Nevezetes, sokszor elmondott eset, hogy a kerelő-szentpáli csata után halálra ítélt két Pókay testvért, de aztán könyörgő anyjuknak kérésére csak az egyi-

ket végeztette ki. Mindkettő azt kérte, hogy csak egyedül őt öljék meg.

A lengyelek őt választották meg királyuknak és oly nagy volt tekintélye, hogy ezt az örökké nyugtalan nemzetet rendre bírta szoktatni. Nagy csatákban, amelyekben Gyulai Pál tüntette ki magát legjobban, szétverte Rettenetes Iván roppant seregét. Azt mondták róla a lengyelek, hogy kár volt megszületnie és ha már megszületett, örökké kellett volna élnie. Jó katolikus volt, de semminő üldözést nem engedett.

Mint király is megtartotta befolyását, Kristóf bátyját rendelte helytartónak, mi ellen a portának sem volt kifogása. Mégis a már lelohadó unitárius hit ellensúlyául jezsuitákat hívott Kolozsvárba, ahol akadémiát alapított — és lévén ez nagy politikum — százával jöttek oda a deákok. Jezsuiták nevelték Kristóf fiát, Zsigmondot, akit nyolc éves korában már elismert az országgyűlés és a porta is. Őt is bántotta az örök pártoskodás. „Tetteinek és erényeinek híre betöltötte a világot, de még sokkal nagyobbakat forgatott agyában, midőn utólérte a halál.“ Az volt szándéka, hogy Zsigmond, vagy másik unokaöccse, Endre, legyen királyuk, de a lengyelek éppúgy megúnták őt, mint annak idején a magyar urak Mátyást. Hírhedt lett annyi idő mulva „a lengyel szabadság“, minden jónak elvi ellensége. Mondták, írták is: Lengyelországot rendetlensége tartja fenn.

A jezsuita jelszó, buzgó protestánsok szemében, merő kihívás. El is határozták, hogy Zsigmond csak úgy juthat uralomra, ha eltávoztatják a buzgó rendet. Ez meg is történt, de a gyóntató

atya, Carrillo Alfonso, lett az ifjú fejedelemnek mindenható tanácsosa. Két világnézet áll szemben egymással. A vallás teljesen legyőzte a politikát. Hogy ez nem felelt meg a tanácsnak, sem az országgyűlésnek, csak természetes. A régi tanácsurak szemében szálka volt az udvari ledérség, a zenészek és egyéb művészek és művésznők kicsapongása. Aztán, ami még fontosabb, ezzel együtt szokott járni az önkényuralom is. Máris felszólaltak ellene a rendek. Ismét török háborúnak kellett közbejönnie a zavaros helyzet tisztázására.

Világraszóló események sokasága zúdult egyszerre Európára. Mint két halálos ellenség állott egymással szemben a protestáns a katolikusokkal, de az ágostai hitvallás is eltért a többitől. Franciaországban véres harcok folytak a hugenották és katolikusok közt; Szent Bertalan éjszakája csak egyik jelensége volt a belső forrongásnak, amely a királygyilkosságok sorozatához vezetett. A kálvinista skót, Knox alatt, pogányságot látott az anglikán hit pontjaiban és istentiszteletében. Hosszú éveken át dúlt a küzdelem a szabad Hollandia és a mindent elnyomó, kegyetlen spanyol uralom közt: legkülönb emberük, Orániai Vilmos lett ennek a fanatizmusnak martaléka, de még a kálvinista Hollandiában sem férf meg a rideg Gomarus-szal. Es mindezek tetejében ott készül évek óta teljes fölényben, szárazon és tengeren a győzhetetlen Armada. (1588.)

Ebbe az orkánba sodródik a török oltalom árnyéka alatt meghúzódó kicsi, békés Erdély, min-

den európai állam közt az első, amely négy felekezetet fogad békés ölébe.

Ezt a békét töri meg az ifjú Báthory Zsigmond, midőn jezsuita befolyás alatt elhagyja Erdély történeti alapját és egészen a katolikus mozgalom indítójává szegődik. A megszokott alkotmány helyébe a túlbuzgó, amellett nagyon is világias ifjú vad és önző akarata dönti meg az eddig fenntartott egyensúly mérlegét.

Kis szikra lobbant fel roppant tűzvészt, szinte gyermekjátékból. Báthory Boldizsár, Zsigmond unokatestvére, vitéz is, adakozó is, nagyon népszerű. Zsigmond, aki még nem volt uralkodó, mutatni akarta, hogy ő itt az úr, nem más. Egy harci játékban apródját, Jósika Istvánt állította szembe Boldizsárral. Az ifjú Jósikát Boldizsár neveltette Olaszországban s bár ritka eszes és művelt, de nem előkelő és így Boldizsár sérelemnek tekintette, hogy a szolgájával kell versenyeznie. Boldizsár győzött és megverte Jósikát. Ezt viszont a fejedelem vette sérelemnek és szembetűnő lett a két unokatestvér gyűlölete.

A félhold már hanyatlóban, Rudolf császár és testvérei erős sereggel rendelkeznek. Így Zsigmond vérszemet kap, ajándékokat küld ugyan a szultánnak, de már elhatározta, hogy a katolikus irányhoz szegődik. A tanácsurak ezalatt arról ábrándoztak, hogy lehetne Velence módjára köztársaságot alakítani, a török védelme alatt. A magyar harctéren már nagyobb sikerrel működnek a császár hadai és ez nagy reményt nyujt Zsigmondnak. Tele van a legnagyobb tervekkel, különösen az aranygyapjú rend megnyerése és Habs-

Bayerische Staatsbibliothek München

burg-házból való feleség a csalétek. Már határozott is; a komoly megfontolás helyett, noha ismerte a nehézségeket, megszakítja az összeköttetést a portával. Suttyomban jár el, mintha Magyarországba készülne, de Kolozsvárra megy, elfogatja a tanácsurakat, köztük a legkiválóbbakat, Kendit és Kovácsóczit is és megköti a szerződést Rudolf császárral, amelyet magyar országgyűlési végzés is szentesít. Azt mondanók, szadista, ha félig őrült, nehézkóros nem volna. Bizonyos, hogy férfi nem volt: nejéhez, Krisztina főhercegnőhöz vágyódott, ha az távol volt, de nem nyúlt hozzá, amikor megjelent. Megvadította a vér, amidőn Boldizsár neje lábai elé omlott és kegyelmet kért férje részére. Erre a fejedelem letépette ruháit és meztelenül kidobatta: „Öltöztesse férje fejedelmi ruhába". Midőn Nádasdy Ferenc Erdélyben tartózkodott és szemére hányta ezt a barbárságot, az embertelen egykedvűen azt felelte, hogy ezért csak Jósika, Geszti és Bocskay István felelősek.

Erdély félszázadokon át békét élvezett. Az volt a kérdés, elég-e az erdélyi erő és képes-e Zsigmond a nagy vállalat végrehajtására. A havasalföldi vajda, Mihály, az erdélyiekhez csatlakozott és egészen a Dunáig, Gyurgyevóig hatolnak. Annyira kedvezőnek látszott a helyzet, hogy még a balkáni rácok is készek voltak Zsigmondnak szolgálni. De a török is résen állott, elfoglalta Győrt, amely Komárom mellett a legfőbb vár és maga Murád szultán vezette a sereget. A szultán régi célja, megakadályozni Erdélynek a császári sereghez csatlakozását. Eger lett volna alkalmas pontja az összeköttetésnek, csakhogy a vár őr-

sége nagyrészt idegenekből állott, ezek pedig könnyen adták fel ezt a fontos véghelyet. Mezőkeresztesnél ment végbe a nagy ütközet. Két emberöltő óta nem ütközött meg magyar sereg a szultánéval. Egyenlőnek volt ítélhető az erő, de amikor Zsigmond Tiefenbach generális tanácsa ellenére elhagyja védett állását és üldözéshez fog és a török sátrakat fosztogatják, megbomlik a hadsereg rendje és egy visszatérő török csapat elegendő volt az egész tábor felriasztására. A keresztény sereg egészen Kassáig szaladt, csak Tiefenbach hada maradt rendben. Zsigmond szép álmainak vége, ismét készülni kell a török ellen.

Sorban kérdezi híveit, akarják-e a fejedelemségét, de már meg is alkudott a császárral, hogy Oppeln és Ratibor hercegségeit kapja, azonfelül 50.000 tallért és a bíboros méltóságát. Az átadással főherceg volt megbízva, aki magyar ruhát öltött ez alkalomra. De csak királyi biztosok érkeztek, köztük Istvánffy is, a nagy történetíró és németbarát. A rendek hűségesküt tettek, de Zsigmond alávaló módon elárulta a kommiszáriusnak, hogy Jósika nem ért egyet a német uralommal, amiért le is fejezték. A kormányzónének nem volt semmi alkalma a cselekvésre, mindent a német urak végeztek. Még a szászok is irtóztak a német uralomtól, még ők is szerettek volna szabadulni a németek ragadozásától.

A nagy tragédiából nem hiányzik a kómikum sem. Zsigmond visszatér Kolozsvárra és vigan kormányoz nejével együtt, az ország pedig kibékül a zsarnokkal, mert végre ő is csak magyar. De már nem igen veszik komolyan; újra lemond,

mert a csillagjósok megjósolták, hogy csatában esik el. A fejedelemséget Báthory Endre bíbornok vállalja, aki majd kibékül a császárral és a török ellen indul. Ebben a hadjáratban a havasalföldi Mihály vajda segítségére is számít: Erdély annyira elgyöngült, hogy minden jó harcos, kellő támogatással, magának szerezheti meg ezt az országot. Máris letette az esküt a császárnak bojárjaival együtt és egyenes hűbérese a császárnak. Eljő Erdélybe, legyőzi a bíbornokot és mindenki behódol neki. Diadalait nagyrészt a székelyeknek köszönheti, azok nem feledhették el, milyen keményen bántak velük. Báthory Endre elmenekül, de futásában a székelyek ölték meg.

Már 1593 óta tartott a hadi állapot, a magyarság egyre fogyott, a szászok is szenvedtek az örökös harcok miatt, a román elem ellenben egyre gyarapodott számban és erőben. Sokszor volt a vajda szándéka kigyomlálni Erdélyből a nemességet és helyébe bojárokat tenni. Annyira kegyetlen és kincsrevágyó, hogy még Básta György, a „tigris“ is megsokalta. De mivel erős sereggel rendelkezett, Rudolf is elismerte őt Erdély örökös fejedelmének és a rendek behódoltak neki. A rablás és öldöklés folyik, csak a székelyeket kíméli. Básta szétveri ezt a gyülevész népet, Mihály pedig, aki tovább is élvezi a császár kegyét, egyenest a császárhoz fordult. Két héttel később Básta leölte Mihályt és átveszi az ország kormányát, Zsigmond ellenben ismét a törökhöz fordul. (1601.)

Jó későn látták csak be a magyar urak, milyen hiba volt, hogy mindjárt trónralépése után nem mertek ezzel a gonosszal szembeszállani. A három

valakit egyszerre levágtak vagy felakasztottak, rabságukban lenni rosszabb a halálnál. Tisztesség és szemérem tiltja elmondani az ő ronda bujaságukat, mert ebben a gonoszságban csak úgy túltettek másokon, mint más bűnökben."

Ha mindezt összevetjük, nem ítélhetjük meg túlságosan a főbűnöst, Zsigmondot. A felekezeti gyűlölség és az abszolút uralomra való vágy volt ennek a kornak jellegzetes vonása. Alba gyilkolásával, Egmond és Horn kivégzésével kezdődött és egy emberöltőn át ez a vérözön borította el Európát.

24. BOCSKAY ISTVÁN

Pénzsóvárság és vakbuzgóság egyesült Magyarországon is a protestantizmus elnyomására. Máris tudták, hogy sem nagyon gazdag, sem nagyon eszes ember ne jusson hírnévhez, különben vége. A menekülők közt volt Illésházy István, akit elfogtak, de akinek sikerült menekülnie. A maga hithűsége bizonyítására elrendeli a király, hogy a kassai nagy templomot, Felső-Magyarország legnagyobb díszét, adják át az egri káptalannak. Mivel adóra, katonaságra volt szükség, még enyhén jártak el és a rendek Mátyás főherceg közbenjárását kérték, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák. A király szentesíti a határozatokat, de XXII. cikkelynek, Mátyás főherceg tanácsára, odabiggyesztik a mindent felölelő záradékot: „Bár felszólította a főherceg, nem vallották be, minő valláshoz tartoznak, sem azt nem részletezték,

minő egyházakat és jövedelmeket vettek el tőlük. Ezzel rossz példát mutattak a hű rendeknek. Őfelsége tudtával nem bántották sem vallásukat, sem ősi jószágaikat. Minthogy összejátszanak a sz. kir. városokkal, amelyek őfelségének birtokai, őfelsége nem határozhat homályos igényeik alapján. Mivel pedig őfelsége dicső ősei példáját követve a római kat. hithez ragaszkodik és kívánja, hogy az Magyarországon is virágozzék, amint hogy kötelessége azt megvédeni, királyi teljhatalmából megerősíti az előbbi uralkodóknak a szent római kat. vallás javára hozott törvényeit. Hogy pedig ezentúl a vallás ügyével ne késleltessék az országgyűlés tárgyalásait, őfelsége elhatározta, hogy az újítók ellen foganatosítja a törvényes büntetést."

Teljes hadüzenet ez a protestantizmusnak, amely akkor kétségtelenül sokkal erősebb és számosabb, mint a katolicizmus, hiszen állítólag csak 7—8 nagy család maradt meg katolikusnak. A Gálszécsen tartott gyűlésen hivatkoztak az aranybullára és Belgiojoso Jakab, „a király képe" előtt ellenzéki magatartást tanusítottak. A lelkiismeret kérdése föléje emelkedik a világi ügyeknek. Mihelyt erőszakos volt a térítés, fegyverhez kellett folyamodni a békés lelkűnek is. Vallásáért még a rabszolga is hőssé emelkedik. Szerencsére ennek a mozgalomnak volt méltó vezetője: Bocskay István.

János Zsigmond 1557-ben fogságba vetette Bocskay szüleit, mert Ferdinánd pártján állottak és Bocskay maga is mindig híve maradt a királynak, közeli rokonának, Báthory Zsigmondnak pe-

dig főtámasza volt. A bujdosók hozzáfordultak, de ő bízott a törvényben és a királyban. Amikor azonban Belgiojoso hadat gyüjt ellene, neki is biztosságra kell gondolnia. „Erővel kellett őfelsége hűsége mellől elkergetni", hisz mindvégig bízott Rudolf császárban. Végre belátta, hogy csak a fegyverben van boldogulás. Megnyeri a hajdúkat, akik részben már alatta szolgáltak, legyőzi a német hadat és bevonul Kassára, ahol mint szabadítót fogadták.

Említettük, hogy az összes rablófajták közt a magyar hajdú volt a legnagyobb zsivány (Szamosközy állítása). A hajdú voltakép „szegénylegény", akinek nincs se földje, se háza és ahhoz pártol, akitől legtöbb hópénzt vár. Nagyrészük marhahajcsár, mint a Dózsa-lázadás idejében volt. Maguk választják kapitányaikat, szoros fegyelemben. Ez az első rendes magyar királyi gyalog katonaság, de van kopjás lovas is. Bennük csak egy igaz érzelem él: az, hogy magyarok.

„Belgiojoso 1604 október 14-én hópénzt ad a hajdúknak, estve későn gyertyánál olvassák a pénzt. Éjszakára kelvén az egész magyar hajdúság, éjfélkor felüle a mezőben, a kapitányok megmondák a népnek, miben praktikál Belgiojoso és kérék a hajdúságot, hogy hitért, hazáért vonjanak fegyvert ellene. Erre az egész had ráhajla." Így vált a felkelés általánossá és Bocskayra várt a nehéz feladat, hogy azt kellő korlátok közé szorítsa. „A felföldi végbeliek, szolgáló rend, Hajdúság, Szabad legények és a föld népe, azok, akiket vagy a Tisztviselők, Urok vagy a Németség valaha megsarcoltak vala, bosszúságuknak kitölté-

sére mind hozzá mennek vala.“ Nyilt csatában győz a német, de azt nem használhatja ki, mert mind a város, mind a paraszt ellenáll. A füleki őrség, amely a zsoldosoknak küldött pénzt és posztót kísérte, egyszerűen elvette azt és pénz nélkül nem hadakozik a német. A felkelés egyre terjed, hozzácsatlakozik az ecsedi Báthory Miklós is, a Tiszavidék legtekintélyesebb ura, majd a visszatért Illésházy is, aki legkiválóbb diplomatája lett Bocskaynak. Bocskay Magyarország és Erdély fejedelmének címét nyeri és a protestáns hitet egyenlő jogúnak hirdették ki a katolikussal. Nagy az öröm a székelyeknél és magyaroknál, de még a szász is kénytelen őt elismerni. Ezalatt az egész Felvidék kezükbe kerül és vegyest a törökkel a Dunántúlba is berobognak. Rudolf uralma teljesen elveszettnek látszott, hisz az osztrákok, morvák, csehek is mind a protestáns hithez hajlottak.

Nem csoda, ha a szultán ennyi siker után királlyá akarja kikiáltani Bocskayt, de neki becsületes béke nyerése a célja. Szövetségre lép a szultánnal, még koronát is elfogad tőle, de a királyi címet nem fogadja el. A török megígérte, hogy nélküle nem köt békét és elkerüli a legnagyobb veszedelmet, azt, hogy szultán és császár a magyar rovására kössenek békét. Mátyás főherceg hajlandó a békére, Rudolf megmarad meddővőződése mellett, — ami szinte az őrültséggel határos.

Most a béke helyreállítása a feladat. Itt már egyrészt a szükség, másrészt a mérséklés a döntő tényező. Mátyás főherceg, mindenfelől szorongatva, megköti a bécsi békét (1606 június 23). Ru-

dolf ebbe, mint hatalmának aláásásába, semmiképp nem akart beleegyezni és így egészen éles ellentét támad az uralkodó és öccse közt. Egyházi és világi kérdések egyaránt követelnek elintézést, olymódon, ahogy a korponai országgyűlés megszabta a feltételeket. Az első pont megállapítja, hogy semmi rendet (tehát a parasztot sem) nem szabad vallásgyakorlatában háborgatni, de azért a kat. egyház se szenvedjen rövidséget — ami nyilt ellenmondás. Már ötven éve nem volt nádorválasztás, most nádort választanak, Illésházyt A koronát visszaviszik Pozsonyba. A kamara elnökeit, az Illésházy- és Joó-perek koholóit, száműzik. Itt is megvan az ellenmondás: a magyarok nem engedik, hogy a jezsuitáknak birtoka lehessen — a király fenntartja jogát. A jövő országgyűlés megvizsgálja Bocskay adományait. A nemzeti szempont erősen kidomborodik, de a multtal ellentétben, most már magyar, német és szlovák egyaránt részesül a városi kiváltságok élvezetében.

Bocskay tetteinek elismerése abban nyilvánul, hogy a maga és fiúörökösei számára a Részeken felül az övé lesz négy megye és Tokaj vára. Erdélyt már előbb birtokába vette. Most jő létre az első kiegyezés Magyarország és az osztrák tartományok közt, nemcsak közjogi, hanem felekezeti alapon is. Nagy eredmény volt ezt keresztülvinni, de a magyarok is kötelezik magukat, jogaik fenntartásával, hogy hűségben maradnak és idegen országgal nem lépnek szövetségre. Az örökös tartományokkal jó szomszédságot és szabad közlekedést tartanak fenn és ha nem lehetne a törökkel is békét kötni, teljes erővel harcolnak ellene.

Aki pedig ez ellen cselekednék, hűtlenség bűnébe esik. Létrejő a megegyezés a két császár közt is: most már rangban egyenlők, Rudolf azonban még egy szerződést sem erősített meg, semmi sem volt még végleges, midőn Bocskay december 29-én meghalt. Halálát, mint akkor divatban volt, méregnek tulajdonították.

Bocskay Erdély és Magyarország unióját helyeselte, Erdélyben pedig különösen a magyarok és székelyek egyetértését. Erdély különválását azonban szükségesnek tartja, „míg a nálunk hatalmasabb német nemzet uralkodik Magyarországon". Igen fontos volt a hajdúk ügyeinek elintézése, hogy fel ne lázadjanak és földet kapjanak és valamennyien (9238-an) nemesítést nyerjenek. Nem mind volt kálvinista, sem magyar, így Dorog rác és keleti vallású. Ezekből nőtt naggyá a hat hajdúváros. Homonnai Drugeth Bálint nem fogadta el a hajdúktól neki fölajánlott királyságot, hanem zsoldjába vette a hajdúkat. Csak az esztergomi érsek mert ellentmondani. Minthogy Rudolf semmiképp nem volt hajlandó a lemondásra, a magyar sereg megindult Prága felé. Rudolf kénytelen volt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról lemondani és átadni a koronát. A császári méltóságot megtartotta, de nemsokára neki is el kellett fogadnia a protestánsoknak kedvező „felséglevelet".

Rudolf eltávolítása lehetővé tette az alkotmány teljes újjáélesztését. Fontos és a legszabadelvűbb az a határozat, amely szerint mezővárosok és falvak, azaz a jobbágyság is, élvezheti a vallás szabad gyakorlatát. A kormányzást magyar

tanácsosai és kancelláriája útján intézi a király, ebbe külföldi nem avatkozhatik.

Talán legfontosabb valamennyi közt a királyválasztás kérdése. A főherceg csak a rendek választása alapján lehet király és így voltakép olyan helyzetbe jut, mint a választott lengyel királyok. Az egész kormányzatnak lelke a nádor. Annak választásához két-két katolikus és protestáns férfiút ajánlanak és választanak. Ha a nádor meghal, a király köteles egy éven belül összehívni a nemzetgyűlést. A koronát két választott világi úr őrzi. A városokban, mint említettük, egyenlő jogúak a nemzetiségek, a bíróválasztásnál nincs ebben különbség. Besztercebánya ez ellen vétett, mert a magyarokat nem akarta befogadni és 2000 forint bírságra ítélte a nádor, akkor Illésházy, de még a prímás is erre szavazott. A koronázás szokott pompával ment végbe és mind megörültek, mikor a király kardjával kétszer is vágott Bécs felé.

Most megy végbe az országgyűlés tagjainak pontos megállapítása. Főrendek a megyéspüspökök, az ország bárói, a főispánok és a született mágnások. Ezeket személy szerint hívja meg a király, az alsó táblánál csak követek ülnek.

Ez az állapot azonban csak addig tartható fenn, amíg nincs háború. De nem csoda, ha annyi változás után leszerelés áll be. A harmincéves háború küszöbön. Kétségtelen, hogy helyes volt a hajdúk nemesítése és letelepítése, de ez az intézkedés megfosztotta az országot az állandó seregtől.

Változás áll be az uralomban. Az öreg Rákóczi lemondásra bírja a fiatal, nagyravágyó és minden asszony után futó Báthory Gábort, aki magának foglalja le a hajdúkat. A szultán megerősíti ezt a választást. Így a protestantizmus alapján Magyarország, Erdély és az örökös tartományok egy államszövetségben egyesülnek és kölcsönös biztosításra lépnek.

A fiatal úr nemsokára magára zúdította a nádort is, a királyt is. A hajdúsereg volt biztonsági vára, a királyi sereget, amely Erdélybe jött, ki is űzte. Nem szűnt meg a szép nőket üldözni és ez lett veszte. Kornis Boldizsár, akinek nejét megsértette, összeesküvést szőtt ellene, ami kitudódott és sok úrnak kivégzését és vagyona elkobzását vonta maga után. Ez a csapás főkép a katolikusokat érte. Midőn a fejedelem Szebenben tartózkodott és minden kicsapongást végigélvezett és meghívta a szép hölgyeket is, ezek visszautasították a meghívást, amiért kegyetlen bosszút készült állani. Bethlen Gábor, a főkapitány, körüljárt és kérte őket, jelenjenek meg, nem lesz bajuk. Erre a szemérmetlen táncok elmaradtak, de mihelyt a fejedelem lerészegedett, magával akart vinni egy hölgyet. Bethlen, akinek becsülete forgott kockán, mert jótállott, gyertyával ment utána. A fejedelem leghívebb, legkülönb emberének szakállába dobta a gyertyát — török felfogás szerint a szakállhoz nyúlás a legnagyobb sértés. Bethlennek a törökhöz kellett menekülnie, mint 1604-ben, midőn Temesvárnál táborozott. Mindenki szabadulni akart a zsarnokságtól. Brassó felkelt ellene és Weiss Mihály, a város erélyes

bírája már Mátyáshoz fordult. Báthory Gábor seregével hirtelen Brassó mellett termett, a szászokat csatában megverte, Weiss elesett és Brassó kénytelen volt kapitulálni. Most már vad dühöngés, vérszomj lepte el: megölte Nagy Andrást, a hajdúkapitányt. Báthory érezve, hogy egész Erdélyt ellenségévé tette és hogy a török is ellene indul, a királyhoz fordult és a török ellen segítséget kért tőle, de a kassai kapitány, Abaffy Miklós, értesülve, hogy a törökkel alkuszik, Váradon megölette. Így végződött a Báthory-család utolsó férfitagjának, ennek az ősi, annyi dicsőségben és díszben, majd annyi gyalázatosságban fetrengő nemzetségnek a tragédiája.

25. BETHLEN GÁBOR

Ennek a családnak két címere és neve van: az egyik az iktári, a másik a bethleni. Bethlen Gábor a magáét, az iktárit tartotta különbnek. Korán fejlődött, született diplomata, született hadvezér. Bocskay teljes érdeme szerint méltányolta. Sikerült neki nagyobb veszedelmek nélkül átjutni az annyi csapdába nyíló erdélyi válságokon. Midőn Báthory Gábor meggyilkoltatása után a fejedelmek hosszú során átjutott, mindenki tisztában volt azzal, hogy nem közönséges elmével, az eseményeknek kellő mérlegelése után jutott a fejedelmi méltóságba. Tudott figyelni és bírt várni. Básta idejében a török védelmét kereste, majd, midőn azt megnyerte, a magyar királyéra törekedett. Már erősen mozgolódott a katolikus párt,

hisz volt támasza Bécsben, ahol kimondták: kár eretnek embernek erdélyi fejedelemséget viselnie. A szászok sem kedvelték, pedig később ők lettek a legmegbízhatóbb hívei. Az ellenreformáció erősen halad előre. Bécsben minden áron akarták a török háborút, de abba a magyarok nem egyeztek bele. Így Mátyás császár kénytelen volt elismerni Bethlen fejedelemségét (1615). A nagyszombati titkos szerződésnek az a pontja, hogy Erdély addig szabadon választja fejedelmét, míg Buda és Eger török kézen van, nagy előrelátásra mutat.

A cseh protestánsok Fridrik pfalzi választót, a protestantizmus előharcosát, választották meg királyuknak. II. Ferdinánd, Mátyás utóda már alig bírta magát Bécsben is fenntartani, a mindenfelől előretörő protestantizmussal szemben. Bethlen helyzete kitűnő és igazságos, amellett pedig enyhe kormányzata által megerősödött, a porta jóakaratára is számíthatott, a hajdúk pedig örömmel tódultak zászlója alá. De Ferdinánd, isteni segítségben bízva, állhatatos maradt, a katolikus fejedelmek is hozzá állottak, különösen Miksa bajor herceg volt Ferdinánd mellett, a katolicizmus legerősebb oszlopa. Bethlen Csehországba küldött segélycsapatokat, de a Fejérhegynél, Prága mellett, Tilly, a katolikus liga vezére, legyőzi a cseheket, akik elvesztették alkotmányukat és nem állhattak már útjában az erőszakos katolizálásnak. A magyarok ellenben Besztercebányán kikiáltották Bethlent királyuknak, de bár kezében volt a korona, nem koronáztatta meg magát (1620 aug. 25). Pedig Alvinczy Péter, a fejedelem udvari papja,

biztatta erre, de Bethlen azt válaszolta: „A magyar királyt az esztergomi érsek szokta megkoronázni.“

Abban a mértékben, amelyben előhaladt az ellenreformáció, vált Pázmány Péter mint esztergomi érsek a pápaság legerősebb támaszává. Besztercebányán ellenben a legerősebb eszközöket akarták felhasználni a már gyengülő protestantizmus ellen. A Zrínyiek protestánsok voltak, de elvesztek a protestantizmusra nézve, midőn a két szép Zrínyi fiú, mint Pázmány gyámfiai, áttértek. Bethlent bántotta, hogy olyan kevés az urakban az ellenállóképesség, de Magyarország szabadságának biztosításához hű maradt. Ferdinánd kénytelen volt engedni. Nagyjában azok voltak a feltételek, mint Bocskay idejében, de a protestantizmus hanyatlása már nem volt elkerülhető. Megkapta a hét megyét, Kassát, de még Oppelnt és Ratibort is és a soproni országgyűlésen becikkelyezték a határozatokat. Egymásután két luteránust választottak meg nádornak, Thurzó Györgyöt és Thurzó Szaniszlót. Bethlen Gábor helyzete erős, de azért mégis főhercegnőre vágyik, nejének, Károlyi Zsuzsannának (kitűnő házi-asszony, aki még a tojásokat is megszámlálja) halála után. De a császár nem bízhatik meg benne és Bethlen protestáns marad.

A nagy háború korában kétszer is fellép a katolicizmus ellen, de a magyarságnak már csak egy része támogatja. Ferdinánd hatalma megerősödésének jele a katolikus Esterházy Miklósnak nádorrá választása (azóta hosszú-hosszú időn át nem volt protestáns nádor), III. Ferdinándot pe-

dig mint ifjabb királyt koronázták meg. Harmadszorra is felkel a király ellen Bethlen Gábor és nőül veszi Katalint, a brandenburgi választó nővérét, miáltal sógora lesz Gusztáv Adolf svéd királynak, a protestantizmus győzelmes előharcosának. Pázmány azt hirdeti, hogy inkább rókák és farkasok legyenek jószágain, mint eretnekek és azzal vádolja Bethlen Gábort, hogy török segítséggel pusztítja a magyarokat. Bethlen feleli: „Az Úristen tudja, hogy mit sem tettem szándékosan nemzetem romlására, hanem megmaradására." Jó magyar a bíboros is és ezt írja Bethlennek: „Kell, hogy legyen Erdély, különben gallérunk alá pökik a német." Bethlen így ír: „Nemzetünknek hasznára, magyarok dícséretes emlékezetére fárasztottuk elménket." Negyven csatában és ütközetben vett részt, mindegyikben győzött, de nem veszett el hadakozásaiban 4000 magyar. Véget vetett a török betöréseknek és a magyar rabokat elvitette tőlük. Tudta, hogy milyen kevés a magyar: „Adná az Úristen, volna hasznára nemzetünknek, de ha összeszámolnók is az országot Fátrától innen, feleségestől, gyerekestől, nem találnánk kétszázezer magyar parasztot."

Minden diplomáciájánál és győzelménél fontosabb, hogy gondoskodása meghiúsította a félszázad pusztításai nyomát és még a jobbágyról is gondoskodott. Büszkesége, hogy egy nemest sem öletett meg. A protestantizmusnak pedig a műveltség előmozdításával megadta azt a kemény összetartást, amely ha nem is győzhetett, legalább a védelmet tette legyőzhetetlenné.

Tudatosan lép Hunyadi Mátyás örökébe, de mind politikai, mind katonai jelentősége sokkal csekélyebb, mert hiszen egységes magyar nemzetről már alig lehetett szó. Műveltség tekintetében azonban, ha nem is vette be számos magyar, tartósabb az ő műve. A református főiskolákat ő emelte magas fokra. Számos ifjút küldött tanulni a protestáns műveltség központjaiba, Heidelbergába, Leidába, Angliába és kiváló külföldi férfiak idevonzásában és ellátásában nem kímélt áldozatot. Maga nem sokat tanult, de a tudományt megbecsülte. Huszonhatszor olvasta végig a bibliát és több egyházi éneket költött. Gyulafehérvárt, fővárosát, szép épületekkel ékesítette.

Tisztában volt azzal, hogy a belső békének a felekezetek jó megférése az alapja és minden felekezet iránt türelmes bírt lenni. A zsidókat nem üldözte, sőt kancellárja, Pécsy Simon, közülük való volt. Befogadta a zsidókat, szabad kereskedést engedett nekik és megígérte, hogy egynek hibája miatt nem ítélik el a többit is. Pázmánnyal, Káldyval, a biblia fordítójával fenntartotta a jó viszonyt. Mivel a katolikusoknak nem volt püspökük, megengedte, hogy világiak igazgassák az ő egyházuk ügyeit. Ez a manapság fennálló katolikus státus eredete.

Ismeri erejét és nemzete becsületét még hűbérurával, a szultánnal szemben is megvédi. Hadai szigorúan fegyelmezettek, a szegény ember munkáját megbecsüli, ami a harmincéves háborúban csodaszámba ment. A polgári kormányzásban jóakaró és elnéző. Serege lovasban, gyalogban 30.000-re számítható, úgyhogy ereje nagyon latba

esik az általános politikai ügyekben. Ezt az erőt még kiegészíti kitűnő gazdasága, úgyhogy uralma alatt felvirágzott az ország. Magánjövedelmen kívül, a kor szokása szerint, monopóliumokat állított fel, úgyhogy ő volt államának legfőbb üzletembere. Kereskedett ökrökkel és viasszal Velence felé, higannyal Konstantinápolyba. Nem csoda, hogy nagy kinccsel rendelkezett, midőn elragadta a halál.

Nagy bűne az, hogy feleségét, Katalint, egy minden tekintetben hozzá nem méltó nőt, nevezte ki utódjának, ez pedig viszonyt szőtt Csáky Istvánnal, akitől (mint a Jósika-iratokból láttam) gyermeke is született és szeretője kedvéért kész volt katolizálni is. Katalin az országgyűlésen lemondott és sógorát, Istvánt választtatta meg, aki pedig megegyezik Rákóczi Györggyel, a Felvidék egyik leggazdagabb urával és átengedi neki a fejedelemséget, akit elfogadott az országgyűlés is. Esterházy nádor ezt a választást nem akarta elismerni, de Rákóczi őt Rakamaznál legyőzte. Ezután Rákóczi fejedelemségét a szultán és a király is elfogadta.

Rákóczi csak egyben hasonlított Bethlenhez: erős kálvinista meggyőződésében. De nála teljesen hiányzott Bethlen lángesze és gyors felfogása és hiányzott katonai tehetsége is. Az új fejedelem legfőbb célja volt családját emelni és emiatt folytonos perekkel támadott meg minden lehető ellenzéket, különösen a Bethleneket. Kitűnő gazda, megfontolt diplomata, de minden magasabb lendület nélkül. Neje Lorántffy Zsuzsánna, akire nagy vagyon szállott és aki egyéniségével és jám-

bor hitével tűnt ki, egészen megfelelt férje eszejárásának. Hogy még gyarapodjék vagyona, elvéteti fiával Báthory Zsófiát, az ecsedi Báthoryak örökösét. Ezen a réven szereztek a Rákócziak maguknak olyan vagyont, aminővel száz évvel előbb csak a Zápolyák bírtak. Báthory Zsófia áttért, de még vallásváltoztatása sem mentette meg apósának és anyósának szigorúságától.

Rákóczi Györgyben megvolt a kálvinizmus szigorú, minden enyhítés nélküli életnézete. Hogy az áttérés megtörtént, ez még megnövelte a családjától függő és lelkében meghasonlott fiatal nőnek lelki szenvedését. A fejedelem mintaképe a kálvinista türelmetlenségnek, papjai, mint Geleji Katona István és Keserüi Dayka, egészen Kálvin harcos lényét tükröztetik vissza, úgyhogy a kálvinista egyházban is megfészkelte magát az uralkodó vallás minden visszaélése. Apáczai Csere Jánost, az első magyar filozófust elbocsátották, mert Descartes bölcsészetét hirdette, aztán meg presbiteriánus is volt, és tagadta a püspöki hivatal jogosultságát. Így Erdélyben, ahol még élt Bethlen hagyománya, lassankint megcsontosodott a reformált hit és továbbfejlésre már alig volt képes. Comenius Amosnak, a század legnagyobb pedagógusának is távoznia kellett. I. Károly angol király lefejezése és Cromwell independenseinek teljhatalomra jutása reakcióképen Erdélyben természetesen a püspöki egyház felé hajlította a mérleget, de a külföldről jövő diákok Erdélybe is elhozták a presbiteriánus és independens eszméket. Apáczai Csere a zsidó, chaldeai és arab nyelvet is megtanulta, hogy a biblia igaz magyaráza-

tát elsajátíthassa és a világi tudományban is felülmúlta vetélytársait. 1653-ban jelent meg „Magyar Enciklopédiá"-ja magyarul, hogy a magyar műszavakat is használhassák, majd megjelent Logikája. Közben ádáz harc folyt a két tábor közt és 1655-ben, régi mód szerint, nyilvános vitatkozást is rendeztek. A fejedelem is beleszólt a vitába: ha van a tanítók közt independens, cáfolják meg. Apáczai Csere János kijelentette, hogy köztünk nincs independens, de hozzátette azt is, hogy még nincs e fontos kérdésben való vitára kellően előkészülve. Ezt vereségnek ítélték. „Az én első magam mentésében senki sem volt énmellettem, hanem mindnyájan engemet elhagytanak, ne tulajdoníttassék ez bűnül ő nekik. De az Úr én mellettem állott és engem megerősített." Természetes, hogy a fejedelem nézete győzött, mire Apáczai Csere Jánost Gyulafehérvárból Kolozsvárra tették át, de igazi nevelői jelentőségét mégis Kolozsvárt nyerte, pedig büntetésből helyezték oda. Igazi enciklopédista, úgyszólván minden tudományban otthonos, még Justinianus kódexét is magyarázta. Versenytársa lett Comenius Amosnak, aki Sárospatakon tanította a fiatal Rákóczit. Végső célja magyar egyetem felállítása volt. „Minekünk vallásunkon való fejedelmünk, bő országunk vagyon, s hol az akadémia?" Méltán mondta erről az első magyar enciklopédistáról egy kortársa: „Isten ebből az ostoba hálátlan világból kivette, mely őreá méltánytalan volt." (1659.)

26. I. ÉS II. RÁKÓCZI GYÖRGY POLITIKÁJA

Még mindig a felekezeti kérdés volt — szinte állandóan — napirenden. A nagy kérdés a protestáns templomoknak elvétele, a papok és iskolamesterek elűzése bírta a nyugodt Rákóczi Györgyöt is beavatkozásra. Már az 1638-i országgyűlésen is majdnem vérontásra került a dolog. Nem szűnt meg a panasz és állandó volt a szegény elűzött emberek és családok panasza és követelése, hogy fegyveresen segítsenek az elnyomottakon. De az ellentét mégsem volt már oly éles. Pázmány magyarabbá tette a katolicizmust és függetlenebbé a királyi akarattól. Belátta, hogy vallásos buzgalmát alá kell rendelnie a magyarság érdekének. Kemény János beszéli, hogy Bethlen utolsó támadása alkalmával megtörtént, hogy két lovascsapat egymásnak vágtatva megismeri, hogy egyaránt magyarok; erre Bethlen magyarjai a németekre rohannak, Esterházy huszárjai pedig a töröknek.

Rákóczi nagyon meggondolta, belépjen-e abba a szinte politikailag és katonailag egyaránt belátbatatlan zűrzavarba, amely a harmincéves háborúnak annyira jellemző vonása. Mindenesetre hasznot akart nem is annyira országának, mint magának és dinasztiájának. Hosszú, bonyolódott tárgyalások folytak a császár ellen. Rákóczi csak olyan feltétellel volt kész a nagy háborúban résztvenni, hogy két nagyhatalom, a francia és svéd biztosítja nemcsak Erdélyt, hanem megfelelő pénzösszeget is, sőt jelentékeny segélypénzt ad még arra az esetre is, ha neki le kellene mondania. Bethlen politikáját követte, ott keresett támogatást, ahol

kaphatta: a vallásnak alig volt mindebben része, hisz Richelieu, a nagy bíboros volt ennek a Ligának feje. De hogy teljes legyen a fejedelem biztonsága, még a szultán beleegyezését is megnyerte vállalatának.

Bethlen ideje óta azonban nagy fordulat ment végbe. A katolikus ellenreformáció óriási módon haladt előre; a protestáns elv szemmel láthatóan hanyatlóban volt. Most már csak a protestánsok tartottak ki mellette, a katolikusok ellenben Esterházy nádor alatt már nagy súlyt vetettek a mérlégbe, úgyhogy az egyesülést a Torstenson alatt harcoló svédekkel nem hajthatta végre, noha a svédek már Bécshez közeledtek. (Ekkor történt, hogy Széchy Mária, a szép özvegy, a megvívhatatlannak tartott Murány várát átadta Wesselényi Ferenc királyi kapitánynak — és magát is.) Lényeges volt az a különbség is, hogy a török már nem pártolta a fejedelmet, mert nem óhajtotta további emelkedését. Mégis sikerült neki kedvező feltételeket nyernie, amit Torstenson lángeszének köszönhetett. Diplomáciai téren nagy sikert aratott a fejedelem; Erdélyt is befoglalták a vesztfáliai általános békébe.

A felekezetek közti ellentétek teljes komolysággal kiújultak. Annyi törvény és hitlevél biztosította a felekezetek egyenlő jogát és mégis állandó volt a panasz, hogy a vallás szabad gyakorlatának joga sok helyen írott malaszt maradt. Az 1606-i bécsi békében ki volt kötve, első pontnak, hogy a király egy rendet sem fog háborgatni vallása szabad gyakorlatában, ez még a jobbágyság jogát is magában foglalta. De egy emberöltő

alatt olyan előretörése ment végbe az ellenreformációnak, hogy bár a hitlevelek és törvények nem változtak, a katolicizmus ereje egyre gyarapodott. Azonban az egymásután következő veszteségek, amelyek a császárt érték, szükségessé tették az engedményeket. Ez pedig azért is volt keresztülvihető, mert III. Ferdinánd, hogy békét nyerhessen, kész volt a magyar protestánsok követeléseinek lehetőleg megfelelni.

Rákóczi elsősorban a maga és családja érdekei szempontjából kötötte meg a linzi békét 1645-ben. A dinasztiai érdek nyilván erősebb volt az országosnál. De lényeges eredmény volt, hogy a jobbágyok részére is biztosították a szabad vallásgyakorlatot. Hogy milyen arányban terjedt az ellenreformáció, kitűnik abból, hogy ebben a korszakban a katolicizmus 400 templomot hódított el. Összesen csak 90-et nyertek vissza a protestánsok. A fejedelem megkapta azt a hét megyét, amelyet Bethlen is bírt, Szatmár és Szabolcs fiaira is átszállanak. Ha kihal az iktári Bethlen-nemzetség, Ecsedet és Nagybányát is bírják, azonfelül családi birtoknak Tokajt és Tarcalt is. Nem megvetendő ajándék, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy a külföldi diplomaták értesülése szerint a fejedelemmel csak délelőtt lehet tárgyalni.

A katolikus párt ebbe nem akart belenyugodni és ellentmondott, „de a klérus és más világi urak ellenmondása semmibe vétetik, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilváníttatik". Ebben az esetben a király nemcsak beiktatni akarja a törvényt, hanem végrehajtani is. A templomok elvesztését új, nagy joggal egészítette ki. Bárki zavarja törvény

ellen a vallásgyakorlatot és templomot, iskolát, azok jövedelmeit foglalja le: azt a vicispán intse meg; ha ezt nem foganatosítják, a vicispán, a szolgabírák és az egyenlő számú katolikus és protestáns törvényszék a tettest 600 forint bírságra ítélik. Az ítélet végrehajtandó és fellebbezni csak az országgyűléshez lehet.

Egészen elméleti alapon is biztosítani akarják a törvény tiszteletét. A papság természetesen azon volt, hogy a törvény, melynek végrehajtása a király legfőbb tisztje, indulgentia (elnézés) alapján ne váljék valóra. Gróf Esterházy Dániel, akit Kassára küldtek kir. biztosnak, így fordult a királyhoz: „Törvény végrehajtás nélkül nem élő. Felséged magyar birodalmában, ősi szabadsága és szokása szerint a nemzet királyával együtt hoz törvényt. Az országtól hozott és a király által megerősített törvény életbeléptetését nem szabad tehát elhalasztani a nemesség sérelme nélkül.“ Nevezetes, hogy ez a fölötte lényeges kérdés nálunk előbb jutott dülőre, mint a nagy angol forradalomban. Csakhogy ehhez III. Ferdinánd belátására és jóakaratára lett volna szükség.

Meg kell emlékeznünk Rákóczi György családi viszonyairól is. Fiát már 17 éves korában megtette Várad kapitányának. Az ifjú György részére atyja szép utasítást írt, hogy el tudjon annyi bonyodalom közt igazodni, amit fejedelmek instrukciójának lehetett nevezni. „Két szomszédság, ez török és német közt vagyon, az első igen hatalmas, a másik igen praktikus.“ Két nagy birodalom, két örvény közt kellett vezetni az ország hajóját, de amellett mulatság, zene sem hiányzott. Szilágy-

somlyón megismerkedett Báthory András leányával, Zsófiával és szerelmes lett belé. Ez mindenképen alkalmas frigy volt az öregekre nézve, de nagyon irtóztatta elméjüket a leány pápistasága. Remélték, hogy ebből hamarosan kiépül. A jegyesek „bolond szeretettel“ simultak egymáshoz, de az atya attól tartott, hogy Zsófia a maga hitének megnyeri férjét, pedig ő inkább minden háza népét akarja eltemetni, semhogy Isten tisztességének kárt tegyenek. A lakodalmat 1643-ban megülték, az öregek nagy örömére. Ebédnél az ifjú fejedelemnél, akit már fejedelemnek választottak, erős vita folyt a hitről és a protestánsok a katolikusokat bálványimádóknak nevezték. De észrevették, hogy Zsófia szeméből könnyek omlanak. Erre a fiatal férj kérte, hagyják abba ezt a beszédet. Zsófia régi fogadalma szerint pénteken és szombaton nem evett húst, az öreg fejedelem pedig szemére hányta fiának, hogy nem elég erélyes. A szombati böjtről Rákócziné kész volt lemondani, de nem a péntekiről. Végre aláírták a térítvényt, de a következés mutatta meg, minő keserűségnek lett forrása ez a vita.

Nem szabad kevésbe venni azt az aránylag nyugalmas emberöltőt, amelyben Báthory Zsigmond szörnyűsége és tragikomikus elhatározásai után az annyira nyomorgatott Erdély Bocskay óta nemcsak szabadabban fejlődhetett, hanem világtörténeti szerepet is játszhatott. Bethlen minden ízében lángeszű; Rákóczi György figyelmesen ítélő és cselekvő. Helyzete sokkal biztosabb, mint Bethlené volt, akinek mindúntalan karddal kellett keresztülvágnia a gordiusi csomót. Igaz, hogy általá-

nos a vád, minden pénzt Sárospatakra visznek, de ez örökösen pártoskodó, hol a törökhöz, hol a némethez pártoló urak közt nagy kincsre volt szükség. György fejedelem erős állást foglalhatott mind a törökkel, mind a némettel szemben. Moldva és Havasalföld szinte hűbéresei lettek. 1636 óta nem állott trónkövetelő vele szemben. Erdély állapotára talán ez a meghiggadt kor ütötte bélyegét. György fejedelem sokban követte Bethlen példáját. A fehérvári iskola nagy külföldi tudósok vezetése alatt aranykorát élte. A különbség Bethlen és Rákóczi törekvései közt abban állott, hogy Bethlen Gábor szabad felfogása elsősorban a tudományt nézte, Rákóczi az egyház külső díszére fordította inkább figyelmét. Sok templomot építtetett és javadalmazott és Lórántffy Zsuzsánna ebben is hű, adakozó társa volt. A fejedelem buzgó, vallásos hívő. Jellemét íródeákja, Szalárdi János, így festi: „Minthogy maga igen józan és mértékletes életet szeretett és követett, másokban, kivált szolgáiban, is ilyet kíván. Magánosan az isteni tiszteletet soha el nem mulasztja vala, bibliából pedig rendszerint minden nap két caputokat, akárminőnemű gondos dolgaiban el nem veszteglé vala és az Ó Testamentom könyveit 13-szor, az új Testamentomot pedig 32-szer olvasta vala által". Ortodox meggyőződéséből folyt, hogy tűzzel-vassal üldözte a zsidózókat (lásd Rajongók). Gondoskodását az egyházról legszebben kifejezi az „Öreg Graduál", amely énekeskönyvéül szolgált a magyar és erdélyi református egyházaknak. Meg volt oldva az a probléma, hogy az európaszerte kiválóan köztársasági kálvinizmus

hogy fér meg a szilárd fejedelmi hatalommal. A tiszavidéki kálvinista lett a reformáció leghívebb bajnoka.

27. A LENGYEL HÁBORÚ ÉS ERDÉLY BUKÁSA

II. Rákóczi György atyja halála után (1648) nyugodt, biztos hatalmat örökölt. Nagyravágyó és pompát kedvelő volt, nagyon elütő komoly atyja hagyományától.

IV. Ulászló halála Lengyelországban megnyitotta a teret királyválasztásra. Legfontosabb volt, hogy meg kellett nyerni Chmelnicky Bogdánt, a vitéz, híres kozák hetmant, aki mint ukrán, örökölt dühvel támadta meg Lengyelországot, amelynek ritkán akadt méltó királya. Báthory István példája vonzotta leginkább György fejedelmet, aki azon volt, hogy jó aranyokon pártot szerezzen. Chmelnicky meg is emlékezett a nagy királyról, aki kiváltságokkal ajándékozta meg a kozákokat és mindent megígért, hogy teljes erejével lép fel mellette. A lengyelek azonban éppen nem buzgólkodtak mellette. A koronát így János Kázmér nyerte el. II. György tovább igyekezett ápolni a svéd szövetséget, meg a franciát, majd érintkezésbe lépett Oliver Cromwellel is, a protestáns vallásközösség érdekében. Pálffy nádor, higgadt, mérsékelt férfiú, azt írta a császárnak: „Inteni kell Rákóczit, hogy a lengyel ügyekbe ne avatkozzék, ki kellene fejteni előtte, hogy nemcsak a magáét vesztheti el, hanem egész családját is tönkreteheti és ez, több okból, így fog történni, de leginkább

azért, jól tudhatja az okát, mert a török őt nem szereti és amit atyja vétett ellene, meg kívánja bosszulni. Lehetetlen, hogy a többi hatalom ne zaklatná és ne támadna fegyverrel reá". Ennek a bölcs beszédnek nem volt foganatja. A vitéz Károly Gusztáv, aki Brandenburggal szövetségben 1656-ban a varsói háromnapi csatában legyőzte János Kázmért és elfoglalta Lengyelország nagy részét, kész volt a koronát Rákóczinak felajánlani. Hiába akarta őt a császár és a szultán ettől visszatartani, fényes lovasseregével elindult, bevette Lemberget, Krakót pedig a svéd kapitány adta át. Jellemző, hogy amilyen díszes, pompával tele volt a lovasság, olyan hiányosan felszerelt volt a gyalogság és a tüzérség. Hiába figyelmeztették a császár és a szultán egyaránt, hogy térjen haza, György elbizakodottságának nem volt határa: elvakította a korona fénye. A porta hazatérésre szólította fel, a tatár kán a szultán parancsára megindul a támadásra. Egyszerre elhagyja őt minden szövetségese és a lengyel, mint katolikus nemzet, ellene fordul, saját hadai pedig fegyelmetlenek. Hogy megmentse hadainak maradékát, szégyenletes békét kell kötnie. Alruhában kevesedmagával került haza, vesztett nagy csaták után, de seregének eleje, Kemény János vezetése alatt, tatár rabságba esett.

Szörnyű volt Erdély lelkiállapota, midőn Rákóczi visszatérése után gyűlt össze az ország. Szomorú jelenet volt, amikor a tatár rabságba esettek anyái, nejei és gyermekei a fejedelmet kérik, váltsa ki híveit. Fejedelemnek Rhédei Ferencet választották, de György nem enged, van még se-

rege és Rhédeit lemondásra bírja. Azonban a szultán nem ismeri el Györgyöt, igazolásra szólítja fel, egyúttal pedig a tatárok betörnek és végigpusztítják az országot. Barcsai Ákos csak feltételesen fogadja el a fejedelemséget, Rákóczi pedig a hazafias magyarokba veti reményét. A magyar főurak, Zrínyi Miklóssal együtt, Rákóczival tartottak és az egész török alattvalóság fellázításában reménykedtek. Rákóczi tovább verekszik, míg Fenesnél, Gyalu mellett, vitéz harcban esik el (1660). Erdély a töröké maradt és az ő bukása vonta maga után azokat a bonyodalmakat, amelyek a császári hatalom kiterjesztését lehetővé tették.

Kis nemzet büntetlenül nem követhet el nagy hibát. II. Rákóczi György kétségbeesett játékos volt, aki nemcsak a magáét tette kockára, hanem a hazáét is. A nemzet anyagi süllyedése maga után vonta az önállóság elvesztését. Elvész az ország kulcsa, Nagyvárad is, amelyet Tisza István hősiesen védett.

28. A TÖRÖK HÁBORÚ KIÚJULÁSA. SZENT GOTTHÁRD ÉS A VASVÁRI BÉKE

Zrínyi Miklós, aki addig Erdélytől várta az üdvöt, 1659 óta sürgeti a háborút a török ellen és elveszettnek tart minden percet. A nagy válság oda vezetett, hogy katolikus és protestáns, erdélyi és tiszántúli magyar egyetért abban, hogy az ország felszabadítása a töröktől a nemzet legfőbb kötelessége. A török nagy sikere Rákóczival

szemben felújítja az oszmán harci vágyat, amely az albán Köprili-családban találja legerősebb képviselőjét, meg akarván újítani Szulejmán nagy hagyományát. Még feszültebbé alakítja a helyzetet, hogy XIV. Lajos, a portának természetes szövetségese, ekkor kezdi meg pályafutását. Bécsben ellenben, ahol nagyon tartanak a franciáktól, mindent megtesznek, hogy a háborút elkerüljék. Egyenesen politikai elvük, amelyet jó ideig fenntartanak, hogy lehető legkisebb részt szerezzenek Magyarországból, mert ha az megerősödnék, csak kárára válnék a császárnak. Montecucculinak, aki már megszállotta Kolozsvárt, a császár parancsára vissza kellett vonulni. A nagyvezér ezzel sem volt megelégedve: a császári sereg teljes kivonulását, Zrínyi Újvárának lerombolását és évi adót követelt. Engedni kellett tehát minden pontban. Még mindig kész, erős támadó az oszmán sereg, az új erdélyi fejedelem pedig, Apafi Mihály, az ostromlott Érsekújvár felé indult hadával mint hűbéres.

Hogy a jó magyart dühbe döntötte ez a helyzet, könnyen érthető. Érsekújvár kénytelen volt megadni magát, mert őrsége fellázadt. Most kezdődött a nagy harc a két nagy hadvezér és a tudós Zrínyi és Montecucculi közt. Zrínyi lelke előtt csak a döntő csata állott, amely eredménnyel jár, vetélytársa sztratégiájában pedig, aki menetelésben, táborozásban tünteti ki magát, nem látott igaz sikert. Zrínyi optimista volt, mert teljesen bízott magában és nem volt tekintettel arra, hogy a császárnak alig van 16.000-nyi rendes serege és ha hozzáveszik is a köteles törvényes hadierőt, az alig harmada a török hadaknak.

Montecucculi ellenben pontosan kimért mindent és nem akart kockára tenni semmit. A magyar temperamentumnak megfelelt a gyors, lovagi ütközet, hogy egyszerre lehessen végezni és emiatt magyar részről gyávaságot vetettek a hadvezér szemére, pedig az is helyesen végezte dolgát. Oly közelinek látszott a háború, hogy a nagyvezér már Bécs ostromára készült.

Valahára belátták, hogy az egész keresztyénséget fenyegeti a félhold és itt az idő és alkalom a cselekedetre. A császár elment a regensburgi birodalmi gyűlésre és gyors és foganatos fegyverkezésre szólította fel a rendeket. Még XIV. Lajos is küldött fényes segédcsapatot, be akarván mutatni önzetlenségét. Sok francia úr el is jött Coligny alatt és a francia nemes ifjúságnak állandó törekvése volt magyar földön is aratni babért. Így Érsekújvár bukása az egész keresztyén világ érdeklődését vonta magára.

Zrínyi sem nyugodott. Már télvíz idején készen állott. Első nagy vállalata az eszéki híd felégetése volt, hogy így megnehezítse a török átkelését a Dráván; eztán Kanizsát ostromolta. Tetteinek híre visszhangzott Európában. De csakhamar nagy csapás érte, a török megszállotta és rombadöntötte Zerinvárát. Egy és ugyanaz a sors érte, mint ősét: a császár mitsem tett érdekében, sőt állandó veszélyt látott egyéniségében. Zrínyi mint irígyét vádolja be Montecucculit, mert tiszta irígységből engedi elveszni az ő várát, pedig csak néhány mérföldnyire kellett volna hozzá közeledni. Montecucculi ellenben nem sokra becsülte Zrínyi hadakozásának módját és csapatjait, „akik

mindennek hián vannak, akik oly otrombák, hogy bánni sem tudnak a fegyverrel és titokban futásra készülnek". Igen élesen szólt Zrínyi is: Montecucculinak szemére veti, hogy hadjáratában több kárt okozott a magyarnak, mint az ellenségnek, aztán még gúnnyal is bántja. Szabad-e gúnyolódni azoknak, akik csak nézik a háborút? Hatalmasan és buzgón szól a lovagkor az új, óvatos, tudós hadviselés ellen, amely a szervezést magasabbra helyezi, mint a személyes vitézséget.

Végre Montecucculi is döntő ütközetre határozta el magát. Bevárta a francia és német hadakat és a Rába felé indult, hogy táborát erősítse és megakadályozza a török seregnek Stájerbe rontását. A török támadott és megzavarta a keresztyén hadsereg zömét, de a franciák parancs nélkül megtámadták az ellenséget és körülfogják a Rábán átkelt ellenséget. Teljes volt a török kudarc. Úgy állították, hogy magyar földön még ily nagy győzelmet nem vívtak ki a császári seregek.

Említettük már, hogy a császári kormány maga sem akarta a magyarság megerősítését, veszélyt látott benne. Így történt, hogy már tíz nap mulva, 1664 augusztus 10-én Vasváron megkötötték a békét, amely nem a török veszteségének, hanem a császári szándéknak felelt meg. E sietséghez járult az is, hogy a franciáktól, mint nagyhangú és igényű hagyományos ellenségtől, mielőbb szabadulni óhajtottak. Szentgotthárd után mindenki erélyes katonai fellépést várt a nagy diadal után, de a béke pontjai csak a töröknek kedveztek. A szultán megtartja Váradot, Érsek-

újvárt, Nógrádot; Zerinvárt elpusztítják. A császári hatalmat kiterjesztik még a hajdúvárosokra is, úgyhogy Erdély területe lényegesen csökken. Így a császár és a szultán megosztoznak Magyarországon és véget vetnek Erdély önállóságának. Ez régi óhajtása volt a császárságnak és ennek megvalósulása most megtörtént. Eddig az elégedetlen magyarok a törökhöz fordulhattak: most támasz nélkül maradtak. Pedig még komolyan vették a protestánsok felkelését és az udvar még a leghívebb katolikusokat, még Lippay prímást is gyanúba vette. A török pedig kötelezte magát, hogy ezentúl nem támogatja a magyarokat.

29. ZRÍNYI MIKLÓS ÉS ERDÉLY

Magyarországot ketté lehetett szakítani, de a nemzet egységét, minden felekezeti villongás ellenére, fenntartotta a lelkek egysége. Ennek az egységnek pedig Zrínyi Miklós, a szigetvári hős ivadéka, volt legerősebb, világtörténetileg is méltatott képviselője. Szinte egyetlen eset, hogy a felekezeti tusakodások vadonjában diadalmasan lépjen fel a nemzeti eszme. Igaz, hogy az egész gondolatot egy akarat hatja át: a török elleni küzdelem mindhalálig. Családi örökség. Zrínyi Miklós Györgynek volt fia, akit állítólag Wallensteinnak, a nagy hadvezérnek irígykedése kergetett halálba. Korán jutott árvaságra és a király rendelt részére gyámokat, igaz, hogy Batthyány Ferenc mindjárt pört is akasztott a nyakába. A Zrínyiek protestánsok voltak, de a gyám mindjárt kéri a királyt,

gondoskodjék Miklós és Péter neveltetéséről, hogy azok igaz katolikus elvek szerint nyerjék nevelésüket, ami természetesen nagyon tetszett a vakbuzgó II. Ferdinándnak. Pázmány hatása alatt a nagyratörő ifjú lelkének egész hevével szentelte magát a Boldogasszony hódolatának és ezzel a török elleni harcnak, de a vakbuzgóságban nem merült el, „protestánsban is hazafit látott, aki méltó arra, hogy együtt küzdjenek a félhold ellen", ő az első, aki hazája újjászületését a különböző hitűek közös erőfeszítésétől remélte.

Elment világot látni, különösen Olaszország vonzotta: hisz nagy művének, a Zrinyiásznak is annyi kapcsolata van az olasz szellemmel. Mindenütt erősen előretört az ellenreformáció, de ő hitével össze bírta egyeztetni mások megyőződését is. Egyáltalában nem is igen való abba a szellemi légkörbe, amelyben az alig áttért főurak vetélkedtek abban, hogy a protestáns papokat kiűzzék, iskoláikat lefoglalják, nyílt törvény ellenére a jobbágyságot, bárminő eszközökkel is, áttérítsék. Ebben Báthory Zsófia járt elől II. Rákóczi György halála után, hisz neki eleget kellett apósától, anyósától hite miatt szenvednie.

Már 1645-ben kitűnt a Rákóczi György ellen viselt háborúban és szinte hagyományosan elnyerte a báni méltóságot. Egy nagy horvát parasztlázadással is meg kellett küzdenie, de azt békésen sikerült elintéznie. Fő jellemvonása, hogy mint költő, államférfiú és hadvezér teljesen elütő környezetétől. Nem az ellenreformáció, hanem a renaissance embere. Sokat tanult, nagy gyüjtő, udvart tart, előmozdítja a tudományt, a művészetet:

ilyennek festi őt Tollius hollandus tudós, akit híre vonz Csáktornyára. Meg van benne, mint a nagy olaszoknál, az egyéniség kiemelése: nagy tettekre, hírnévre vágyott. Abban a korszakban, amelyben minden az előkelő születéstől függ, ki meri jelenteni a római költő szavaival: nemzetségemet, őseimet és mindent, amit nem magam vittem véghez, alig tartom magaménak. Nála az egyéni becsvágy teljesen egybevág történeti feladatának megoldásával. Ha célt ér, családjának hatalma, dédatyjának emléke, kilátást nyujt neki a nádorságra. Ki is emeli annak fontosságát, amikor az udvar részéről Kazy jezsuita már ki meri nyilvánítani, hogy örökössé kell tenni a dinasztiát, amely eddig választó volt. Ebben Zrínyi nagy alkotmányos vetélytársat látott. Nagyon közeli barátság fűzte őt II. Rákóczi Györgyhöz. Az akkori bécsi kormány tehetetlenségével az osztrákellenes francia-svéd szövetség és a török állott szemben, Erdély pedig még nagy súlyt vethetett a latba, egyszerű volt tehát az a feltevés, hogy Rákóczi Magyarország királya lehet. Ennek a szép álomnak II. Rákóczi vakmerősége és éretlensége vetett véget.

Most már egészen a török elleni harcnak szenteli erejét. Mátyás király szelleme, hatalma áll előtte, annak bizonyítására, hogy a magyar bármiő hatalommal szemben is tud boldogulni, ha összetart és van arra való vezére és serege.

És mindez egy vadkannak lett áldozata. A vadászaton ott volt Bethlen Miklós, aki látta, megírta ezt a bús jelenetet. Ez a csapás megfosztotta a hazát az egyetlen férfiútól, ki annyiféle politikai és felekezeti bonyodalmak közepette képes lehe-

tett volna nem pártot, hanem az egész nemzetet szolgálni. A felszabadítás megtörtént, de keserve= sen teljesedett be Zrínyinek az a jóslata, hogy az a nemzet, amely idegen segítségre szorul, fel nem szabadul, csak igát cserél.

30. A WESSELÉNYI-ÖSSZEESKÜVÉS

Mióta Csehország alkotmánya és vallásszabad= sága megszűnt, csak idő kérdésnek tekintették Bécsben a katolikus iránynak Magyarországra való kiterjesztését. Ennek eddig a töröktől való félelem és Erdély állotta útját; most már lehető= nek tartották a protestánsok elnyomását. A kato= likus térítés máris teljesen zabolátlanul folyha= tott. Törvényesen még fennállott a protestantiz= mus minden joga, de a földesurak törekvésének, hogy a jobbágyokat mihamarább megtérítsék, mi sem vetett gátat. A főurak már igen kevés kitétel= lel vallást változtattak, de a megyei nemességben még igen tekintélyes párt volt az ellenzéken. Az 1662=i országgyűlésen még remélték a protestán= sok sérelmeik orvoslását és Zrínyi is e sérelmek megszüntetését óhajtotta. A protestánsok a ki= rályhoz fordultak, de hiába; nagy részük ott is hagyta az országgyűlést. Zrinyi kijelentése: ne= kem más a vallásom, de a ti szabadságtok az enyém is, engem is sujt a rajtatok elkövetett igaz= talanság. Az ország nagyrésze úgy gondolkozott, hogy a török győzelme esetében megadja magát, mert az nem bántja vallását, ellenben a császár diadala esetén vége a szabadságnak. A vasvári

békét törvény ellenére a magyarok kizárásával kötötték és Bécs inkább alkuszik meg a törökkel, mint az annyiszor hitlevelek által erősített alkotmánnyal.

A magyar nemes már elszokott a nagy háborútól, mert mindig külső hatalom fegyvere hatalmában is bízott. A két nagyhatalom a magyar rovására kötött békét. „Bécsben úton-útfélen lehetett hallani, itt van az ideje letépni a magyar kucsmáról a forgót, féken tartani a szilaj legényeket, cseh nadrágba szorítani száraikat és igát vetni kevély nyakukra." Még fennáll papiron a magyar állam, de világos volt, hogy csak a neve van meg és Leopold király már a külszínt sem hajlandó megőrizni.

Ez már nem egy pártot ért, hanem az egész nemzetet: így általános volt a visszahatás. Minthogy meg kellett győződni arról, hogy minden lépés hiábavaló, aszerint kezdődött az ellenállás szervezkedése is.

Az ország főurai: Wesselényi nádor, Lippay prímás, Zrínyi Péter, Miklós öccse, horvát bán, Rákóczi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Fragepán Ferenc országbíró, Esterházy Miklós, mind beállott a szövetségbe. Eredetileg nem volt szó másról, mint a törvényes állapot helyreállításáról, de az alkotmányos fellépésből összeesküvés nőtt ki, amely aztán a többit is magával ragadta. Szellemi vezetőjük Vitnyédy István, nagyhírű tekintélyes ügyvéd, aki Zrínyi Miklós megbízott embere. Gremonville, a francia követ közbenjárásával a török megnyerését is munkába vették. De míg Wesselényi nádor és Lippay élt, nagy óvatossággal jár-

tak el. Hanem a nádor halála után a nyughatatlan, kalandos Zrínyi Péter lépett előtérbe, aki már tettek után sóvárgott. Igaz lelki kapocs nem fűzte őket össze. A feljelentéseket Széchy Mária kezdte, hogy minden eshetőségre pereiben a császár jóakaratához folyamodhasson, azután mind sorjában feljelentette magát, hogy nagyobb baja ne essék. Az volt a baj, hogy komoly harcra éppen nem készültek, hanem külső segítségtől vártak mindent. De a porta megvetette őket, XIV. Lajos csak szép szóval fizetett. Panajotti, a török tolmács, mindent közölt az udvarral, csak a neveket titkolta.

Rákóczi Ferenc lépett fel először a küzdés terére (1670). Összehívta a rendeket és fegyverbe szólította híveit. Vitnyédy hagyatékából kiderült minden. Alighogy kitűnt, minő gyönge lábon állt az összeesküvés, már össze is omlott. Zrínyi Péter a császárhoz utazott, hogy kegyelmet nyerjen, de Bécsbe utaztában elfogták. Komolyabbá válhatott volna az ügy, ha Báthory Zsófia nem szegzi ágyúit tulajdon fia ellen. A várak sorban megadták magukat. Csak most tudták meg, hogy gróf Nádasdy Ferenc, aki legdühösebben lépett fel a protestánsok ellen, szintén résztvett az összeesküvésben, amit a császár alig bírt elhinni. A leggazdagabb urat, gróf Thököly Istvánt, Árvavárában fogták el, de az ostrom alatt meghalt, tizenkét éves fia pedig titkos utakon elmenekült Erdélybe. Úgy mondták, hogy csak abban az egy várban hárommillió forintnyi kincset koboztak el.

A törvényt, hogy magyarok fölött csak magyar illetékes ítélni, nem tartották be. Milyen ma-

gyar bíróság ítélhetett volna az országbíró, a bán és a többi főúr fölött? A bűnösség felől nem lehetett kétség. Zrínyi Péter a börtönben is a magyar törvényre hivatkozott és nem mint vádlott, hanem mint politikai ellenfél állott szemben az osztrák bírósággal, de a császár kegyelmét is kérte. Mindhiába. Leopold elzarándokolt Máriacellbe, hálát adni a Boldogasszonynak a halálos veszély elhárítása miatt és fogadalmat tett, hogy Magyarországot valahára Regnum Marianummá avattatja, kiirtván belőle az eretnekséget. Mintha Zrínyi és társai nem lettek volna jó katolikusok. Még külföldi fejedelmek, sőt maga a pápa is közbenjárt Nádasdyért — hiába. A kivégzést Nádasdyn Bécsben, Zrínyin és Frangepánon Bécsújhelyt hajtották végre 1671 április 30-án. Nádasdynak még nevét is eltörölték és a de Santa Cruce-vá változtatták. „Soha semmi dolog a magyarokat ennyire el nem idegeníté a római császártól, mint azoknak a nagy uraknak megöletése", írja a labanc Cserei Mihály. „Vak vezeté a világtalant és mindketten a verembe esének." Bónis Ferencet és Nagy Andrást Pozsonyban fejezték le. Báthory Zsófia a jezsuiták pártfogásával megváltotta fia, I. Rákóczi Ferenc életét 400.000 forinton. Inkább nagyúri politizálás volt ez, mint komoly forradalom: egy véressé alakult fronde.

Mégis igen komoly következése is volt a vérpadnak: az, hogy a protestáns lépett fel a nemzet szolgálatában. Ez az eredmény pedig a vérszomjas tábornokoknak, a rabló, gyilkos katonáknak és a jezsuiták beavatkozásának volt köszönhető. Bocskayt is, saját szava szerint, a tisza-

vidéki magyarság kergette háborúba, „ágyúval, éles karddal", véres elnyomással. Eperjesen és Pozsonyban vésztörvényszék alakult és vége-hossza nem volt a börtönnek és a birtokok elkobzásának. A Cobb, Strasoldo, Spankau, Caraffa nevek véres nyomot hagytak történelmünkben.

31. ÖNKÉNYURALOM ÉS A PROTESTÁNSOK ÜLDÖZÉSE

Az első nagy rendelkezés a merényletek miatt szükséges erősebb sereg eltartása az ország költségén. A császári pénztár mindig üres, tehát az adó felét a nemesség fizeti, a kormány pedig — először történetünkben — fogyasztási (accise) és italadót is szed. A kamara, melynek Kollonits Lipót püspök volt az elnöke, telhetetlen szigorúsággal szedte az adót mindenkitől, akinek még volt valamije. Mint Rákóczi Ferenc idézte, először is koldussá akarták tenni a magyart. Ez az eljárás különösen a mindig lojális főpapokat sértette, de főkép a pénzsóvár Szelepcsényi prímást és Széchenyi György kalocsai érseket.

Nyílt tere lett a protestánsok üldözésének, amelyet legmagasabb helyről istápoltak. A katolikus papok könyvben is kifejtették, hogy a király nem köteles megtartani a hitleveleket, mivel a protestánsok, főkép a papok és tanítók, kivétel nélkül összeesküvők, tehát főbenjáró büntetésbe esnek. Katolikus papok és katonák intézkednek. Báthory Zsófia és fia kiűzik a kálvinista papokat

és elveszik a híres pataki kollégium alapítványait. Ugyanez megy végbe az egész országban.

Már 1671-ben kimondták a királyi hatalom Istentől eredő és fegyver által megerősített elvét. Ampringen Gáspár, a német lovagrend nagymestere lett „Magyarországnak és kapcsolt részeinek kormányzója, négy magyar és négy német tanácsossal, köztük Szelepcsényi prímással", „aki nem magyar, nem is tót, hanem cseh". Meg kellett szilárdítani a császári hatalmat és elnyomni a protestantizmust.

Annyira nem süllyedt a magyar, hogy ilyen égbekiáltó szörnyűségeket békén elviseljen. A Tiszavidék református népessége egészen bibliai hitű. Ahol lehetett, megütközött a garázda szoldateszkával. Igazi guerilla-harc fejlődött kurucok és labancok közt, amelyben a felkelők megtorolják a császáriak és a katolikus magyarok kegyetlenségét. Napirenden volt a foglyok felnyársalása, karóbahúzása — mindegyik külön fajta —, a református papokat néhol elevenen megnyúzták — Pápán most is őrzik egy lenyúzott papjuk cserzett bőrét.

Most már nagyjában hivatalosan folyt az emberölés és a prímás rendes formába öltötte az üldözést. E törvényszék elé vitette Kollonics 1674-ben az egész magyar protestáns papságot, „mint a közelebb években őfelsége ellen néhány gonosz ember által szervezett lázadás részeseit". Az ítélet halálra és jószágvesztésre szólott. A császár protestáns szövetségesei mégis olyan befolyással voltak, hogy ez ítéletet megváltoztatták és ez kegyelmet ígért mindazoknak, akik megtérnek és azoknak,

akik tisztükről lemondanak és örök hűséget fogadnak. A 400 pap közül csak körülbelül 90 fogadta el a kegyelmet, a többit várfogságra vetették, néhányan ki is vándorolhattak, a legtöbb hallatlan kínzásnak volt kitéve. Úgy jártak el az osztrák protestánsokkal is, akik még eléggé számosan voltak Stájerban, Tirolban. Volt arra is eset, hogy magánembereknek protestáns papokat adtak rabul, néhányat messze elhurcoltak gályarabságba, akiket csak Ruyternek, a nagy hollandus tengernagynak pártfogása szabadított ki.

Most, a martírium korában kitűnt, hogy az egyház vezetői feladatuk magaslatán állanak. A protestáns urak nagy része hitehagyott lett, de a lelkipásztorok nagy többsége nem tántorodott meg. Sélyei István pápai hitszónok és püspök a bírák előtt így szólott: „Mi soha nem vétettünk a császár ellen, sőt a felséges ház boldogulásáért mindennap imádkoztunk. Mégis, ha Istennek úgy tetszik és a császár parancsolja, az ellenünk kimondott szentenciát elszenvedjük, gyönyörködvén abban, hogy nem latorságunkért, hanem vallásunkért üldöztetünk. Istenünknek van hatalma, hogy minket a gályáról is kiszabadítson, de ha ki nem szabadít is, soha dicsőséges religiónkat e rossz világnak ideig való hasznáért ki nem cseréljük."

Ez az üldözés méltán bántotta a császár szövetségeseit, akik jó protestánsok voltak. Leopoldnak pedig komoly összetűzéstől kellett tartani, mert XIV. Lajos máris nagyon kimutatta foga fehérét. Lobkowitz hercegről kisült, hogy elárulja urát és szégyenszemre kellett távoznia. Bécsben is kezdték belátni, hogy a magyart mégsem bírják

tönkretenni. A császár amnesztiát adott és a magyar urak a törvényes állapot helyreállítását követelték. Éppoly sürgősnek tartották a törvénytelen adók törlését. Létrejött már egy békítő bizottság és annak elnöke, Gubasóczy János püspök így ítélt a magyar kérdésről: „Az önkény ellenzést, a törvénytelen szigorúság pedig forradalmat idézett elő ennél a különben szelíd és törvényes módon könnyen vezethető nemzetnél." De hogy Magyarország nem jutott cseh sorsra, az mégis a kurucok, a bujdosók derék cselekedeteinek volt köszönhető.

Az északkeleti Magyarországban, a híres tizenhárom megyében, szinte folytonosan tartott a harc, mindig újra kitörő hévvel. Most már ősi fészkében látta magát megtámadva a magyarság, nemcsak hitéért és szabadságáért küzdött, hanem létéért is. Ebben a büszke, addig elnyomást alig ismerő fajban a császári szoldateszka kegyetlenkedése kellett, hogy megfelelő ellensúlyra találjon. A császári sereg képtelen volt ezt a felkelést elfojtani, a kurucok egy-egy meglepés után erdőkbe, ingoványokba menekültek: ill a berek, nádak erek, telelni pedig török földre mentek és kinyugodtak. Ekkor született meg a „labanc" szó, mint a Landsknecht ferdítése.

Ezeket a szegény bujdosókat a legerősebb erkölcsi erő: a haza, a család, a hit vezették a csatatérre. Páratlan visszhangjuk akadt, amely nemcsak népköltészetünk törzsökös sarjadéka, hanem a világirodalomban is fénylő pont. Izzó harag és honszeretet mellett, a vallás üdve alatt, a pajzán jókedv sem hiányzik, sőt önmagát kicsinylő ma-

gyaros gúny sem. Mikor mégsem sikerül a vállalkozás, megszületik a sokat jelentő kedves mondás, a nagypipájú, kevés dohányú magyar nemzetről.

Nemcsak a papság dacol önérzetesen a hatalommal, hanem a kuruc is legény a gáton. A „szegénylegények“ — ez is új szó — Petrőczy, majd Szuhay Mátyás zászlója alatt harcolnak. Már közel jutottak a megsemmisüléshez, már a hajdúk is behódoltak, amikor Erdély is a küzdőtérre mer lépni. A vezérek: a büszke, hatalmas Bánffy Dénes, akit a császár fizetett, a vérpadon halt meg és Teleki, aki aztán egész kormányán át megmaradt miniszternek és a protestáns pártnak lett és maradt híve. Megnyernek egy főurat is: Wesselényi Pált és most már az összes bujdosó csapatok egyesültek. Nagy reményt táplál az egész jobbágyság is, úgyhogy már nemcsak a némettel verekedett szívesen, hanem abban is bízott, hogy örökös birtokhoz, nemességhez juthat, mint Bocskay hajdúi. XIV. Lajos is küldött Lengyelországon át segédcsapatokat. Szó volt megalkuvásról, de nem igen bíztak már a királyi szóban.

Ezalatt éveken át irgalmatlanul folyik a harc. A kurucokat nem tekintették hadviselő félnek és minden kegyetlenséget elkövettek velük szemben. Cobb tábornok nem elégedett meg az akasztással és nyársalással, hanem díjat is tűzött ki minden felkelő fejére. Ennek a szörnyű pusztításnak, amidőn már szinte elhanyatlott a kurucság és a külső segély is elmaradozott, az akkor 21 éves gróf Thököly Imre vetett véget. Addig szétszórtan működtek az egyes csapatok, most nemcsak rangja és pénze miatt, hanem nagy katonai tehetsége miatt

is az első polcra emelkedett. Rendes háborút viselnek, alkudoznak is, elfoglalják a bányavárosokat és egészen Morváig portyáznak. Most már megígérik Bécsből, hogy országgyűlést hívnak össze és orvosolják a nemzet sérelmeit.

Kétségtelen, hogy a magyar uraknak, Gubasóczynak, Pálffynak, Batthyánynak érdemét nem szabad kicsinyelnünk, de a törvényes állapot helyreállítása mégis a szegénylegényeknek, a bujdosóknak volt érdeme. Thököly túlszárnyalván az előbbi felkelők vezéreinek művét és Telekinek rosszakaratát is leküzdvén, egyszerre zászlóvivőjévé válik az egész protestáns magyarságnak, úgy, mint előbb Bethlen és Bocskay. Pénzt veret és Magyarország részei (Partium) fejedelmének nevezteti magát. Tárgyal és harcol is, de végcélul mégis az idegen uralom leverését tűzi ki. Érdemének — egészen lovagi módon — megvan a szép jutalma is, nőül nyeri Zrínyi Ilonát, Rákóczi Ferenc özvegyét, aki a király beleegyezésével nyujtja neki kezét.

A bécsi udvar ismert szorultsága és Thököly katonai tehetsége és egyéniségének hatása még egyszer lehetőséget tárt fel a jogfosztások megszüntetésére. Hanem a soproni országgyűlés (1681) csak látszólag, formában segített az alapbajon, de a protestánsok elnyomását és a szoldateszka garázdálkodását megszüntetni nem bírta. Még mindig Kollonics ad irányt, aki inkább akarta, hogy az ország néptelen legyen, mintsem hogy eretnekek lakják. Lehetetlen volt meg nem állapítani, hogy a katolicizmus mégis csak mellékes, a lényeg az önkény és az üldözés.

Minthogy formálisan fennállott még az alkotmány, nádort választottak gróf Esterházy Pál személyében, azt, aki Rudolf császár híres XXII. cikkelyét törvényesnek jelentette ki. Thököly részt vett volna az országgyűlésen, ha a vallási sérelmeket orvosolják, de ez nem történt meg, hanem a protestánsok folyamodását, amely kifejtette a végbement igaztalanságok következéseit, egyszerűen visszautasították. Kollonics a szószékből izgatott és az eretnekek kiirtását ajánlotta. Elég volt egy nagyon formális ürügy arra, hogy a vallás nem is országos, hanem magánügy. Minthogy annyi ízben kimondták a vallásgyakorlat szabadságát, most a földesurakra bízták az egész ügyet; azokra, akik egy félszázadnál tovább egyebet sem tettek, mint a protestáns papok és tanítók nyomorítását. Így valószínű volt a háború megújulása, ami meg is történt. Tekintetbe kellett Bécsnek vennie azt is, hogy a törökkel kötött vasvári béke nemsokára lejár és a török meg Thököly közeledik. Végre is, még mindig értékes a magyar protestáns erő; azt mégsem akarta egészen elidegeníteni, de éppen csak annyit engedett, amennyit a „Regnum Marianum“ sérelme nélkül engedhetett.

Megvan a történeti folytonosság: a bécsi, sőt a linzi békét is elvben elismerik, de ezt az elvet egyszerűen semmivé teszik ezzel a záradékkal: „a földesúri jog fenntartásával“. Az elűzött papokat mégis biztosítják afelől, hogy ezentúl senkit sem háborgatnak vallása gyakorlásában, vissza is adják a tőlük elvett és még katolikus szertartással fel nem szentelt templomokat. A mágnásoknak és nemeseknek megengedik, hogy váraikban

és udvarházaikban imaházakat építsenek, több vármegyében meghagyják a templomokat és régi jog szerint sok véghelyen és a szabad királyi városokban is meghagynak egy-egy protestáns templomot. Ezzel szemben az összes határszéli vármegyékben, Vastól Szepesig, azonfelül Zólyom, Turóc, Bars megyékben, összesen tizenegyben csak két, legfeljebb három, névszerint megjelölt (articularis) helyen engedik meg a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Ez már nagyban való jogfosztás volt. Csupán Vas és Nyitra megyében is több volt akkor száznál a protestáns imaház. De még ez is csak ígéret:

„Mindent ígér, de csak szorultában,
Semmit be nem vált, ha szabadjában."

Minden törvény ellenére Kollonics megmaradt a királyi kamara elnökének. Leopold azonnal az országgyűlés befejezése után elhatározta, hogy nem ad vissza egy templomot sem. Nem hajtatja végre a magyar katonaság szervezéséről, az idegenek kiutasításáról, az elkobzott jószágoknak a jogos birtokosoknak való visszaadásáról szóló törvényeket. Mindez a gyűlölség és elkeseredés Thököly malmára hajtja a vizet. Sorban elfoglalja a várakat és városokat, Lőcsét, Kassát, Eperjest, Tokajt, végre az erős Füleket is, amelyet Koháry István vitézül védett. Ekkora hatalom birtokában szövetséget köt a szultánnal, aki immár királynak nevezi ki és oltalmáról biztosítja. Az ügyes kuruc király a magyart megnyeri a török részére és így szinte egészen leköti a császár erejét. Minő kilátások!

32. ERDÉLY APAFI FEJEDELEM KORÁBAN

Bár tudom, hogy ellenmondást keltek, ki kell mondanom, mert különben a további fejlődés nem érthető, hogy a szabadságharcok korszaka az előbbi századhoz képest a leszerelés kora volt. Ezt a török háború megszűnése tette lehetővé. Bocskay küzdelmeit a hajduk vívták, a főszerep az erdélyi fejedelmeknek, különösen Bethlennek jutott, de még I. Rákóczi György harcai és győzelmei is erős katonai szellemről tesznek tanuságot. Megvolt a kellő egyensúly: bár a fejedelem névleg hűbérese volt a magyar királynak, ennek hadserege, Esterházy nádor vezetése alatt, nem aratott diadalt. A köznemesség a megye ügyeivel, a főnemesség fejlődő műveltségével volt elfoglalva. Amennyiben a honvédelmet szolgálták, a várakat majd mind átadták a királynak.

Voltak nevezetes kivételek is. A vezekényi csetepatéban a török ellen négy Esterházy esett el. A Zrínyiekben sohasem szünt meg a nagy katonai hagyomány. Így volt érthető a belső barátság II. Rákóczi György és Zrínyi Miklós közt. De az új, nagyrészt már katolizált főnemesség már csak kivételesen harcolt. Van törvényes felkelés, de az rossz fegyverrel, gyakorlatlanul gyűl össze és mihelyt teheti, gyorsan szerteoszlik. II. Rákóczi György katasztrófája, Kemény János seregének rabságba jutása bizonyítja, hogy az ősi hadakozó szellem kihalóban. A lovagi nekimenés helyébe Montecucculi időfogyasztása lép, aki nem is tudja, hogy Szt. Gotthardnál megverte a törököt. Zrínyin kívül nincs hadvezére sem a király-

nak, sem az egymásután gyorsan váltakozó fejedelmeknek.

Nem is lehetett valami nagy tekintélye Apafinak, bár becsületes, tanult ember volt, katonai erényekkel éppen nem ékeskedett. Annyira fejlődött a dolog, hogy Apafi felhívást küldött a rendeknek, hogy vessék magukat török pártfogás alá, mert csak így tarthatják meg jószágaikat és ne várják be, hogy a török elfoglalja az egész országot. Erre Wesselényi nádor adott megfelelő választ. „Apafi uram, maga meztelen lévén, másnak kincseket ígér. Valljon mi szabadsága van magának is Erdélyben, hol két jó bokor karmazsin csizma elviseléséig hét fejedelem váltá fel egymást. Kedves nemzetem, tudod-e, mi várna reád a török uralma alatt? A hódolat után így fognának megszólítani: »Te disznó lélek, beste lélek, hódolt jobbágy, parancsoljuk ezen úri címeres levelünket látván, hozd ezt, hozd amazt, ha arra a napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje is keserűvé válik a szádban.« Kegyelmeteket, mint kegyelmetek igaz magyar vére, nádorispánja és főbírája tiltom legkisebb gondjától is kegyelmes urunk hűségének elállásától.“ Így szólt a nádor Erdély fejedelméhez — és joggal, mert a török erő volt Apafinak egyetlen oltalma. Ennyi ekkor az erdélyi fejedelem becsülete. Röviden: Erdély a nagy bukása után kénytelen volt magát védelem nélkül megadni; Magyarországban ellenben még virul a győzelem lehetősége. Ez a lényeges különbség a Dunántúl és az erdélyi politikai helyzet között. Legyünk igazságosak: műveltség dolgában, az egy Zrínyit kivéve, magasan fölötte

állott Erdély a királyi Magyarországnak. Erdélyben nagyon is közel állottak a beavatottak egymáshoz, aztán meg szinte folytonos a kísérlet a porta kegyéből fejedelemségre jutni. Udvari ármányban sohasem volt hiány. A fejedelemasszony jólelkű, példás háziasszony, férje pedig nagyon hozzászokik a kulacshoz. Így a kölcsönös bizalmat gyakran túlgyors, végzetes cselekedet követi.

Erre mindjárt Bánffy Dénes esete szolgál például. Bánffy az első szerepet játszotta Erdélyben s amellett a német oltalmában is bízott, ki pénzelte. Ez éppen nem tetszett Telekinek, a miniszternek és azon volt, hogy a dölyfös urat, aki a székelységre is támaszkodhatott, megsemmisítse. Nem lehetett ez könnyű dolog, Bánffy közel rokonságban állott a fejedelemasszonnyal. „Fejérvárott az udvarnál mulatván és felkelvén, s fenn addig is iván a fejedelem szokása szerint véllek történék, hogy mindegyik egy ablakba méne, ottan egymással beszélgetvén, minthogy Bánffy nyegédes kevély ember vala, azt mondja Béldinek: miért nem becsülsz engem Béldi Pál: én volnék azért az ország generálissa, de hitesd el magaddal, hogy ha mind így, bizony által esünk egymáson. Béldi Pálban felforrván az indulat, elszégyelvén magát a fejedelem és az urak Bánffy Diénes szaván, azt felelé: Hidgyed el, Diénes, nehéz székely vagyok, ha felyül eshetem reád, hidd el, megnyomlak, hogy többször fel nem emeled a fejedet. Többre is mennek vala akkor, de a fejedelem közikbe szólla, csudálkozom kegyelmeteken, mit bolondozkodtok, igyatok mostan, inter pocula non sunt seria tractanda, így akkor le-

csendesedének.“ (Cserei.) Szemet szúrt Bánffy pompája; mint kolozsvári kapitány, katonasággal is rendelkezett és így Teleki könnyen elhitetheté, hogy a fejedelemségre tör. Ebben kétségtelenül ártatlan volt a délceg főúr, de egész magaviselete, erőszakoskodása gyengébb nemesekkel szemben, de még a portával is kihívó magaviselete hihetővé tette, hogy a némettel tart, annál is inkább, mert bárósságot nyert. A sok szó szóbeszédnek volt is foganatja. Liga készült ellene cselszövőkből, akik csak várták az alkalmat, hogy őt törvényes formák közt megszentenciázzák. Máris mindenfelől széthordják drága köntöseit, aranyát, ezüstjét; volt 80.000 forintja készpénzben. Végre aláírják és a fejedelemmel is aláiratják a halálos ítéletet. A fejedelem megszánja, gráciát ad, parancsot, hogy fogják el, de meg ne öljék. A kegyelem későn jött; éppen akkor vitték ki az urat a fővételre. „Küldött vala egy vég bársonyt is a fejedelemasszony, abba takarnák a testet és a bethleni templomban el is temeték és sok esztendeig a temetésnél buzgott fel a vére.“

Ilyen szomorújáték játszódott le az addig nyugodt, megelégedett Erdélyben. Nagyon is közel állottak egymáshoz; mindenki várt, remélt valamit a másiknak koncából. „Így ronták meg a nemesi szép szabadságot, mert a magyar törvény szerint akármi vétekért, hanemha in loco delicti tanálnák, nem volna szabad senkit megfogni, míg citatus et jure convictus nem volna, melyre mind a három Nátió az Unióban, mind a fejedelem a maga conditiojában, mind pedig a tanácsi rend a maga hivatalában erős hittel vala köteles. Így vetének kö-

telet mind a magok, mind posteritásuk nyakokban és azon a rosz úton veszének el magok is, mind rendről rendre. Késő, haszontalan megbánással vevék eszekbe magokat." Béldi Pál is gyanúba keveredett, hogy fejedelemségre vágyik, őt a Jedikulába vitték; ott halt meg.

33. A XVII. SZÁZAD LELKIVILÁGA ÉS ÉLETMÓDJA

A XVI. századot a lehetőségek sokasága és különbözősége jellemzi; a maga erős, minden izmot, ideget és vért követelő küzdelmeiben bizonyára legérdekesebb és legszínesebb korok egyike. Az egymásután előtoluló eszmék és események az egyént is emberfölöttivé emelik. Egészen a renaissance gyermeke; aki mindent kockára tesz, mindent nyerhet. Eljutott a katolikus hittől a pozitív vallásig, sőt minden hagyomány tagadásáig, az állami életben pedig a paraszt királyság, a török és a német uralom is lehetőnek mutatkozik. A szellemi tevékenységnek és a politikai cselekvésnek olyan kincsét hozta napvilágra, aminőnek történetünkben legfeljebb Hunyadi Mátyás volt mása. Az addig a megszokott formákban mozgó ország apostolokkal, újítókkal, költőkkel, tudósokkal és vértanukkal telt meg. A renaissance és a vallásújítás szoros kapcsolatot létesített a nyugati kultúrával. Magyarország már nemcsak létért és hatalomért, hanem eszmékért is küzdött teljes elszántsággal és ezen a réven egyik legjobban ismert és megbecsült országa lett Európának.

Ezt talán a nagy Morus Tamás fejezte ki legvilágosabban.

A nagy lelki farsang után a bécsi béke (1606) jelzi a böjtöt. Az utolsó nagy nemzeti mozgalom és a bujdosók fellépése óta a hanyatlás szembetűnő lett, hisz a magyarság fenntartja ugyan magát, de teljes függetlensége visszaszerzéséhez nincs elég ereje. Tovább is német volt a király, tovább is megmaradt a töröktől való függés. Csak éppen a politikai és közjogi határokat állapították meg pontosan. Vallás dolgában sincs gyökeres átalakulás. A katolikus egyház rendkívül megerősödik, de a protestáns nem halad és hogy fennmaradjon, éppoly türelmetlenné és dogmatikussá kell alakulnia, mint ellenfelének.

Minő szertelenek a kor jellemei a XVI. században! Balassa Menyhért, akit Karády Pál komédiájában oly életteljesen állít elénk, akinek minden szava hazug, minden cselekedete istentagadás, aki haszonért egyformán változtat hitet és pártot. Ott van Dávid Ferenc, a hitnek és a kutatásnak egyaránt mártírja, akinek buzgóságát sem üldözés, sem tömlöc meg nem tántoríthatja. Török Bálint, aki alighogy kiszabadul a vezeklésből, barátcsuhában megragad egy leányt és a piacon becsteleníti meg, éppúgy mintául szolgál a törvényt és szabályt megvető hatalmasnak, mint Báthory Erzsébet, aki sok szegény leányt áldoz fel hiúságának és azok vérével védekezik a vénülés ellen.

A lelki anarchia kórjelei lassanként kivesznek. Már nem a képzelet uralkodik, szürkébbé vált a világ, mindent megalkuvás, szabály intéz el. Az új nemzedék már a forma tiszteletében nevelkedik,

kevés benne a lángész, annál több a közcélt is a maga hasznával megegyeztető tehetség. Ennek a diplomatizáló kornak I. Rákóczi György, Esterházy Miklós, Teleki Mihály a tipikus képviselői.

A megállapodás legfőbb tényezője mégis a római császároknak, ha nem is törvényesen, de a valóságban örökös uralma volt. Talán Zrínyi Miklós volt az egyetlen, akinek álmában megjelenhetett a magyar korona teljes fényében. A nagyravágyásnak részben a Rákóczi-család örökösödése, részben a török fennhatóság szegte szárnyát. Bizonyos, hogy a dinasztia folytonossága is jelentékenyen járult a közbiztonság fenntartására. Csak Apafi gyengesége nyitott rést Thököly katonai tehetsége kifejtésének. Vagy a király körüli szolgálatban érvényesültek az urak, vagy dacosan félrevonultak. Egyre csökken váraik jelentősége és ezzel politikai súlyuk is. Erre nézve megdöbbentő tanuság a Wesselényi-, Zrínyi-, Nádasdy-összeesküvés.

Annál nagyobb tekintéllyel lépnek fel a mágnások a köznemességgel szemben, amióta a protestáns hitet elhagyó grófok és bárók rangja és címe oly társadalmi megkülönböztetést biztosított. Minthogy csak kivételesen mennek csatába, nem is igen mutathatnak már katonai bátorságot és tehetséget. Sokan elvesztették már birtokaikat, de életmódjuk fényes és költekező maradt. Az ország szélein, különösen a Felvidéken, ahová nem igen ért el a török, a lakosság sűrűn összetömörül és minthogy csekélyebb lett a terület, belterjesebb lett a gazdálkodás. Sok gazdasági utasítás tanusítja, hogy jövedelmük megtartására és növelésére

kellő gondot fordítottak. Hogy a hegyaljai szőlőket örömest látogatták, csak természetes. Az a sok drágakő, arany, ezüst, gyöngy, ami kincsestárukban felhalmozódott, nem csupán a fényűzésnek volt kifejezője. A papírpénz még ismeretlen. Állandó volt a veszedelem, hogy jószágaikat elpusztítják vagy elkobozzák. Nem lehetett tudni, mikor kell menekülniök. Ezért a könnyen elvihető kincs volt a jólét egyetlen biztosítója a zavaros időkben.

Mihelyt a harcikedv és kötelezettség csökken, az életmód is átalakul. A világtól elzárt sötét, szűk várak jelentősége szűnőben. Az élet élvezésére termett kastélyokat építenek vagy rendeznek be tágas udvarokkal, nagy termekkel, lugasos kertekkel. Az ablaküveg használata is hozzájárul a kényelemhez. Még az öltözet is átvedlik lassanlassan. Magyar még a ruházat, csak Bécs felé található német szabó és csak néhány világjárt ifjú mer idegen ruhában pompázni. De már nem acél a főanyag, hanem a posztó és a selyem. Még divatos a páncéling, de tafotából való. Nem járta le magát a kacagány sem, de még a gazdag Thurzó nádor is posztóból készítteti csatlósainak a párducbőrt.

Sűrűbb a látogatás és nem fogyhat ki a mulatság, a vigalom. A nagy lakodalom hónapot is eltart és ezalatt a politizálás nem szünetel. Étel, ital el nem fogy Thurzó Borbála lakodalmán és minden egyebektől eltekintve, még 30 bölény is jut a konyhára, szarvas, vaddisznó, amennyi kell. Elkelt 650 akó bor, Bécsből több mint ezer forint árú fűszert hoztak. Most is fűszeres a magyar konyha,

milyen lehetett akkor, amikor minduntalan alkalom nyilt erős, hosszas ivásra. A végtelen evést, ivást csak a vadászat ellensúlyozta. Ezek a vérmes férfiak aránylag gyorsan elnehezedtek és csak néhányan értek hosszú kort.

Megkezdődik divatja a fürdőzésnek. Trencsénteplic, Vichnye, Erdélyben Borszék a leglátogatottabb fürdőhelyek. A kastélyokban is berendeznek fürdőházakat, vagy legalább kádakat. Nagy diadalt arat már a dohányzás is, amely előbb kemény büntetés terhe alatt el volt tiltva. A burnótszelence nélkülözhetetlen lett az előkelő körökben.

A szenvedély, amely a XVI. században egy világot akart felborítani, megalkuvássá töpörödött. Meg kellett valahogy férni mind a két pogánnyal: törökkel, némettel. A tanultság mintha csökkentette volna az elszántságot, de a durvaság szavakban, tettekben gyakran megnyilatkozott. Gróf Balassa Imre minden ízében rablólovag, úgy izenget a nádornak, mint egy részeg béres. A számító német és a természettől kegyetlen török erős nyomot hagyott a nemzet lelkületében. A törökkel való érintkezés virágzó üzletágat termelt. A veszprémi püspök, gróf Batthyány Ádám és Festetics Pál társaságot létesít török rabok beszerzésére, hogy a váltságdíjon megosztozzanak. Megvan a nyereség- és veszteségszámla jegyzéke: veszteség volt, ha valamely szegény török közben elpusztult.

Legnagyobb volt a szakadék a főnemesség és köznemesség közt. A mágnási osztály mindinkább katolikussá válik és királyi kegyekben részesül, a köznemesség a protestantizmusban mutatja erejét,

gróf, báró ritka volt köztük. Szörnyű kérdés volt, kit illet meg a „nagyságos“ cím, kit nem. Montesquieu nevetségesnek tartja a magyar címkórságot. A spanyol módra alakított fideicommissumok és majorátusok akkor kerültek hazánkba. Ugyanabban az évben, amelyben létrejött az örökös királyság, megállapították azt is, milyen rend és sor szerint foglalnak az urak helyet az országgyűlésen. Már a német cím- és rendkórság uralkodik és Verbőczy elmélete a nemesség egyenlő jogáról elhalványult. Aki csak teheti, az udvarra támaszkodik, mint minden jog és kitüntetés forrásához. Viszont nagyjában ellenzéki a köznemesség és a vallásos ellentét szinte áthidalhatatlan és a protestáns mindenfajta elnyomásra lehet elkészülve. Igyekezett is mindenki lehetőleg királyi hivatalba jutni. Sajnos, éppen a bírói tisztség volt a legjövedelmezőbb. Rákóczi Ferenc panaszolja, hogy a protonotáriusok (ítélőmesterek) nagy udvart gyüjtenek maguk körül és gazdagságban vetekedtek a legnagyobb urakkal.

A szegényebb köznemes örök viaskodásban áll püspökkel, ispánnal, jobbágyaival és kész eszköze a forradalomnak. Ritka, ha fiait háborúra vagy tudományra neveltetheti. Nem ily ingatag a polgárság helyzete. Ez a török pusztítás elől a Felvidékre és Erdélybe menekül és ha nem is gyarapodhatik, legalább megél. Nem szabad feledni, hogy a müveltség régi központjai, Buda, Fejérvár, Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Pécs és mások török uralom alá kerültek és ezeket Pozsony, Eperjes, Lőcse, Kassa, Kolozsvár és Brassó csak részben pótolhatta. Minthogy oly szűk helyre kellett szorítkozni,

örökös volt a harc a városokba menekült nemesek és a polgárság közt, mert a nemesek ott is minden lehető kiváltságra tartottak igényt.

Egészen sajátságos alkotás Debrecen városa, amely már a váradi regestrumban előfordul 1225 körül és tán izmaelita eredetű. Már Zsigmond is meg akarta erősíteni. Felszabadulva a földesúri hatalom alól, a török, a királyi és erdélyi Magyarország kellő határán, mindháromtól függően és mindháromnak hódolva és adózva, vallási köztársaságfélét alkotott. A török uralom alól menekülőkhöz szervezkedett a régi lakosság és tán mi sem bizonyítja inkább a református egyház beolvasztó erejét és a magyar lélekhez való alkalmazkodását, mint az a tény, hogy annyi gyülevész csoportot bírt eggyé kovácsolni. A debreceni „civis" iparos, aki az Alföld terményeit feldolgozza. A szappanos, a varga, a szűrszabó, a gubás, a fésűs a tömeg szükségleteihez mérten dolgozik és ez az annyi különböző érdeknek kiépítésével nagyobb jólétet teremt, mint a városok fejlettebb, de csak cseké-lyebb körre számítható posztó- vagy ötvösipara. Debrecen lényegében mezőváros, kiterjedt pusztáin nagy mértékben űzi az állattenyésztést és a „lábasjószágnak" külföldön is könnyen talál piacot. A mészárosok voltak megbízva a posta közvetítésével is. A város politikája inkább óvatos, mint merész. Nincs bástyája és veszély idején otr kell hagynia lakóhelyét, mire elég gyakran rászorul. A jelenhez ragaszkodó, a jövővel nem sokat törődő közszellem fejlődött itt ki. Az egyház és a tudomány ápolásában vetélkedtek a kálvinista fejedelmek és mihelyt rendes a helyzet, a város is

megtesz mindent nagy intézményeinek fenntartására.

Még nem higgadtak le a szenvedélyek, a futásokat sem felejtik egyhamar, de Erdély sokkal védettebb állapotnak örvend és a népvándorlás hullámai lassanként lecsillapodnak. Amint a magyar és a szász pusztul, beszivárog a románság. Viszont a székely túlnépesedésnek levezető csatornái a román fejedelemségek. A havasalföldi vajdáknak az albán „szemények“ mellett volt rendes székely katonasága is, és oly gyakori volt a kivándorlás, hogy azt szerződésben is szabályozták. Még közös a havasok használata és a székely pásztor csak úgy terelgeti a nyáját a Kárpátok, a Fekete-tenger és a Duna közt, mint a román. Havasalföldön és Moldvában oly jelentékeny az ott megszállott magyarok, „csángók“ száma, hogy részükre külön egyházi vikáriust kellett felállítani.

Ennek a hullámzásnak előidézője, a török, csak a városokban él mint őrség, de nincs állandó otthona. A török sokban megfelel a magyarnak, az is katonáskodik és földesúr. Vele együtt eljöttek nemcsak szláv jobbágyai is, hanem a kucovlach (cincár) üzérek is, úgy mint az izmaeliták a honfoglaló magyarokkal. Megtelepednek az örmények is, Szamosújvár, Erzsébetváros ekkor, 1660 körül nyeri lakosságát. Az úr és a katolikus pap menekül a török elől, mert az kíméletre nem számíthat. Polgár is csak a városban érezheti magát biztonságban; a török gazdálkodással csak rabszolgamunka fér meg. Egyedül a paraszt ragaszkodik rögéhez, amíg lehet: a török úrnak éppúgy szüksége van a parasztra, mint a magyarnak.

Ez a nagy változás pásztorrá tette a földmívelő réteg jelentékeny részét is. Bár a marhavész gyakran nagy pusztításokat okozott és a hajduk vagy martalócok sűrűn hajtották el a gulyákat, méneseket, kondákat, mégis az állattenyésztés átlag nagyobb hasznot hajtott a földmívelésnél. Természetes, hogy amilyen arányban megszilárdult a török hódítás, annyira csökkent, annyival kisebb a műveltség. Pásztorok és fegyveres rablók voltak a terület lakói, akár a honfoglalás korában.

A német és katolikus részről fenyegető elnyomás sok ízben barátnak tüntette fel a törököt és sokan több jót vártak a török medvétől, mint a német farkastól, de a törökök közt is volt olyan, aki komolyan vágyódott békére. A tudós, becsületes Evlija Cselebi, aki Zrínyi Miklóst is meglátogatta, eljutott Kassára és megbámulja templomait, palotáit, aztán így fohászkodik: „Ők is imádják az Istent, mi is; akkor minek öljük őket és minek ölnek ők minket?“ Nem is annyira az volt az elválasztó elem, mint a nemzeti egység tudata, amelyet még ez a szörnyű állapot sem írthatott ki.

Ki szabad mondanunk, török zsarolásra és pusztításra, német elnyomásra volt szükség, hogy legalább gondolatban ismét eggyé válhasson ez a szerencsétlen nemzet, amelybe az 1514-i pórlázadás szinte gyógyíthatatlan sebet ütött. A török hódítás oly gyorsan követte a parasztlázadást, hogy bátran feltehető: az a parasztember, akit olyan válogatott kegyetlenséggel szakítottak el törvényesen a nemzet testétől, még az ördöggel

is szövetkezik urai ellen. Hanem a közös nyomorúság egymás megbecsülésére oktatta az urat és parasztot egyaránt.

Egyáltalában szembeötlő, mennyire harcos és harcratermett a jobbágy. Ennek a tulajdonságának köszönhette, hogy hazája földjén megmaradhatott és annyi szenvedést elviselhetett, A hajdúság legnagyobb részében paraszt eredetű, csak később nyert nemességet és a várvédelemben a pór vállvetve küzd a nemessel. Hiszen Bocskay felkelése alapjában parasztfelkelés volt.

A paraszt helyt állt, amikor a főrend kidől, a nemességet pedig kettéosztja a vallásos viszály. Most már csak a széles néprétegekben van még erő. Mint egyebekben, ebben is az ősi állapothoz közeledik az ország: a szittya fegyveres közszabadság felé. Megalakul a „parasztvármegye". A bujdosók harcához a paraszt adta az erőt és ha szidták is egymást, a luteránus szlovák paraszt együtt harcolt a kálvinista magyarral. A török pöröly súlya és a német elnyomás lelketlen önzése összeolvasztotta a magyarságnak még életre képes töredékeit. Erre pedig sohasem volt nagyobb szükség, mint akkor, amikor Zrínyi jóslata szerint az a hatalom, amely felszabadítja Magyarországot a török járom alól, meg is követeli a munka bérét.

34. AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG ELHANYATLÁSA

Akármilyen gyenge lábon állott is az erélyi fejedelemség és bármennyire is ki volt téve mind a császár, mind a szultán egyre változó akaratának,

mégis a béke oltalma alatt nagy alkotmányos és jogi munka ment ott véghez. Az 1668-i országgyűlés elhatározta, hogy az 1540 óta tartott harminchét országgyűlés törvényei, amelyek az ország alaptörvényeivel nem ellenkeznek, rendszerbe gyüjtessenek. A fejedelem elnöklése alatt a tanács által kiküldött bizottság munkálatát átvizsgálta és az approbata constitutiónak adta át alkalmazás véget, aminek megtörténte után szentesítették a compilata constitutiót. Ez szolgált aztán az alkotmány és joggyakorlat alapjául.

Más nagy feladat is hárult a kis fejedelemre, akinek már ötéves korában megadták a fejedelmi címet (1681). Ezzel együtt nemcsak a politikai és vallási szabadság biztosítása, hanem a fejedelemség területének nagyobbítása is célba volt véve. Voltaképp azonos volt a szándék: mennél erősebb Erdély, annál inkább bízhatott a magyarság, hogy a szerződések által garantált alkotmányt az udvar nem támadja meg. Ezen az alapon hódított magyar földből Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György, hisz ez mind hódítás a némettől. Márpedig ezek a „részek" egyenesen magyar területet foglaltak magukban. Apafi abban a reményben támogatta a bujdosókat, hogy ezzel a magyar alkotmány és a protestantizmus érdekeit szolgálja. Egy 1678-ban írt levelében az erdélyi terület növekedését „caput rei"-nek nevezi. De ellensúlyul nemcsak a király szolgált, hanem a porta is.

De hogy milyen volt ebben az eljárás, a következő eset mutatja. Horvát János, egy szomszéd palánk parancsnoka, ráütött Somlócsehi környékén egy kis török csapatra, amely tilosban járt és

levágta őket. Köztük volt a váradi basa fia is és a szerencsétlen apa súlyos megtorlást követel. A portáról kemény parancsolat jött, hogy a gyilkosokat el kell fogni és kivégeztetni. Apafi mentségét, hogy a vétkesek nem is erdélyiek, semmibe vették. Ekkor Barcsai Mihály néhány gonosztevőt fényes ruhába öltöztetve, a váradi basa előtt kivégeztetett és a 80.000 tallérnyi adóval László Zsigmond a portára küldetett. Nem hittek neki, sőt az ügynököket börtönbe vetették és ha 30 nap alatt nem adnak elégtételt, felakasztják őket. Ezen megrémültek a rendek és 1680-ban teljhatalmú biztosokat neveztek az ügy eligazítására. Megtörtént a portán a kiegyezés, 50.000 arany vérdíj lefizetésével visszanyerték szabadságukat. Ily erős eszközöket használt a török.

35. AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG ÉS ERDÉLY

Voltakép három hatalom is vetélkedett a megmaradt részek birtokáért: a király, a szultán és Thököly és ez időpontban, 1681-ben az ő reménye látszott legjogosabbnak. Csakhogy most már más eszközökhöz kellett Apafinak is nyúlnia, ha célját el akarja érni. A területi gyarapítást azonban nem a török révén, hanem a magyar király jóindulatával óhajtotta megnyerni. Ugyan kelletlenül indultak az erdélyi csapatok a török táborba. A fejedelem ugyanis azon volt, hogy közvetítsen az udvar és a török közt. Többet remélt az udvartól, mint a szultántól és akkor — midőn XIV. Lajos elfoglalta Strassburgot — Bécsben egy hatalmas

párt nagyon is hajlott a békére, egyelőre még nem tett lépést a császári udvar megnyerésére. Így a két tábor közt ingadozott, határozott terve nem volt. De a nagy török ármádia már 1683 tavaszán elindult Bécs felé és a török nagy kudarca, a német fejedelmeknek és főkép Szobieszky János lengyel királynak döntő felépése és Bécs városának hősiessége már előre jelezték a porta katasztrófáját.

Buda nem bírt ellenállani Szulejmannak, — Bécs igen.

Midőn Lotharingiai Károly hadai már az ország nagy részét behódították és a királyi amnesztia igen sokakat elvont a kurucság soraiból, elérkezettnek tartották Bécsben az alkalmat, hogy megindítsák a tárgyalást Erdély sorsa felől. Erdélyben joggal látták ennek a természetadta földnek legyőzhetetlen citadelláját. Annyi huzavona után most már itt volt az ideje a határozathozatalnak. Ekkor, 1685 elején, küldte Leopold Dunod jezsuita pátert Fogarasba, de a magyar koronától való szoros függést, melyet Dunod javasolt, Apafi még nehézség nélkül visszautasíthatta, midőn még Thökölyék és a török várak választották el az erdélyi határt a császári tábortól. Már az év őszén Leopold bejelenti Apafinak, hogy miután a törököt az eszéki hídon visszaverték, a császári sereg közeledik; kéri tehát a fejedelmet, hogy e hadaknak a téli szállások berendezésében és az élelem beszerzésében legyen segítségére. Az ilyen bekvártélyozó tehertől joggal irtóztak a jó erdélyiek és midőn a csapatok kéretlenül mégis bevonultak, a páterrel, aki újra eljött, Ebesfalván szerződést kö-

töttek, amelynek alapján a császári regementeknek ki kellett volna vonulniok a hódoltság területéből. Ez nagy kedvezmény volt a császár részéről és ezért Erdély kész volt 100.000 tallért fizetni, azonfelül még eleséget is ígért, „de csak ebben az egy esetben, minden következés nélkül".

Eddig még enyhén, engedékenyen folytak a tárgyalások, de mindjárt átalakult minden, amint Caraffa, a hadvezér beavatkozik. A Dunodval kötött szerződés már semmis. Caraffa kijelenti, hogy a csapatoknak tavaszig Erdélyben kell maradniok. Egyik követelés a másik után jelentkezett és hiábavaló volt a rendek fejtegetése, hogy Erdély nem birtoka a császárnak. A terhet, mivel a fejedelem nem rendelkezett fölös pénzzel, a szomszéd megyéknek és különösen az örökké sanyargatott Debrecennek kellett viselni. Most már minden törvényes óvás ellenére királyi birtokká lett Erdély. Apafi és tanácsa mindent elkövetett, hogy ez a jogsértés megszűnjék, de hiába, hisz már Erdélyben szállásolt a német. Ha azt az utasítást, amelyet Bécsbe küldött Haller, ott elfogadják, Erdély területi kikerekítést, önállóságot nyerhetett volna, sőt mint közvetítő is léphetett volna fel; de jellemző, hogy az alkut nem a magyar királlyal, hanem a római császárral akarták megkötni. Ezen a módon vélték még legjobban fenntarthatni az ország önállóságát, főleg vallási ügyekben, amellett a katonai élelmezéstől is óhajtottak volna szabadulni. Ott sem értek el semmit és csak időt akartak nyerni és csak végső esetben nyugodtak volna bele a közjogi helyzet megváltoztatásába.

Bécsben gyorsabb munkát követeltek. Scherffenberg tábornok megüzente Apafinak, hogy csatolja katonaságát az övéhez, mert azért vonul az ország belsejébe, hogy azt török-tatár ellen megvédje. De a rendek azt válaszolták, hogy „lehetetlen most a török ellen nyilatkozni". Scherffenberg kényszeríteni akarta Apafit semlegessége elhagyására és Erdély hűségének jeléül a fontosabb várak átadását kérte és a további előnyomulástól csak azon feltétel alatt állott el, ha jóval több élelmiszert ad, mint amennyit a fejedelem egykönnyen adhatna. Bécsben eleinte nem is kívánták Kolozsvár és Déva átadását, de Scherffenberg állhatatos maradt. A követek ezt a pontot csak utólagos fenntartással fogadták el és valóban Erdélyben, ahol igen népszerűtlen volt a portai fennhatóságnak a magyar koronára súlyosbító feltételekkel való átszállítása, a Kolozsvárra és Dévára vonatkozó Bécsből küldött diplomát ez okból nem is fogadták el.

Buda visszafoglalása előtt Teleki Mihály, a miniszter, még félelmesnek ítélte a törököt és úgy vélte, hogy kár volna oly feltételeket elfogadni, amelyeknél az udvar amúgy sem állapodnék meg, ha a körülmények neki kedveznének. Buda visszafoglalásával teljesen átalakult a helyzet és Caraffával meg kellett alkudni az 1686—87-i téli elszállásolás költségeiről. A Bécsben járt erdélyi követek, tán némi túlzással írták 1687 áprilisában, hogy 1685 november óta „milliókra mennek már fel, amennyit adtunk, küldtünk és erőszakosan elvontanak együtt-másutt rajtunk".

Már eddig is nagy összegekbe került Erdélynek az élelmezés és az elszállásolás, de az még csekély volt ahhoz a költséghez képest, amelyet a Mohács mellett vívott nagy, diadalmas csata után kellett vállalni: a császári hadvezetőség tizennyolcezer katonát rendelt téli szállásra Erdélybe és elejét akarta venni a hosszú tárgyalásoknak. Meghódoltatta Somlyót, Kolozsvárt, Szamosújvárt, „ezalatt traktálván velek, beljebb jöttek. Oh szomorú idők.“ Balázsfalván megkötötték a szerződést, amely szerint már nem két, hanem tizenkét várba kellett bebocsátani a német őrséget, hétszázezer forintot fizetni és azonfelül tömérdek elességet és takarmányt szolgáltatni. Maradt még egy remény: a szerződéshez csatolt pontok és kivált az, amelyben a lotharingiai herceg ígéri, hogy tavaszra kivonul a katonaság Erdélyből. Ez az ideiglenes megállapítás jellemét adta a szerződésnek és jogilag nem érintette a fejedelemség önállását.

De ez az ideiglenes állapotba helyezett remény is szétfoszlott; a főparancsnokságot Caraffa vette át. A főparancsnok még négy várat követelt és biztonság kedvéért határozott hűségi nyilatkozatot is. Ezzel végeszakadt minden halogatásnak. Nagy sietősen átadták a várakat és aláírták a nyilatkozatot, amelyben Erdély kijelenti, hogy elszakadt a portától és a magyar király főhatóságát ismeri el. Teleki még nem adta fel a reményt és amennyire csak lehetséges volt, e szorult állapotban is éreztette Caraffával, hogy Erdély önállósága még tovább is fennáll.

Fejedelem és rendek letették a hűségi esküt; csak Brassó állott még ellen. A lázítókat kegyetlenül kivégezték és a hitlevelet elküldték Bécsbe, aminek a császár nagyon megörül. Teleki 12.000 forintot érő ezüstneműt fogadott el.

Bornemisza Anna elhúnyt, nemsokára követte őt a fejedelem is. Utolsó napjait merő szórakozásban töltötte, Heissler generálissal. A szórakozást orvos rendelte. „Ez a vendégség, vadászat, lójártatás, muzsika, tánc és minden apparátusival bizony fejedelmi volt és hat nap tartott. Ez lőn Apafi, Teleki, Heissler és Erdély tora."

Bethlen Miklós azt ajánlotta, hogy az ország azonnal tegye le a hűségesküt II. Apafi Mihálynak, abban a reményben, hogy ezt a császár megerősíti, de ez nagyon is kétséges volt. Az ügyek vezetését az államtanács végezte Teleki elnöklése alatt. Ez években Musztafa nagyvezér, a kitűnő harcos Köprili-családból, több győzelmet vívott ki a császáriak ellen. Ezeket az előnyöket Erdély visszafoglalására akarta felhasználni, vezérül pedig Thökölyt szemelte ki. Athnamet nyert mint Bethlen Gábor unokája és Erdély fejedelmévé választása bizonyosnak volt tekintendő. Kötelessége lesz az országnak felszabadítása a német igából, de a nagyvezér még az adót is leszállítja. A török sereget megerősíti és parancsot adott a tatároknak és a havasalföldieknek, hogy hozzá csatlakozzanak. Heissler unszolására országos felkelést rendeltek el és megerősítik a bodzai szorost. Heissler Telekivel mint Erdély főgenerálisával a törcsvári szorost készül elzárni, de kevés volt a serege. Thököly pedig jól értesülve, háromszáz hajdúval

megkerülte a törcsvári sáncot és azt elfoglalta. A kuruc vezér azonban csekélyszámú oláht és törököt a szoros előtt hagyva, átszállítá táborát „oly helyeken, hol lovas sohasem járt előtte, hol csak egy lovas mehetett, térdén mászván és a lovak farkára kötvén, úgy ereszkedtenek le“. Itt folytak le az előörsi csaták és míg a német és Teleki egyaránt ezek nézésébe voltak merülve, zernyesti előörsök meghozták a hírt, hogy Thököly egész seregével, 10.000 emberrel bent van az országban. Az ütközetet nem lehetett kikerülni és mind a német tábornok, ki kebelbarátja lett Telekinek, mind Teleki lelkesítették csapataikat. Teleki így szólott: „Fehér szakállamat kegyelmetek közé hoztam és kész vagyok meg is halni.“ Az erdélyi hadsereg semmivé lett, egy része elesett, a többi elszaladt; késő estig tartott a mészárlás, hiába volt minden biztatás. Teleki menekülni törekedett, de Kálmán nevű lova megbotlott, a vezér leesett és az üldöző törökök, akik fel nem ismerték, mert egyszerű fekete ruhát viselt, megölték. Thököly a tetemet felöltöztette és elküldte a gyászoló családhoz.

Thököly váratlanul sikeres fellépése gondolkodóba ejtette a bécsi udvart. Aggódni kellett azon, hogy az úgy keletről, mint nyugatról — francia részről — fenyegető bonyodalmak közepette a német seregek nem védhetik meg Erdélyt, Magyarországnak ezt a természetes fellegvárát. Hogy pedig elejét vegyék a veszélynek, jónak tartották a legjava erdélyi urakat a magyar király részére nyerni.

Erre a váratlan kedvező helyzetben, midőn Erdély ügye nem látszott elveszettnek, Bethlen

Miklósnak, aki akkor Bécsben járt, sikerült megszereznie a már 1686 óta annyiszor sürgetett diplomát, amelyet az udvar, sokban megváltoztatva és bővítve adott ki. Ez az oklevél azonban igen lényegesen különbözött az előbbitől. A fejedelemválasztás joga megszűnt és többé fel nem támadt, míg Rákóczi Ferenc, egy évtizeddel később, fel nem újította. II. Apafit Bécsbe internálták, ott halt meg hercegi címmel és 10.000 forint kegydíjjal, fiatalon (1713).

36. AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLY TÖRTÉNETÍRÁSA

Erdély irodalmi kultúrájának legmaradandóbb és legjellegzetesebb alkotása történetírása. Az alábbiakban adjuk ennek áttekintését, kibővítve az erdélyi történetírók névsorát néhány olyan születés szerint nem-erdélyivel, aki Erdélyről írt.

Tinódyval megszűnt a kobzos ének, de kótái és versei fennmaradtak és nagyrészt történeti becsűek, amennyiben nemcsak a törökkel szemben való ellentétet tükröztetik vissza, hanem nagyon érdekes művelődéstörténeti anyagot is nyujtanak. (L. pl. az udvarbírákról szóló versezetet.) Versei közt kiváló az „Erdéli história“ öt részben és az Egörvár diadaljairól való ének.

Tinódy azonban versben írta a történelmet. A prózában írók közül időrendben elől áll Szerémi György, akinek műve mint a köznép felfogásának kifejezése, minden tudatlansága, durvasága és végtelen elbizakodottsága mellett is — mindenben résztvett és mindent előre látott —

igen tanulságos. Írásmódja parasztos. Előre tudta, hogy Szulejman hadjáratában rosszul jár — caniter ambulabit (ebül jár). Csak nagy kritikával használható.

A korszak többi történetírója, akár magyar, akár német, akár latin nyelven ír, többé-kevésbbé mind tanult ember. Ilyen J. M. Brutus (1517—1592) is. Velencében született, Olaszországban hírnevet szerzett és Forgách Ferenc révén Báthory Istvánhoz jutott Krakóba, hol Bonfini művét folytatta. Célja a mohácsi vész után végbement események megírása János király emlékének és politikájának megvédelmezésére. Szép latinsággal ír, de szörnyen terjengős és bőbeszédű. Jelentősége abban áll, hogy az erdélyi és a lengyel levéltárakat is felhasználta. Később műve Bécsbe került, ahol osztrák irányzattal dolgozták át.

Oláh Miklós (1491—1568) esztergomi érsek Attila című műve bevezetéseként ír Magyarországról, a nemzet eredetéről, az ország földrajzáról, a magyar folyamokról, Budáról, a Corvin-könyvtárról, Mátyás visegrádi palotájáról és Erdélyről.

Zermegh János (1510—1584) is Zápolya-párti. Szlavóniában született és kezdettől fogva híve volt a nemzeti királyságnak. Mohácson kezdi és János halálával fejezi be. Igen lelkiismeretes író, igazságra törekvő. Legértékesebb az a rész, amelyben mint szemtanu lép fel. Kár, hogy a kronológiát úgy elhanyagolja.

Szintén Zápolya-párti Mindszenti Gábor, aki naplójában János életének utolsó évét és halálát írja meg, tekintettel a felmerülő eseményekre. Hí-

ven siratja urát. Naplója ritka szép magyarsággal, fínomsággal ékeskedik.

Külföldi ember Paulus Jovius püspök, ki 45 kötetben írta meg művét és megnyerte a szellemes és tudós X. Leó pápának, a renaissance kiváló alakjának bizalmát. Harminchét évig dolgozott a munkán, amelyben Magyarország is kiválóan szerepel. Otthonos a pápai udvarban, óriási a tekintélye és úgyszólván minden hatalom igyekszik őt megnyerni. Hogy teljes legyen értesültsége, érintkezésbe lép a mértékadó férfiakkal, így pl. Jurisiccsal, Kőszeg védőjével, akit felkeresett, hogy tőle személyesen nyerjen értesülést. Igen sok művében az akkori szokás szerint a költött beszéd, de igen sok benne az érdekes adat. Legnagyobb érdeme, hogy egészen elfogulatlan.

Verancsics Antal (1504—1573), dalmát születésű, János király halála után Ferdinándhoz pártolt és mint esztergomi érsek halt meg 1573-ban. Portai követségének irományai számos kötetre terjednek és levelezése szinte egy fél századra szóló korszakot ölel fel. Természetesen nem lehet egészen elfogulatlannak tekinteni, de ritka műveltsége hódolatot követel. Figyelme és érdeklődése minden térre elvezeti és iratai nemcsak a politikára nézve nagyértékűek, hanem világot vetnek a magyaron kívül a szomszéd országoknak, különösen a töröknek gazdasági és műveltségi viszonyaira is. Külön értekezések mozaikszerű művében: Magyarország története a birodalom hanyatlása óta, Utjesenics Fráter György élete, Erdély, Moldva és Havasalföld helyzete, a székelyek, Bor-

nemisza János budai polgár magyarnyelvű munkája Buda elestéről 1541-ben.

Ghymesi Forgách Ferenc (1530—1577), a magyar birodalom állapotáról, Ferdinánd, János és Miksa királyokról és János Zsigmondról való, ki nem dolgozott műve inkább emlékirat. Budán született, Olaszországban képezte ki magát és Ferdinánd őt a legfontosabb diplomáciai küldetésekben alkalmazta. Miksa trónralépése után elvesztette az udvar kegyét és János Zsigmondot, majd Báthory Istvánt szolgálta. Oly eseményeket tárgyal, amelyekben része volt és sokat és fontosakat tapasztalt. Éppen nem elfogulatlan, de az igazságra törekvő és elmondója annak, amit igaznak tartott.

Siegler Mihály (?—1585), a magyar, erdélyi és a szomszéd tartományok két könyve. Siegler Szebenben született, Wittenbergában tanult. Művét Báthory Istvánnak ajánlotta és a hunok Európában való megjelenésével kezdi. Feljegyzései évről-évre terjedelmesebbek és 1556—1563-ig behatóan beszéli el Erdély történetét. Adatai érdekesek és megbízhatók.

Schesaeus Keresztély (1536—1585) Pannonia romlását beszéli el négy kötetben, költemény alakjában, de el nem térve a történelmi hűségtől, a magyar és erdélyi eseményeket tárgyalja János király halálától Eger vívásáig és felszabadulásáig. Művét Báthory István fejedelemnek ajánlotta.

Zsámboki (Sambucus) János (1531—1584), Miksa királynak volt udvari históriikusa és Bonfini művének folytatása gyanánt megírja Ferdinand és Miksa korának fő eseményeit, részletesen

az 1552—1566. lefolyt harcokról. Teljesen udvarpárti.

Lazius Farkas királyi történetíró és orvos könyve az 1566-ban a török ellen folytatott harcnak egykorú és hiteles tudósításokon alapuló elbeszélése, amelyben legfontosabb Szigetvár ostroma és a Babocsa mellett vívott csata, a török dunántúli hadjárata Zrínyi halála után.

Petrus Bizarus műve a pannoniai háborúról szól. Az elbeszélésbe belészövi Magyarország és Erdély leírását. Egykorú, akinek elbeszélése Szigetvár megvételéről hiteles.

Istvánffy Miklós (1538—1615), a magyar birodalom történetének írója, Baranyában született, külföldön tanult és Zrínyi alatt katonáskodott, majd Oláh Miklós titkárává nevezték ki és nagy tekintélyt és befolyást szerzett — de ezzel rútul vissza is élt. Az 1490—1606-ig végbement eseményeket mondja el, röviden a maga kora előttieket, de annál terjedelmesebben a maga korának eseményeit, szép latinsággal, miáltal nagy népszerűséget élvezett — el is nevezték magyar Liviusnak. Teljesen az udvar befolyása alatt állott a legválságosabb korszakokban. Igaz, hogy nem igen ferdítette el az eseményeket, de mellőzött mindent, ami pártállásának meg nem felelt. A fősúlyt a török háborúra helyezte és a hadieseményekben elsőrangú forrás.

Egészen másszabású Szamosközy István (?—1612). Kolozsvárt született és egy erdélyi főúr gyámolításával Páduában végezhette az egyetemet. Bocskay országos történetírónak nevezte ki és végrendeletében, műve kinyomatására 2000 fo-

rintot hagyományozott, Rákóczi Zsigmond fejedelem pedig Kolozsvárt nemesi kúriával ajándékozta meg. Nagy művét nem fejezhette be, de a töredékek is a legkülönb történetírók sorába avatják. Ő is humanista és nem mindig követi a valóságot, különösen a csatarajzokban nem sok a való, de lelkiismeretes utánjárása, kritikája a források kiválasztásában és a művelődési képek nagyon kiemelik az akkori históríkusok sorából. Ő az első, aki ki meri mondani, hogy a székely kezdettől fogva egy a magyarral, nem pedig külön nép. Vannak még naplószerű feljegyzései is.

Gyulafi Lestár (1557—1605), a török háború idején családostul Dunántúlról Erdélybe költözött, ahol mégis nagyobb volt a biztonság. Nagybecsűek azok a magyarnyelvű feljegyzései, az 1571—1606 évről, amelyek a kor eseményeit sokban megvilágítják és amelyeket diplomáciai küldetéseiben használhatott fel. Legbővebbek az 1603—1606 évekről szóló elbeszélései.

Baranyai Decsi János (1560—1601) dolgozatai a magyar ügyekről különösen Báthory Zsigmondot tárgyalják. Debrecenben, Kolozsvárt, Strassburgban, Wittenbergában tanult, ő is Erdélybe menekült dunántúli otthonából, aztán Székelyvásárhelyen működött mint tanár. Munkája Báthory Zsigmondnak dicsőítése és így éppen nem pártatlan. Urának havasalföldi hadjáratát beszéli el és a fejedelmet mint nemzeti hőst tünteti fel, de mindent mellőz, ami a fejedelemre árnyat vethetne. Ő az, aki megállapította, hogy a Nagy Lajos korabeli nemzeti krónika szerzőjét Marcus-nak hívták.

Bethlen Farkas (1639—1679), Apafi alatt tanácsúr, az 1526—1609-i eseményeket írta meg tartalmasan, de jó bőven, sok szép dikcióval. Számos már elveszett forrást használhatott fel, sok levelezést kutatott át és műve az 1580—1606-ig terjedő évekre szinte nélkülözhetetlen. Művét Elek öccse kezdte kinyomatni, de Thököly zernyesti beütése félbeszakította. Csak 1783-ban jelent meg az egész mű Szebenben hat kötetben. A négy első kötetet az igen ritka Keresden készült példányok után nyomtatták újra és a két utolsó kötetet a fennmaradt hiányos kéziratból adták ki.

Szalárdi János (1601—1666). Siralmas Magyar krónikájának kilenc könyvei. Erdély történetét beszéli el Bocskaytól 1662-ig. I. Rákóczi György és II. Rákóczi György és az ellenfejedelmek tetteit mint jól értesült kortárs adja elő. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György iránt tiszteletet érez és általában kedvez a hatalomnak. Érdekes a korra nézve, hogy az író igen komolyan foglalkozik alkotmányos kérdésekkel, és az abszolút és a mérsékelt egyeduralomnak és a köztársaságnak különböző válfajaival, de legjobbnak a mérsékelt kormányt tartja. E fejtegetésbe kétségtelenül belejátszik az akkor I. Károly angol király ellen kitört independens felfogásnak terjedése is.

Bethlen János (1613—1678) dolgozatai az erdélyi ügyek felől, amelyek Bethlen Gábor halála óta harmincnégy év alatt fordultak elő, I. és II. rész, 1629—1663. A behatóbb tárgyalás 1657-tel, a lengyel háború elvesztésével és annak következéseiről kimerítőbb. Jó értesülésekkel rendelkezik.

Ellensége a Rákócziaknak és annak a kockázatos politikának, amely Erdély vesztét vonta maga után.

Rövid Magyar Krónika, írta Pethő Gergely (1570—1629), folytatta Spangár András (1678—1744), 1626-ig terjed. Kiindulási pontja: a magyarok első kijövetele Pannoniába 373-ban. Igazi világkrónika, amelyet tősgyökeres magyar zamatja tesz élvezetessé. Leginkább a hadakozások érdeklik, ami nem csoda, mert a horvát-magyar határon született és nőtt fel. Minden ízében jó magyar és buzgó katolikus. Nagyon becses adatokat nyujt Bethlen háborúinak történetéhez.

Rozsnyai Dávid (1641—1718) történeti maradványai, okiratok gyüjteménye naplókkal és önéletrajzi jegyzetekkel. Apafi korára nézve fontos anyag. Apafihoz hű, igaz hazafi, de nagyon visszavágyik a régi jó időkre.

Krauss György, szász, erdélyi története sok magyar vonatkozással. Főkép I. Rákóczi korára nézve hiteles és részletes. Nagy tisztelője Bethlennek, utódjainak sokkal kevésbbé. Ragaszkodik az erdélyi hazához.

Kemény János (1607—1662) önéletírása. Életét és korának történetét beszéli el II. Rákóczi György uralkodása kezdetéig. Bethlen körében nevelkedett, mint kamarás, sokat érintkezett Pázmánnyal is, de a Rákócziakat nem becsüli túlságosan. Önéletrajzának érdekes része a lengyel háborúban való részvétel, amit II. Rákóczi György nagyravágyó politikája idézett fel, amely Erdélyt tönkretette, a fejedelmet magát pedig a teljes bukásba és halálba kergette.

Révay László (1600—1667) naplója sok érdekes adatot foglal magában Bethlen és I. Rákóczi korából. Kezdte mint Bethlen párthíve, aztán katolikus hitre tért át és Esterházy nádorhoz csatlakozott.

Veresmarti Mihály megtérése históriája. Református pap volt, katolizált és apátúrságra emelkedett. Önéletrajza jeles korrajz és különösen a vallásos viszonyok alakulására vet fényt.

Rattkay György (1612—1661), a királyok és bánok emlékezete, a horvát bánok életrajzát állította össze 1652-ig, II. Ferdinánd királytól fogva a kortársnak és állami ügyekben jártasnak értesültségével. Egészen horvát érzelmű, nem mindig megbízható, mint zágrábi kanonok nagyon pártos, reformációellenes. A horvát viszonyokra és különösen a költő Zrinyinek és atyjának életére nézve nagyon tanulságos, de csak kritikával használható.

Ortelius Continuatus durch Martin Meyern, Frankfurt 1665. Egyike a legértékesebb és legmegbízhatóbb műveknek, de természetesen a császári oldalra hajló. Alig van ütközet, amelyről pontos tudósítást ne szerzett volna. A háborúval járó szörnyű barbárságnak hiteles tanúja. A mű értékét nagyon növeli a kor magyar szereplőinek nagyrészt egykorú arcképe. Éppúgy hitelesen rajzolja le a várakat is. Képanyag tekintetében gyönyörű munka.

Khevenhüller, Annales Ferdinandei. Tizenkét részre osztott munkájának második fele a XVII. századdal foglalkozik 1637-ig. Udvari ember, a török-magyar diplomáciai viszonyokról sok alapos értesülést nyert.

Révai Péter (1568—1622) turóci főispán műve a monarchiáról és Magyarország szent koronájáról. Koronaőr volt. Magyarország történetét beszéli el, II. Mátyás haláláig. Rudolf és II. Mátyás korát mint jól értesült és sokba beavatott kortárs adja elő. Hű a dinasztiához, de megmaradt jó protestánsnak.

Pannoniai Böjthi Gáspár: a Nagy Bethlen Gábor tetteiről, három könyv, 1624. Böjthi azok közé az ifjak közé tartozott, akiket Bethlen küldött külföldi egyetemekre tanulás és tapasztalás szerzése végett. Ilyen alapon írta meg nagy pártfogója ifjúkori életrajzát. Adatai Báthory Gábor korára és Bethlen fejedelemmé választására nézve nagy jelentőséggel bírnak. Természetes, hogy Bethlent dicsőíti. Megbízható, hiteles oklevelekből merít.

Sepsi Laczkó Máté krónikája II. Mátyás korának elsőrangú forrása. Református pap és vallási ügyekben meglehetősen elfogult. Mindúntalan fél megétetéstől, mintha Magyarországon és Erdélyben ez volna a legszokottabb halálnem. A Bocskay által uralomra jutott iránynak buzgó követője.

Borsos Tamás (1566—1633 után) élete, vagyis inkább vándorlása a fényes portához. Báthory Gábor korát beszéli el. Szolgálja urát, de nem mindenben ért vele egyet (1613). Másodszor is elküldik követnek Konstantinápolyba. Bethlen Gábor török politikájának rajza e válságos korszakban.

Nössner Simon (?—1619), némely Magyar- és Erdélyországban végbement tetteiről. Furcsa, hogy az írója szász és mégis Báthory Gábor tisztelője.

Weiss Mihály (1569—1612), brassói bíró, Báthory Gábor korára elsőrendű forrás. Eleinte jó erdélyi hazafi (bár atyja nem erdélyi születésű), de a fejedelem élvvágya és korlátlan uralma miatt Báthory önkényuralma ellen lép fel, amibe tragikus módon belebukik.

Hegyes András (1578—1627) naplója, írója szász. Értékes jegyzetek 1613—1617-ből. Alapos és igaz jelentés, miképen választották meg Bethlen Gábor fejedelmet Magyarország királyának 1620-ban. Jellemző adatokat közöl a beszterce-bányai országgyűlésről és Bethlenről.

Cserei Mihály, de Nagy Ajta (1668—1756), az 1661-től 1712-ig Erdélyben végbement eseményeknek kortársa és bőszavú megírója. Erősen protestáns, amellett labanc. Politikai ügyekbe nem igen van beavatva, de a vidéki életet jól ismeri és több ízben résztvett a megyei közigazgatásban is. A kis hazáért él-hal. Közvetlen és szépítetlen képét nyujtja a maga kora társaséletének és bizony a mai olvasó elképed, hogy milyen trágár kifejezésekkel élnek a legnagyobb urak is.

Apor Péter báró (1675—1752) rövid önéletrajzát írta meg és Rákóczi Ferencre nézve érdekes. Sokkal fontosabb Apor másik műve, a Metamorphoses Transylvaniae. Ebben megírja, hogy Erdélynek régibb, egyszerű és hagyományosan az ősöktől örökölt jó szokásai mint változtak meg a lábrakapott, különösen a katonatisztektől behozott új divatok behozása és elfogadása által. Tartalma röviden: régen jobban éltek az emberek, kevés bajjal, gonddal, most pedig a mindinkább lábrakapott fényűzés koldussá teszi az előbb oly

virágzó Erdélyt. Kétségtelenül a hazai művelődéstörténetnek kimagasló része a szép multnak egybevetése a korcs jelennel.

Gróf Károlyi Sándor (1669—1743) önéletrajza. Személyes élményeit röviden tárgyalja, annál bővebben és komolyabban foglalkozik országos ügyekkel. Nagy része volt a szatmári békesség életbeléptetésében, a pragmatica sanctio egyhangú elfogadásában és sok fontos alkotmányos kérdésre vet világot.

10931449

IV. ERDÉLY A HABSBURGOK ALATT

37. LEOPOLD CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY HITLEVELE

Még névszerint fennállott az 1691-i rendelkezések alapján Erdély fejedelemsége, midőn a császár hadseregeinek annyi és akkora győzelmei után, a hatalom lényegéről, a katonai erőről és az adózás feltételeiről le kellett mondania. Mi — mondja a császár — legfőbb királyi tisztünk alapján kiváló szeretettel viseltetünk Erdély iránt, amely már századok óta királyi birodalmunkhoz tartozik. Elfogadták a hűségesküt és ehhez mindvégig hívek is fognak maradni. De mivel a fejedelem még nem nagykorú, helyesebbnek tartják őt (II. Apafit) kiváló tanácsosok által neveltetni, hogy elérve nagykorúságát, a haza javára szolgálhasson. „Időközben pedig, amíg függőben vannak Erdély rendei, biztosítjuk a hű rendeket és karokat mindenkorra, utódaikra nézve is, az alább következő pontok betartásáról, amit királyi eskünkkel is megerősítünk.“*

*„Az erdélyi nagyurak“ — mondja a leopoldi diplomáról Kemény Zsigmond — „azt az alapszerződést, amely hazájok sorsa fölött határozott, nem tekintették másnak, mint a fejedelmi conditiók legújabb, de a viszonyok miatt kisimított,

A hitlevél a következő pontokat tartalmazza:

1. Ami a befogadott vallások, templomok, iskolák, parochiák ügyét illeti, abban semminő változás nem mehet végbe, mégis olymódon, hogy a katolikusok a többi vallás sérelme nélkül a kolozsvári templomot, szintúgy azt a kisebbet, most elhagyottat, újjáépítsék, továbbá a katolikusok mindenütt, ha kevesen vannak és idegenek, magánosan, ha nagyobb számmal vannak, nyilvánosan gyakorolhatják vallásukat úgy, mint a többi Erdélyben befogadott vallások, főkép ha bármely helyen ők a számosabbak.

2. Megerősítjük a hű rendeknek a régi magyar királyok által adott adományokat, iskolákat, egyházakat, iskolákat úgy Erdélyben, mint a Részekben, Székelyföldön és Debrecenben, úgyhogy senki általunk e javak birtokában ne zavartassék.

3. A hazának törvényeit, úgy az Approbátákat, mint a Compilátákat, Verbőczy Tripartitumát (kivéve mégis II. András pontját, amelyet az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltek), a szász nemzet municipális jogát mindenkorra sértetlennek nyilvánítjuk. De mivel a rendek úgy vallás ügyében, mint saját kiváltságaikban nem értenek egyet, a katolikusok pedig úgy az első, mint a második pontban magukat bántottaknak vélik, továbbá a szászok régi kiváltságaikban és

megcsiszolt és meggyöngített kiadásának. Erdély az új viszonyok közt egy hagyományos, egy másfélszázad óta kipróbált politikai szabályait akarta követni, amelyeknek csak alkalmaztatniok kell, hogy ismét hasonló eredményt idézzenek elő." De a fejlődés alaposan kimutatta a várakozások hiábavalóságát.

azok szokásjoguk szerint a harmadik cikkelyben óvatosabbaknak igyekeznek mutatkozni, ebben a három cikkelyben barátságos megegyezéssel és egyetértéssel igyekezzenek mindent elsimítani császári=királyi jóváhagyásunkkal. Ha azonban ez nem sikerülne, a felek meghallgatásával, erdélyi tanácsosaink meghallgatásával végre a Mi csá=szári=királyi feladatunk lesz megállapítani, mi igaz és méltányos.

4. A szokásos jogot kell a kormányzatban a belső tanácsosoknál, az országgyűlésen, az ítélő mestereknél, a szavazás rendjében és szabadságá=ban betartani (kivéve, ha súlyos esetekben a ki=rályhoz kell fordulni). Minden esetben az igen hű rendek őszinte tanuságával kell eljárni, hogy a kamarai bizottságokban, vagy más módon sem nemest, sem polgárt ne nyomjanak el.

5. Minden politikai, jogi vagy gazdasági ügyekre vonatkozó hivatalokban csakis született erdélyieket, magyarokat, székelyeket, szászokat alkalmazunk, minden vallásra való tekintet nél=kül, ha azok Nekünk megfelelnek.

6. Az akár magszakadás, akár hűtlenség miatt a királyi kincstárra szállt javakkal érdemes benn=született erdélyieket, magyarokat, székelyeket, szászokat, valláskülönbségre való tekintet nélkül, óhajtjuk kitüntetni. Azokat a magánbirtokokat, amelyeket ellenségtől foglaltunk vissza, régi gaz=dáiknak vagy utódjaiknak tiszta királyi jóakara=tunkból fogjuk visszaadatni.

7. Főtisztviselőnket, akit régi időkben vajdá=nak neveztek, vagy helyettesét, belföldi nemesek és főemberek soraiból fogjuk választani, akár ka=

tolikus, akár nem. Ugyanez áll az erdélyi vezérről, a főkancellárról és az eddig is megszokott méltóságokról.

8. Legkegyesebben hozzájárulunk, hogy a kormányzói, az erdélyi sereg parancsnoksági, a kancellári, a belső titkos tanácsosi és az ítélőmesteri jelöltek, ha ezek a hivatalok betöltendők lennének, Nálunk megerősítés végett bemutattassanak. Hogy minél békésebb maradjon a különböző nemzetek állapota, elvetendők a veszélyes cselszövések és előretörekvések és ez a legjobb módja a közjó előmozdításának.

9. A közjónak gyarapodását kegyesen előmozdítandónak véljük, ha a tizenkettős titkos tanácsban hárman lennének katolikusok és a királyi táblán szintén három katolikus és a többi más felekezetekből való. A belső tanácsban vegyen részt a törvény értelmében a szász királybíró a szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy legyen katolikus, de a mostani mind maradjon meg hivatalában.

10. Az évenkint közügyeket tárgyalandó és a királyi előterjesztésekhez szükséges, az igazságügyhöz tartozandó oktaválís ülésekre hirdetendő idő megállapítását a kormányzónak és a titkos tanácsnak eljárására bízzuk, fenntartván Magunknak mindezen ügyekben a királyi megerősítést.

11. Főigazgatónknak megadjuk azt a tekintélyt és kiváltságot, hogy éppúgy kötelezve egyházi, mint világi ügyekre, megfelelő fizetést biztosítunk a kincstárból neki, valamint az egyes belső tanácsosoknak és táblai bíráknak. Ha pedig a közhaszon és az országban lakó különböző népek

nyugalma ebben változást ajánlana, szabad legyen másnak is kijelölése, utólagos kegyelmes határozatunk alapján.

12. Meg leszünk elégedve (ha Isten megengedi a béke közeledését) ötvenezer arany adóval, háború idején pedig 400.000 rajnai forinttal, beszámítva az eleséget és takarmányt is, a felosztást és behajtást a hű rendekre és tisztviselőkre bízva, hogy azt minden pártosság nélkül igazságosan intézzék el. Ami azonban a haza védelmére szükséges, az az egész nép könnyítésével a királyi és fiskális javakból, a szász tizedből és bányákból a megyékben, a többi jövedelemből fog előteremtetni.

13. Nálunk nem szokott adókat nem hozunk be; az adót és a harmincadot nem súlyosbítjuk.

14. A székelyek igen harcias népét felmentjük minden adó alól akár télen, akár nyáron, melyeket a felkelés terhével bírnak és mindezek alól úgy most, mint későbbre is, fel vannak mentve. Viszont a hon védelmére saját költségükön kötelesek hadakozni, de közéjük nem sorozandók a parasztok és jobbágyok.

15. Mint a fejedelmek korában, mindenben megengedjük a szabad kereskedést, kegyesen akarva, hogy e pontban a nemesek kiváltsága és szabadsága fenntartassék.

16. Az eddig szokásos tizedet, amelyet meg szoktak váltani, a földesuraknak engedjük, a fiscus árendájának fenntartásával.

17. Nagy és szükségtelen őrségekkel, amelyeket részben belföldi katonasággal látunk el, nem

fogjuk terhelni a tartományt. Mégis főparancsnokul németet helyezünk oda, aki kölcsönösen érintkezve a kormányzóval és az erdélyi katonaság generálisaival, ne avatkozzék be a kormányzóságban illetékes ügyekbe.

18. A szász nemzet és általában az egész köznép fejéről vegyük le a megszokott, de sok visszaéléssel járó forspontot és beszállásolást. Legkegyelmesebben ajánljuk és rendeljük, hogy udvarunk által kellően értesülve az államtanács útján, vendéglőket állítsanak, amelyekben méltányos áron lehessen ételt, italt kapni a földesuraknál és a városokban.

Mi tehát legkegyesebb királyi feladatunkat teljesítendők, bízva Isten jóságába, aki minket a török Minotaurus labyrintusából kiváltott, miután minden cikkelyt és pontot átvizsgáltunk, úgy hiszszük, hogy mindent megtettünk minden rend és lakós javára, amely az egész keresztyénség felemelésére vezet. Ezért minden részében és fejezetében jóváhagyjuk és mindenkorra törvényesnek elismerjük. Királyi szavunkkal ígérjük, hogy Mi és felséges Házunk soha el nem tűnhető hűséggel ezt fenntartjuk és mindenki által fenntartatjuk, mindig készen arra, hogy ezt a mi igen hű nemzetünket jótéteményekkel elhalmozzuk.

Kelt Bécs városában, december 4-én, Krisztus után 1691-ben, országlásunk 32. évében.

Leopold.

Gróf Strattmann
Ő cs. kir. felsége parancsára
Werdenburg István András.

Nem szabad soha elfeledni, hogy Erdélyt mindig rebellisnek tartották Bécsben, épp ezért kell a hadsereg főparancsnokának németnek lennie (17. pont) és a legcsekélyebb ügyekben is a király mondja ki a döntő szót.

38. CARAFFA ÉS KOLLONICS

Buda visszafoglalása után Caraffa „mészárszéke" elhárított minden akadályt. Nemcsak a török vérzett el az óriás harcban, hanem a magyarban sem volt ellenálló erő. Leopold már egészen úrnak érezte magát. Egyenesen kimondja, hogy joga volna mint hódított országgal elbánni Magyarországgal, de törvényesen kész eljárni. Három feltételt köt ki: a Habsburgok férfiága örökös jogának elismerését, az aranybulla záradékának eltörlését és a királyi hitlevél megváltoztatását oly feltételekkel, melyeket már I. Ferdinánd 1527-ben aláírt.

Mindenki vetekedett kezet csókolni a császárnak, Esterházy Pál nádor nemsokára a birodalmi hercegi címet nyerte és ezért tulajdon méltóságáról is megfeledkezett. A legmagyarabb még Széchenyi György prímás volt. Midőn a rendek nála tisztelegtek, feltűnt neki, hogy mily kevesen vannak és többnyire fiatalok. Hozzátette: „Ha az öreg, becsületes embereket lefejezik, csak fiatalokat küldhetnek. De mi azért előadjuk, minő jogszegés történt az országon és megkérdezzük, ki parancsolta". Ez Caraffának szólt.

A Felvidék büszke nemessége és jómódú, művelt polgársága az amnesztia ellenére sem tagadhatta meg, hogy a legyőzöttel, a dicső Zrínyi Ilonával ért egyet. Ezt az érzelmet Caraffa Antal gróf felségsértésnek, összeeküvésnek ítélte, holott legföljebb rokonszenvről lehetett szó. Könnyű volt a kegyetlen, pénzsóvár tábornoknak kínpad által bebizonyítani a vádakat. Először a kassai protestánsok ellen léptek fel és egyszerűen lefoglalták a főtemplomot. Eperjesen vésztörvényszéket állítottak fel, de úgy, hogy a tábornok magyar törvény szerint járjon el és feladásoknak ne adjon hitelt. E helyett Caraffa egymásután magához idéztette a kiváló férfiakat, különösen a gazdagokat és művelteket és mindig talált alapot a halálbüntetésre. Vesztőhely készült Caraffa ablakai alatt és zöldbe öltözött hóhérok sorban végezték ki az áldozatokat. A holttesteket felnégyelték és a főutcákra helyezték. A többi városban, Pozsonyban is így jártak el. A vérpad egy éven át volt felállítva és áldozatokban sohasem volt hiány. Egyszerre két nagy célt akartak elérni: eleget tenni a vérszomjnak és kincsszomjnak és a protestánsokat is lesújtani. Nem volt magyar, a nádort sem véve ki, aki ellen ne emelték volna az árulás vádját. Végre a német protestánsok és a magyar urak sűrű panaszára visszahívták ezt a vérebet, de ő továbbra is kegyében maradt az udvarnak.

Az ifjú király megkoronázásakor összehívták az országgyűlést és kimondták a Habsburg-ház örökösödését. Megdőlt nemsokára a kurucok utolsó bástyája is. „Egy Munkács várába szorult

a szabadság.“ Absolon Dániel, Thököly nevelője bírta megadásra az őrséget. Caraffa megtartotta az egyességet, a kincseket összeiratta és Zrínyi Ilona két gyermekét, Ferencet és Juliannát bántatlanul vitette Bécsbe, hol felügyelet alatt tartották őket. Caraffa pedig Fogarason fogadta az ország hódolatát.

Vérlázító, amit akkor a német katonaság Erdélyben és magyar földön művelt. Buda elfoglalása, az ország visszaszerzése nemhogy enyhülést hozott volna, hanem még elmérgesítette a nyilt sebeket. Nem valami dacos kuruc, hanem az egykorú Johann Nicolaus Flämitzer, General-Auditor-Lieutenant, igen jó német, írja erről a következőket: „Való tény, hogy a német katonaság annyira ment, hogy a magyaroknak előbb ökreiket, aztán földjeiket, végre gyermekeiket kellett eladni. Sokan eladják gyermekeiket a töröknek és a pénz a német katonának jut. Nem is kell kérdezni, miért gyűlöli annyira a magyar a német katonát, mert hódolt helyeken többet szenvedtek tőle, mint a töröktől. Maguk a főparancsnokok a legnagyobb kihágásokat engedték meg maguknak, úgyhogy hadi népüket nemcsak büntetlenség által, hanem rossz példájukkal is rontják“.

Német durvaságra, török zsarolásra volt szükség, hogy ez a szerencsétlen nemzet ismét eggyé váljék. Alig lehet kétség, hogy az a paraszt, akit urai oly kegyetlenséggel választottak el a nemzet testétől, még az ördöggel is szövetkezik saját vérbeli zsarnokai ellen. Hanem a közös nyomorúság egymás megbecsülésére oktatta a nemest és pórt egyaránt.

De amikor a nemességet megosztja a felekezetek viszálya és ellenállóképessége meggyengül, az így támadt rést a paraszt tölti be. Ha a török kalapács össze kezdte kalapálni a széthúzó elemeket, a német elnyomás keltette gyűlölet belsőleg is összeolvasztotta a magyarságnak minden megmaradt részét.

Az önkényuralomnak a felekezeti viszály volt melegágya, az bomlasztotta annyira ketté a magyart, hogy komoly ellenállásra már nem volt ereje. Caraffa vérengzése és a szoldateszka dúlása mellékes az ellenreformáció másfélszázad óta tartó következetes munkájához képest. Az igazi király nem Leopold, hanem Kollonics, „a vörös katona", akiről Rákóczi Ferenc joggal írta, hogy előbb katolikussá, aztán némettè, végre koldussá akarja tenni Magyarországot. Megmaradt ebből a korból az a mondás: „Ha soká akarsz élni, ne légy se vitéz, se gazdag, se eszes".

Minden dinasztiában természetes törekvés az uralomnak örökössé tétele és hatalmának növelése. Hisz csak a düledező római szent birodalomban és az anarchiához közeledő Lengyelországban volt választó királyság. Minden más országban önkényivé vált az uralom, még Angliában is azzá akarták avatni az isteni jogra hivatkozó Stuartok. Csakhogy nálunk ez az összpontosítás nem az ország érdekét szolgálta, hanem ellenkezőleg, a magyar állam megsemmisítését és a nemzet alávetését.

Ki volt tűzve a cél: felhasználni az állami és földesúri hatalmat a protestánsok ellen. A kir. városokban az udvar arra törekedett, hogy az

összes hivatalok katolikus kézre kerüljenek. Számba se jött, méltók-e a tisztségre, de tudták, hogy a politikai hatalom és a pénz nagy csábító. A megyékben is arra kellett törekedni az immár tisztán katolikus főispánoknak, hogy lehetőleg csak katolikusok jussanak be a tisztikarba. Ha mégsem lehetett mellőzni a protestánst, legalább azon voltak, hogy a leggyöngébbet válasszák meg. A parasztoktól egyszerűen elkobozták a templomokat és az ellenkezőket katonai hatalommal kényszerítették a katolikus egyházba lépésbe. Az újonnan visszanyert területen eltiltják a protestáns vallás gyakorlását.

Koldussá is kellett tenni Magyarországot. Erdélyre, amely a töröknek csak 40.000 tallérral adózott, egymillió tallérnyi sarcot róttak ki, pedig önként hódolt be. Debrecen városát 1686-ban félmillió forintnyi sarccal nyomorította meg Caraffa. A visszaszerzett területeket magának foglalta le a császári kamara és külön bizottságot rendelt a birtokosok jogcímének megvizsgálására. (Neoacquistica commissio.) Csak a volt papi javakat volt szabad ingyen átengedni. A többi birtokosnak, még ha ki is bírta mutatni okleveles jogát, nagy sarcot kellett fizetnie, hogy birtokba léphessen. Protestáns ritkán nyert ott elégtételt. Közmondásossá vált a bizottság igazságtalansága.

Ha Magyarország régi területében egyesül, művelődik és népesedik, még mindig veszélyes. Ezért Kollonics a *divide et impera* elvet alkalmazta; ezt még száz évvel később Kaunitz is megtette. Figyelmeztetik a régi Nagy-Horvátországra, amely régibb a magyarnál. Erdélyt a magyar ko-

rona jogán foglalták el, de külön kormányt rendeztek be, amely kapcsolat nélküi a magyarral, egyenesen Bécstől függő. Ide telepítik Bácskába, Bánságba a menekült rácokat, kivonva őket a megye hatósága alól. A katolikus horvát, az óhitű szerb, az erdélyi szász luteránus, mind alkalmas arra, hogy Bécs vezetése alatt sakkban tartsa a magyart. Délre negyvenezer rác család vándorol be, még sokkal több sváb népesíti Buda és Pest környékét, többnyire kiszolgált és rokkant katonák. Telepíteni oda csak németet szabad, de nem is értékesebb népet hoztak ide, hanem szegény, de katolikus kapásokat. Midőn a Franciaországból kiűzött hugenottákat vitték Angliába, Poroszországba, vitték nagy ügyességüket és műveltségüket, itt a kormány mindenkit befogadott — csak katolikus legyen. Nem volt kizárva a telepítésből a magyar sem, de csak hároméves adómentességet élvezett, a német meg ötöt.

A magyar bíróság nem megbízható, német bírákat kell tehát kinevezni. Voltak történetírók, akik azt állították, hogy Kollonics kultúrát akart volna teremteni. Ennek semmi jele nincs. Az sem igaz, hogy a paraszton akartak volna segíteni; sőt az sohasem volt kitéve nagyobb elnyomásnak, mint e korszakban, úgyhogy ehhez képest még a török uralom is boldognak tetszett. Hogy akartak volna igazságot, hol minden jogától megfosztanak egy nagy felekezetet, akkor még a magyarság felét. Kollonics, a Rákóczi-árvák gyámja, óriás uradalmakból űzte ki a prédikátorokat.

Esterházy kész volt mindenre, Kollonics pedig, mint a legtöbb főpap, oly bőven adományo-

zott a jezsuitáknak, hogy, mint akkor mondták, több kollégiumuk volt, mint vármegye. De azért a magyar katolikus papságban is élt a nemzeti érzés. Midőn Leopold 1696-ban Bécsbe gyüjti az országnagyokat, hogy új adókat vessenek ki, mind hallgattak, csak Széchenyi Pál kalocsai érsek mert felszólalni a császár előtt és reá is bírta őt a vé-szes terv elejtésére. Hanem már 1698-ban kirót-ták az évi négymilliónyi adót, amelynek egyhar-madát a nemesség fizeti. Egy évvel később már jövedelmi adót róttak ki a nemesre éspedig min-den 16 forintra egyet. Az istennek tetsző egyenlő-ség alapján az egytelkes nemest úgy adóztatták meg, mint a jobbágyot, azon is annyit követeltek, mint a sokkal jobbmódú osztrákon, akit meg nem zsarolt a katona: 25 pengőt minden porta után. Hogy pedig ez a szegény, kifosztott ország egy-harmaddal járuljon a birodalom terheihez, be-hozták újra a fogyasztási adót (accise) is. A pénz-ügyi nyomorúság nem szorítkozott Ausztriára. Savoyai Eugen kijelenti: „Ha az egész monarchia végkép düledezne és 50.000 forinttal, vagy még kevesebbel lehetne rajta segíteni, nem tarthatnók fenn. Sok a katona és még több a koldus. Sokan majd meghalnak éhen. Csak egyetlen raktárunk van. Senki sem fizet és általános a nyomorúság."

Még Esterházy nádor is megsokallta az ország-nak ily kemény iga alá hajtását. Kimondta a csá-szár előtt, hogy vajjon megmaradhat-e őfelsége királynak, ő meg nádornak? Gondoskodtak azon-ban arról, hogy ki ne törjön az elégedetlenség. A francia háború előtt állottak; osztozni kellett a legnagyobb örökségen: a spanyol birodalmon.

A francia háborúhoz szüksége volt a császárnak katonákra; hadakozzék a magyar, ha ehhez van kedve és máris toborzani kezdték erőszakkal a vitézeket. Miután a magyart már rabbá tették, még az a jussa sem maradt, hogy hazájáért ontsa vérét.

A velencei követ már 1696-ban megírta, hogy mielőbb általános felkelésre kell számítani, ha megfelelő vezető akad.

39. RÁKÓCZI FERENC FELKELÉSE

A magyar, elsősorban a paraszt, megszokta már életét vallásáért, hazájáért kockára tenni. A köznép ruházata éppúgy régi, udvari divatból eredt, mint dala az urak énekéből. Így a nemesi társadalmak legnagyobb erkölcsi ideálja, a becsület is, közkincsévé emelkedett az egész magyar pórosztálynak.

Egyik alapérzése, hogy Bécstől semmi jó nem várható:

Ne higyj magyar a németnek,
Akárhogy is hitegetnek.

A másik az elszánt akarat a hazáért, mint legnagyobb kincsért mindent feláldozni.

Kiontom véremet apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

Ha valaha volt jogosultsága forradalomnak, úgy bizonyára Magyarországon volt, Kollonics

uralma korában. Pedig Kollonics is magyarnak született. Thököly hadainak egyes roncsai összeverődtek, elégedetlen parasztokkal erősödtek és bízva az akkor betörő szultán seregében, nyilt harcba állottak. A felkelések megszokott vidékét választották, Tokaj Ferenc vezetése alatt Sárospatakot és Tokajt elfoglalták. Bár a nemesség csak úgy szenvedett, mint a paraszt és a szoldateszka senki személyét sem kímélte, mégis belátta, hogy most lehetetlen a küzdelem. Azt elfojtották és a zentai nagy csata, Eugén nagy győzelme, végét vetette a reménynek.

Ekkor lép Rákóczi Ferenc a nyilvánosság elé. Anyja, Zrínyi Ilona nevelte és Munkács várának ostroma és árulás által történt bevétele volt a fiúnak első nagy eseménye, mikor

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Zrínyi Ilona férjéhez, Thökölyhez ment Ázsiába, hogy megossza vele a száműzetést és az árvák Kollonics gyámsága alá kerültek. Ferencet Prágában, majd Neuhausban nevelték a jezsuiták. Szigorúan vallásos volt és maradt mind haláláig, szívesen tanult és főkép a haditudomány érdekelte. Megtanulta az önmagán való uralmat és el bírta rejteni legbelsőbb érzelmeit is. Elhitették vele, hogy mostohaatyja, Thököly, „kígyó", aki életére tör, de magyar érzését, bár eltagadta, ki nem irthatták. Anyját többé nem láthatta. A klastromi nevelés után Kollonics azt remélhette, hogy a Rákócziak utolsó férfisarja klastromban fogja befejezni életét. Ezzel két célt lehetett elérni: az óriás uradalmaknak a kincstárba vagy a jezsuiták

kezére jutása és a magyar ellenzék természetes fejétől való megfosztása. Hanem Rákóczi sógorának, Aspremont grófnak befolyása alatt, meghiúsította az önző gyámnak terveit. Testileg, lelkileg szép, egészséges ifjúvá fejlődött, aki ügyesen el bírta altatni az udvarnak mindig éber gyanúját. Majdnem elfeledte a magyar szót és, úgy állítják, erélyesen kifejezte, hogy mennyire idegen nemzetéhez. Megjelent az udvarnál és a császár őt jóakaróan fogadta, még azt is megengedte, hogy Olaszországba utazzék.

Az akkori Velence Párizs szerepét játszotta és mint Flórenc és Róma, a bujaság székhelye, de az nem tett kárt jellemében, csak ízlését fejlesztette. Alighogy hazaért, 18 éves korában Sarolta Amália, hessen-rheinfelsi hercegnőt vette nőül és így atyafiságba jutott Szent Erzsébet ivadékaival. A császár nagykorúnak nyilvánította és ő, mint Sáros megye főispánja, jószágainak és családi boldogságának élhetett.

Midőn kitört a tokaji felkelés, amelyben jobbágyai is résztvettek, Bécsbe menekült előle, sőt felajánlotta a császárnak magyar birtokait osztrák jószágok fejében. Leopold azonban kijelentette, hogy nagyobb hasznát veheti, ha magyar földön marad. Csak az bántotta, hogy nem adták meg neki a hercegi címet — abban a korban pedig szörnyen uralkodott a címkórság — akárcsak napjainkban.

Hazatérve Sárosba, sűrűbben érintkezett a magyar urakkal, különösen gróf Bercsényi Miklós ungi főispánnal, aki annyira kitüntette magát Buda ostrománál, hogy ezredesi rangot nyert és

Szeged vidéke véghelyeinek kapitánya lett, hanem a német katonaság dúlása neki sem lehetett ínyére. Ebben aztán egy nézeten volt Rákóczival és más honfiakkal is. Hagyományos volt az összeköttetés, elődjei példáján Franciaországgal és érintkezést keresett és talált XIV. Lajossal. Levélvivőnek egy Longueval nevű kapitány jelentkezett, aki megyéjében szolgált és megnyerte Rákóczi bizalmát. Ezt azonban Linzben elfogták és elvették tőle Rákóczi levelét. Rákóczi úgy vélekedett, hogy a kapitány a jezsuiták embere és hogy ő volt a feladó, ami kitűnt abból, hogy donációt is kapott. Több magyar urat elfogtak, Bercsényi Lengyelországba szökött. Természetesnek találták a Zrínyi—Nádasdy főbenjáró pernek ismétlését és alig látszott lehetőnek a halálos büntetés alól való menekülése, noha még III. Vilmos angol király, a császár szövetségese is közbenjárt érte. Nejének azonban sikerült Lehmann porosz kapitányt megnyerni, akire őrzését bízták. Lehmannt felnégyelték, de Rákóczinak sikerült titkon Lengyelországba távoznia (1701 november 7-én).

A nagy spanyol örökösödési háború megindult és a magyar menekültek számíthattak francia oltalomra. Lengyel földön bujdosott Rákóczi két éven át, míg 1703-ban felkelésre nem szólította fel nemzetét. Akkorra már táborba szállott a sokat szenvedett parasztság, de Károlyi Sándor könnyen szétverte a gyakorlatlan kisnemességet és a falvak népét és Bécsbe vitte az elfoglalt Rákóczi-zászlókat.

Saját szava szerint a családján és a népen elkövetett sérelmek vitték őt a nagy feladat el-

vállalására. Nagyon hozzájárult ehhez, hogy a háború első éveiben a francia volt túlsúlyban (1703), akihez a bajor választó is csatlakozott; Magyarországon emiatt alig táboroz katonaság. Körülbelül négyszáz emberrel átlép a határon, egyenesen Munkácsnak, amelyhez nagy emlék köti. Jobbágyai hozzátódulnak, de egy ezred elég volt Munkács védelmére és a parasztság szétverésére. Szerencsére nem üldözik és tábora egyre gyarapodik. Most már hozzácsatlakoznak a vidéki nemesek is, Károlyi Sándorral, akinek érdemeit nem méltatták kellően Bécsben. Egyénisége nemzeti háborúvá emeli a parasztlázadást; majd a harcias hajdúk és kunok is fegyverkeznek.

Új fényben újul meg a kurucvilág, csak a várak maradnak a császár kezében és egyszerre az övé az egész ország, pedig ahhoz tartozott már a török hódoltság területe is. Károlyi kurucai már az év végén Bécsig száguldanak és meglepik Laxenburg állatkertjét is. A kamara által elnyomott városok, de különösen azok, amelyek a katolizálástól annyit szenvedtek, lelkesen karolják fel a hazafias ügyet. A pénzről XIV. Lajos gondoskodott, évi segítségért 1,200.000 frankot fizetett. Eleinte pap éppen nem volt rábírható, hogy a forradalomhoz álljon, de nemsokára Telekessi egri püspök nagy buzgalommal szolgálta a nemzeti ügyet.

Rákóczi fellépése békealkura hajlítja az udvart. Természetes közbenjárók a tengeri hatalmak, amelyek rokonszenve a protestáns szabad magyar iránt nem lehetett kétséges és amelyek érdeke is követeli, hogy Magyarország békének örvendjen,

máskülönben a császár nem fordíthatja fegyverét XIV. Lajos ellen. Közbenjárásra ajánlkozott Széchenyi Pál érsek is, akinek hazafiságában a kuruc sem kételkedhetett. Csakhogy a megegyezéshez bizalom is kellett volna, az pedig a magyarnál egészen veszendőbe ment. Így jött létre a nevezetes és nagyfontosságú nyilatkozat, amely a nemzet sebeit az egész világ előtt feltárja. Ez a nyilatkozat 1703-ból való, de már 1704-ben írja naplójában Ráday Pál, „hogy anno 1704, az említett fejedelem Intimus Secretiusságra maga mellé vévén: írtam a Manifestumot". Rádaynak a fogalmazását Rákóczi javította, Bercsényi pedig Nagyszombatban kinyomatta. A fejedelem a felkelés kezdetétől óhajtotta keltezni ezt a kéziratot, amely ország-világ előtt igazolja a támadást. Az 1704-ben megindult béketárgyalás végett szükségesnek mutatkozott a vádirat terjesztése, amely itthon lelkesítette a honfiakat és külföldön is érdeklődést keltett a magyar ügy iránt. Angliában és Hollandiában úgy politikai szempontból, mint rokonszenvből is szívesen olvasták. A „Recrudescunt inclytae Gentis Hungariae vulnera" inkább tudományos értekezés, mint közjogi, de alapos politikai irat, s nagy politikai és hazafias súlya nem vonható kétségbe. „Értünk, Istenbe helyezett horgonnyal küzd a levegő is", mondja. A főpapok és főurak nagy része, néhány megye kivételével egyesült is az alkományjogok kivívására. A felkelésre nézve nagy szerencse volt, hogy a fejedelem személyisége előtt valamennyien meghajlottak; szerencse az is, hogy a felekezetiség erős lobot nem vethetett. A nemzetiségek: szlovákok,

rutének, románok is a mozgalomhoz csatlakoztak, éppen csak a horvátok küzdöttek a vitéz Pálffy János bán alatt. Rákóczi a szerbeket is megnyerni óhajtotta, még Péter cár befolyását is igénybe vette, de ők hívei maradtak a császárnak.

Erdélybe is behatolt a felkelés és Rákóczit meg is választották fejedelemnek, de az egész ország soha nem hódolt neki. Rabutin generális őrségei megszállották a szász városokat és a velük tartó labancok segítségével az ostrommal is dacoltak. Katonái még a távoli Csíkot és Gyergyót is kirabolták.

Katonai szempontból a felkelés mégis csak függeléke volt az örökösödési világháborúnak. Míg a francia túlsúlyban van, a kurucot nem lehet leverni. De Savoyai Eugén egyesült Marlborough-val és Höchstädtnél, döntő csatában legyőzték a franciákat és bajorokat. Rákóczi már kételkedni kezd diadalában, az a terv pedig, hogy a bajor választót tegyék meg magyar királynak, teljesen meghiúsult. Sikerült ugyan az erős Érsekújvár elfoglalása, de Nagyszombatnál csatát veszt és meg kellett győződnie arról, hogy táborában senki sem ért a hadviseléshez. Midőn pedig kilátás nélkül valónak vélte vállalatát, ez a meggyőződés csak arra vezethetett, hogy lehetőleg kedvező békét igyekezzék kötni; Leopoldnak 1705-ben történt halála megkönnyíthette a megegyezést. Utóda, I. József, jóakaratú uralkodó, aki nem volt felekezetileg elfogult, sőt diadalmenetében még a pápai állam elfoglalását is célba vette. Heistert, Caraffa méltó utódját visszahívta, de Erdélyről

semmiképp nem volt hajlandó lemondani és így lehetetlenné vált a megegyezés.

Rákóczi számra igen jelentékeny sereggel rendelkezett, amely jobbára bár vitéz, de tanulatlan, fegyelmezetlen guerillaharcosokból állt; az egész hadierőnek csak egyötöde volt igazi katona. A vezérek közt a török háború hősei, mint Vak Bottyán, nagy gyakorlatukkal mesterei voltak a portyázásnak, de rendes hadviseléshez nem értettek. Tudós katona csak egy volt: Forgách Simon, de azt is éppúgy legyőzték, mint Bercsényit és Károlyit, a főúri csatavesztőket.

Tán az egész háború legjellemzőbb ténye az, hogy Herbeville császári tábornok 15.000-nyi sereggel, a Csallóközből kiindulva, széltében végigvonul az országon, hogy Rabutint megsegítse Erdélyben. Csak Erdély határán állották útját a karikai sáncok, de azokat is bevette, miután a fejedelmet Zsibónál nyilt csatában legyőzte (1708 nov. 10). Azóta nem bírt gyökeret verni Rákóczi uralma.

Összehívták az országgyűlést a Rákoson: Buda és Pest német kézen volt; majd áttették Szécsénybe. A felkelés politikai szervezetét itt alapították meg. Rákóczi lemondott, hogy a nemzet gyűlése, amelyen teljes mértékben résztvesz a nemesség, mindenben szabadon határozhasson. Lengyel példára konföderációvá alakult a gyűlés, mert Lengyelországban a nemesi szövetségnek megvolt a hadviselési joga. Így akarták kivonni magukat az 1687-i törvény alól, amely hűtlenséggel sujtja a fegyverrel ellenállókat. A szövetséget

szent esküvel pecsételték meg, 24 szenátort választottak — szintén lengyel szokás — és Bercsényit választották meg elsőnek és fővezérnek. Az égető kérdés a felekezetek megegyezésének keresztülvitele volt és a protestáns álláspont győzött. Alapul a linzi béke szolgál (1647), az azóta elfoglalt templomokat vissza kellett adni. Természetes, hogy így kellett eljárni: Rákóczi vallomása szerint harcosainak kilenctizede kálvinista volt.

Mint közbenjárók, a külföldi követek szerepeltek Nagyszombatban. Széchenyi Pál érsek is ott működött és eljött a fejedelem neje is. A császár ragaszkodott Erdély birtokához; Rákóczi ehhez nem járulhatott. Végre a császár végét vetette a fegyverszünetnek (1706). A francia sereget nagy csatákban legyőzték és Bécsben joggal remélhették a teljes diadalt. A már évek óta tartó háború csökkentette a magyar erőt és elhintette a züllés csiráit. Erdélyben Pekri Lőrinc Besztercén udvart tartott és minden lehető értéket magának tulajdonított — de éppígy jártak el a császárpártiak is. Általános volt a rablás, gyujtogatás mindkét táborban. Beállott a pénzügyi tönk. Rákóczi rézpénzt veretett, „Libertas"-okat, amelynek kezdetben volt is keletje, de aztán annyira elszaporodott, hogy a „kongópénz" értéktelenné vált. Ami arany, ezüst még található volt, külföldre vitték, hadieszközök beszerzésére. A rézpénz tönkjét természetesen a szegény ember sínylette meg.

Kezdetben a paraszt volt a legerősebb ténvező és szabadságot, földet remélhetett, de nemsokára

elvesztette a hadakozás népies jellegét és úrivá vált. A fejedelem jóakaró, segíteni vágyó, de mégis, születésénél fogva is nagyúr. udvart tart, főemberekkel veszi magát körül, sinkórázik (chien courant), palotás őrséget szervez. Volt az udvarnak egy komollyá válható szereplése is: Rákóczi kadettiskolát akart felállítani. Az országos levéltárban találtam annak tervezetét. Egerben, Kassán, Munkácson, ahol székel, egész kis Versailles alakul, de a legnagyobb baj az, hogy a szegény ember a sok díszruha között már alig látja fejedelmét, pedig csak az szolgálja őt nem csüggedő lelkesedéssel, az nem áruló, mint annyi kényeztetett tisztje. Míg a paraszt hadakozott, szünetelt az úr dolga, adót pedig a fejedelem 1707-ig nem rótt reá. Hanem ez a szabadság sértette a földesurak érdekét. Az erdélyi rendek már 1704-ben követelik, hogy jobbágyuk engedelmük nélkül ne állhasson be katonának és a fejedelem kénytelen engedni. Ugyanez következett be magyar földön is. Így a nemzeti háború rendivé csökken.

XIV. Lajos jól tudta, hogy akkor már (1706-ban) magán sem bír segíteni. Lázadó alattvalókkal nem állhat szóba, csak olyan nemzettel, amely szabadságát kész megvédeni. Rákóczi látta a nyomort és tisztában volt azzal, hogy szükséges a megbékélés, de mégsem ítélhetjük el, hogy nem kötött békét. Igaz, hogy Párizsban élő ügynöke, Vetési, mindenkép lebeszéli a fejedelmet, hogy XIV. Lajoshoz csatlakozzék, aki már a segédpénzeket sem fizette. Jobb harcolva győzni, vagy elesni, A francia szövetség érdekében helyesnek

tartották kimondani a függetlenséget és gyűlést hirdettek Ónodra, 1707 május elsejére.

Az év elején Rákóczi Erdélybe ment — attól semmiképp sem akart megválni és beiktatta magát a fejedelemségbe. Nagy dísszel fogadták, különösen a jezsuiták. A fejedelem nemesi társaságot szervezett erdélyi ifjakból, kiket francia minta szerint testőreivé avatott. Erdélyből a körömi mezőn gyülekező rendekhez ment, hol „ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával üdvözölték". Az ország kétmillió forint adót szavazott meg. De a kongópénz miatt általános volt az elégedetlenség, amelynek különösen Turóc megye adott kifejezést. Rákóczi ezt udvari ármánynak nézte, hogy ilymódon is kényszerítsék békére; a megye követei mentették eljárásukat, a gyűlés hallgatott, amit a fejedelem helyeslésnek vélt és erős kitörésekben adott kifejezést rosszalásának. Erre Bercsényi és Károlyi kardot rántanak és megölik a két követet. Megmutatták, hogy a mérsékletnek és megalkuvásnak szavát nem akarják hallani sem.

A gyűlés nagy lelkesedéssel fogadta a függetlenségi nyilatkozatot (június 14-én). „Proclamatum est: eb ura fakó; mai napságtól fogvást József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságot viseljünk." A nyilatkozat az 1687-i határozatok törvénytelenségével magyarázza az eljárást, de ellenségnek jelent ki mindenkit, aki két hónap alatt nem lép a konföderációba. „Pedig sokaknak nem tetszék a conclusum, de a turócmegyei követeknek siralmas példája szemek

előtt forogván, senki nem mére ellenkezőt szólani“ (Cserei). Rákóczi lett fejedelem, Bercsényi fővezér. A végzés ellen erélyesen tiltakozott a nádor és a főpapság és főnemesség nagy része.

Főfeladat lett volna külföldi segítséget találni. Még a porosz király fiának is felajánlották a magyar koronát, de a király szövetségese volt a császárnak és szép szóval kellett megelégedni. Rákóczi azt tervezte, hogy Sziléziába tör és csatlakozásra bírja az ottani, a jezsuita kormánnyal éppen nem rokonszenvező népet, de az éppoly kevéssé sikerült, mint Péter cár megnyerése. A csatlakozás végett indult Rákóczi Trencsén felé, Trencsén ostromára. Heister tábornok, látván a felkelő had rendetlenségét, Pálffy Jánossal együtt gyorsan támadott. A Pekri által vezetett jobbszárny megfut, a másik is követi. Rákóczi lebukott lováról és elájult. A gyalogság, amelyre a fejedelem annyit költött, megsemmisült (1708 augusztus 3). „Sohasem volt ennél gyalázatosabb és rosszabb következésű vereség“, írja a fejedelem. A seregen kétségbeesés vett erőt — nem lehetett már senkiben sem bízni. Ebbe az időbe kell tennünk a véghetetlenül szomorú „Rákóczinóta“ keletkezését, amelynek bús panaszát nem enyhíti a remény semmi sugara. Már mindenki békére gondolt, még a vén Bottyán is így szólt: „Kérjünk armistitiumot (fegyverszünet) és béküljünk, mert őszig elvontatjuk, de nem reperáljuk.“

Már nem lehetett diadalra gondolni, legfeljebb az állapot könnyítésére. Szó sem lehetett arról, hogy Erdély szabadon válassza fejedelmét. Rákóczi már csak bajjal tarthatta össze seregét, a

romhányi csata sem volt eredményes. Érsekújvár 1710-ben megadta magát. Minden ellenállást lehetetlenné tett a borzasztó pestis. „Elismerem, hogy sok hibát követtem el a hadviselésben és vezéreim is, de emberítélettel mérve a pénzhiány és a haditudományban való tudatlanság vetett véget a jól és merészen kezdett vállalkozásnak." Az ellenség óvatosan haladt előre, elfoglalva a folyók és hegyek átjáróit, a várakba őrséget vetett és elfoglalta a nem őrzött sáncokat a terület biztosítására.

Már a román és szlovák is a magyar ellen fordul. Az ügyön többé alig lendít, hogy a fejedelem nemességet, szabadságot ígér a fegyveres jobbágynak: aki nem halt éhen, kivándorolt, vagy megadással tűrte sorsát. A felkelők hosszú sorban, fagytól gémberedve haladtak észak felé, apró taligákon vive magukkal a nőket és gyermekeket. Rákóczi Nagy Pétertől vár támogatást — hiába. A még 15.000-nyire menő seregben szörnyű nyomorral küzd a kis területre összeszoruló, menekülő erdélyi és dunamelléki kuruc családok sokasága. Bercsényi kijelenti, hogy három tallérja sincs hadiköltségre, pedig Rákóczi hatalmas uradalmainak jövedelmét is háború céljaira fordították.

A békealku idején, 1706-ban, Bercsényi csodálkozik, miért nem fogja pártjukat Hollandia, holott ők éppúgy küzdenek vallásuk, nemzetük szabadságáért, mint a németalföldiek Alba herceg és Fülöp király ellen. Hamel-Bruynincks így felelt: „Mikor mi a spanyolok ellen harcoltunk, minden kincsünket a haza oltárára tettük le. Ti ellenben

kincseteket hátul hordjátok.“ Ez a különbség a nemesi és a nemzeti forradalom között.

A királypárti magyarok „a Tiszántúlra átkergetett pártos had“ megmentésének reményét egyedül a királyban várták. József nem akarta elpusztítani ezt a népet: még hasznát veheti. De óvatosságot kívánt a külföldi helyzet is. Károly főherceg Barcelonába vonult: csak a katalánok állottak mellette és csak az angol hajóhad hozhatja őt haza; Anglia pedig már nagyon hajlik a békére, eleget nyert. Az erőszakos Heistert visszahívták, Pálffy lett fővezér és megbízást kapott az alkudozásra.

A fejedelem távollétében Károlyi volt fővezér, Rákóczi írt is a királynak, kijelentvén szándékát a meghódolásra, de Károlyi tisztában volt azzal, hogy a helyzet nagyon megromlott. Kidolgozott egy tervet a megegyezésre, amelyre már valóban szükség volt. Személyes érdekeiről sem feledkezett meg és Ónod ellenére már 1711 március 14-én letette a hűségesküt — bizony nem csupán hazafiság volt irányítója: ő is 50.000 forintot kapott, mint 25 évvel előbb Teleki Mihály. (Consolatio.) Rákóczi ebbe a megoldásba nem nyugodott bele, felelőssé tette őt a kiontott és kiontandó magyar vérért. De közben Károlyi megkötötte az alkut, a többi is egyetértett, „mert ezt az alkalmatosságot siketségre nem veheti“. Volt egy pillanata Rákóczinak, midőn kész volt Károlyit megöletni, de aztán örült, hogy ezt mégsem hajtotta végre.

Váratlan akadály merült fel a himlőben elhúnyt derék József császárnak kora halála által (1711 április 17), mert a bécsi kormány ezt ürü-

gyül használhatta a megegyezés elhalasztására vagy éppen meggátlására. Hanem Pálffy és Károlyi eltitkolták a seregek előtt a császár halálát és április 30-án megkötötték a szatmári békességet. A majténvi síkon, május 1-én 12.000 kuruc letette a fegyvert és hűséget esküdött a királynak.

Noha Rákóczi úgy tekintette, hogy ez nem béke, hanem megadás, a szatmári egyesség következéseiben állandóbb volt az összes békekötéseknél, amelyek hivatva lettek volna Magyarország törvényes jogát a császárok ellen megoltalmazni. A király fenntartja a vallás dolgában hozott törvényeket és orvosolja a sérelmeket. Nemcsak hogy nem veszik el a kurucok birtokait, hanem visszanyerik az elesettek özvegyei és árvái is. Egyik párt se merészelje a másikat szóval vagy tettel bántani.

Hosszabb meggondolás után Rákóczi nem fogodta el a békét. Történeti szerepe abban csúcsosodik ki, hogy magánérdekével nem törődve, „nemzete hasznára, a maga dicsőségére" inkább a száműzés keserű kenyerét választotta, semhogy lemondjon Erdély és Magyarország függetlenségéről. Bölcsen tette; alattvaló már nem lehetett. Az új Magyarország kicsinyes viszonyaiba nem fért egyénisége. József anyja, Eleonóra császárné, Magyarország koronás királynéja fia, a trónörökös nevében, Savoyai Eugén tanácsára megerősítette a szerződést és Károly is jóváhagyta.

Nem mulaszthatjuk el a legnagyobb emlékírónak, Saint Simon hercegnek jellemrajzát leírni. „Rákóczi magastermetű volt, de nem túlságosan, derekas és igen nemes külsejű és arányos, tekin-

télyes, durvaság nélkül. Elég kellemes arcú és egészen tatárképű. Bölcs, szerény, mérsékletes, kevés szellemmel, de egészen a jóhoz és okoshoz forduló; nagy udvariassággal, de megkülönböztetve a személyeket (rang szerint), nagyon könnyen mozogva és ugyanakkor, ami ritkán lép fel együtt, nagy méltósággal, de a dicsekvésnek minden árnyéka nélkül. Nem beszélt sokat, de mégis résztvett a társalgásban és jól adta elő, amit látott, anélkül, hogy magáról beszélne. Nagyon becsületes ember, igaz, egyenes, ritka vitézségű, istenfélő anélkül, hogy ezt mutatná vagy rejtené; merő egyszerűség. Igen jólelkű ember volt, szeretetreméltó a társaságban, de ha közelről nézzük, bámulnunk kell azon, hogy egy nagy párt élén állott és akkora zajt okozott a világban." Szabad talán mondani, hogy mindebben része volt a veleszületett magyar, nyugodalmas vérmérsékletnek is.

40. A PRAGMATICA SANCTIO KORA ERDÉLYBEN

A nagy háborúk, a magyar felkelés után Erdély a szatmári békekötés után sem juthatott nyugalomra. Erdélybe és a Részekbe 1717-ben becsap a tatár: aki nem fut, rabszíjra kerül. Amint a tatár felől rossz hírek érkeznek, az urak előbb az élést küldik nagy szekerekben a kulcsos városokba, aztán családjukat küldik el, végre magukat is biztosságba helyezik. Annyira bizonytalan az állapot, hogy a guberniumnak jó időn át nincs is állandó székhelye; csak az van kikötve, hogy

bárhol tartózkodik, tartson fenn magának szállást Szebenben, a hadvezetőségnél — hogy biztonságot találhasson. Majd 1737—39-ben ismét Erdély és a Délvidék állanak a török betörés folytonos veszélye előtt. A Rákóczitól való félelem még nem volt oszlóban. Annyi hír jött annyi felől, hogy a nyugalom nem állhatott helyre. A „lőcsei fehér asszony" és társai mindig találtak hivőkre, míg Korponay Andrásnét le nem fejezték.

A XVIII. század elején két feltűnő jelenség ragadja meg figyelmünket. Az egyik a nagy dinasztiák halandósága. Spanyolországban kihal a Habsburg-család, Franciaországban közel a kihaláshoz a Bourbonok férfiága, Angliában, Oroszországban, Svédországban eltérnek a férfiágtól és női ágon biztosítják az öröklést. A másik az, hogy a kisebb nemzetek, amelyek eddig elsőrangú szerepet játszottak, a hollandusok, svédek és Velence háttérbe szorulnak. A Habsburgok német ága is közel volt a magszakadáshoz. Sehol sem volt dinasztiának oly államalkotó jelentősége és az a súlyos feladat, amely a monarchiára mint az európai egyensúly támaszára és a török fékentartására hárult, egész Európára nézve nagyfontosságúvá tette a dinasztia sorsának megfelelő megoldását.

Midőn Károly, az ifjabb, Spanyolországba indult, kölcsönös örökösödési szerződésre lépett bátyjával, Józseffel, amelynek alapján, ha Józsefnek nincs fia, országai Károlyra szállanak (1703). Ha Károlynak sem születnék fia, az örökség József leányait illeti. Midőn Károly 1711-ben elfoglalta a trónt, ő volt a Habsburg-ház egyetlen ivadéka. Szövetségeseit figyelmezteti, hogy különö-

sen a szukcesszióra való tekintet teszi szükségessé nejének, akit Katalóniában hagyott, biztos eljövetelét. A királyi hitlevél pedig egyenesen elismeri a királyválasztás szabadságát a férfiág kihalása esetére.

Egy évvel később (1713) állapították meg a titkos tanácsban a „pragmatica sanctio"-t, mint a Habsburg-ház családi törvényét — de titokban tartották. Született ugyanis a császárnak fia, de az még ez évben, 1716-ban meghalt, aztán pedig csak leányai születtek, a legidősb Mária Terézia 1717-ben, és így további intézkedésekre volt szükség.

Sorban elfogadtatták az örökösödési törvényt az egyes tartományokkal — Fiúmével is — és így került sor Erdélyre, hogy előzetesen kikutassák Magyarország hangulatát. A tanács helyesnek tartaná, ha az erdélyi gyűlést a magyar előtt tartanák meg. A fő: „szelíd és törvényes módon állapítani meg a női öröklést a férfiág kihalása esetére, amit az isteni jóság egyetlen fiának szeretete miatt a világ végéig, irgalmasan tartson távol".

Az egész ügyet olyanra kell bízni, akit Erdélyben ismernek és aki jól ismeri az országot és polgárait. Félelemnek vagy erőszaknak ne legyen nyoma, hanem a megbízottnak be kell bizonyítania, hogy a törvény elfogadásától függ Erdély nyugalma. Lehetnek kedvezmények, minden adó és katonaság csökkentése, a nagyravágyóknak dicsőséget, címeket, tisztségeket, esetleg pénzt is lehetne kilátásba helyezni. Lehető az ellenvetés, hogy most elfogadják ugyan, de lelkükben nem akarják és ha valami közbejő, eltörlik. De ha a

rendek szabadon, törvényes formában szentesítik, az egész világ előtt nyilvánvaló, hogy visszavonhatatlanul van megállapítva a női ág örökösödése.

Kászonyi János alkancellár volt a megbízott, Bornemisza névvel. Nagyravágyó és ha kell, meghunyászkodó, de még a guberniummal szemben is gőgös, amellett munkás, cselszövő, az erdélyi viszonyok minden csínját-bínját ismerő. Erdélyre, amelyet nagy költséggel és vérontással ragadtak ki a török járom alól, különös gondja van a királynak, mert ott van az ellenség torkában és saját erejével magát megvédeni nem képes. A királyi biztos, Virmond lovassági tábornok, adta elő az érveket a szebeni országgyűlésen 1722-ben. Világos, hogy mennyire javára válik majd az összeköttetés az országnak és javára minden egyes polgárnak. Ezért Bornemisza, egyetértve a királyi biztossal, használjon fel mindent, hogy úgy a szenátusban, vagyis guberniumban, mint a karoknál és rendeknél az uralkodó szándékát, amely úgy a felséges háznak, mint a népnek jólétét biztosítja, egyértelemmel elfogadják.

Ez érvek alapján Virmond felszólítja a kormányszéket, hogy fogadják el és írják alá az osztrák ház női ágának örökösödését. Alá is írják mind, elől Kornis, a gubernátor, aztán Wesselényi, Haller, Kemény, Bornemisza, Szentkereszthy, Teutsch és Vest tanácsosok, a királyi tábla, Gyulai főstrázsamester, a főispánok és regalisták, sorban a követek, végre Zaránd és Arad megye követei. Remélik ugyan, hogy őfelségének erőteljes kora azt a reményt nyujtja, hogy lesz fiúörököse,

de mivel Isten kezében van a fejedelmek élete, az annyi veszély által környezett Erdélynek be kell látnia, mekkora dicsőséget és hatalmat köszön az egyesült osztrák hatalomnak.

Nem kétséges, hogy a Bornemisza által ajánlott, nem igen erkölcsös eszközök is hozzájárultak a sikerhez, de alapjában mégis a politikai szükség döntött: még mindig veszedelmes szomszéd a török. Remélni lehet, hogy a dinasztia a hű Erdélyt nemcsak megtartja szabadsága birtokában, hanem ki is terjeszti a török rovására. Minő kilátás, hisz Savoyai Eugén világraszóló diadalait ez időben vívta ki. Magyarország oldalán, Erdélyre nézve is fenn volt tartva a magyar törvényhozás egysége és felsősége. Ezután a többi hatalom garantálta a pragmatica sanctiót — amely nem felelt meg egészen tartalmának —, utoljára 1731-ben Anglia is.

Magyarország berendezése az örökösödés elfoglalása után egészen új volt; Erdélyben kevesebb a változás. Az egész állapot sokkal újabb volt, semhogy azon sokat akartak volna változtatni. Hiszen midőn III. Károly a trónra lépett, még élt II. Apafi, Erdélynek megválasztott nemzeti fejedelme. Voltak is, akik a lemondást nem tartották érvényesnek. Ily viszonyok közt nem lehetett tanácsos ahhoz az alkotmányhoz nyúlni, amelyen a fejedelemség vezető osztályai, felekezetei és nemzetei teljes szívükkel csüggtek, mivel az úgy szellemi, mint anyagi érdekeiket biztosította. Az átalakulás abban nyilvánul, hogy a rendi intézmények, törvényes hatáskörük teljes meghagyása mellett, mégis beillesztetnek a monarchia

politikai rendszerébe és tért engednek az uralkodó befolyásának.

A törvényes állapot a diplomán alapult, amelyet itt „Pragmatica sanctio“ érvényűnek tisztelnek. Megerősítik az ország szabadságát, az ország lehetőleg önkormányzatot gyakorol, de kimondják az ország katonai megszállását és utat nyitnak arra, hogy a vallások viszonya a katolikus felekezet javára módosuljon.

A Rákóczi-felkelés idejében megszűnt a rendes kormány és a király nevében egy deputáció, amelynek lelke a hatalmas és erélyes Wesselényi István volt, igazgatta Erdélyt. Már 1712-ben, egyidőben a magyarral együtt, a diéta leteszi a hűségesküt, „a recepta religiokhoz accomodálva“, aztán hozzáfog a gubernátor, a főhivatalnokok, és a tábla elnökének választásához. A többség Wesselényit jelölte, a király azonban a katolikus Kornis Zsigmond alkancellárt nevezte ki kormányzónak, Wesselényinek a rendek elnökének méltóságával kellett megelégednie. Stainville generális, királyi biztosnak az az utasítása, hogy akadályozza a nemzetek és felekezetek közti zavarokat. Mindenkitől egyaránt várják a hűséget a felséges ház iránt. Célul főkép az igazságszolgáltatás javítását tűzik ki és felszólítják a tisztviselőket, elégedjenek meg a fizetésükkel és ne terheljék a népet ingyen munkával és adóval. Erdélynek ezentúl csak tartományi az élete. Már nem is erősítik meg az erdélyi hadak külön nemzeti parancsnokának méltóságát. Tartanak ugyan évenként országgyűlést, de a legfőbb feladat az adó kivetése és felosztása a három nemzet közt. A kancellária,

amely közvetlenül érintkezett a királlyal, magához ragadta a hatalmat és a guberniummal mint alárendelt közeggel kezdett bánni. Megtartották a régi udvariassági formulákat, a gubernium kegyesen, leereszkedőn írt „jó atyafiainak“, azok pedig alázatosan üdvözlik nagy jó uraikat, de a döntés a királynál volt és a kancellária ezáltal sokkal készebb és természetesebb eszközt talált ott, mint a mindenkép a hazai földhöz nőtt törvényhatóságokban.

Minthogy a katolikus egyházzal három más bevett felekezet állott szemben és mivel a tisztségek betöltésénél a négy vallásra egyaránt kellett tekintettel lenni, a katolikusok kisebbségbe jutnak. Ez megfelel a történeti hagyománynak és a számbeli viszonyoknak, de mégis sérelmesnek tartották. Erdélyben egyik felekezet sem mondhatta magát uralkodónak, de a katolikus az uralkodónak volt vallása és mióta a Habsburgok uralkodtak, ugyancsak kiaknázták a fejedelem kegyét. Az ment törvénybe, hogy „minden tisztségre való kandidátus közt egy mindenkor pápista legyen, hogy minden városokban mind a tanácsban, mind a céhekben, hasonló számon legyenek a pápisták, mint a más religion valók“. Ez bizony politikum volt: a Habsburgok hitfeleikben vélték trónjuk legmegbízhatóbb támaszát találni. Ez a határozat teljesen felforgatta a diploma rendelkezéseit. De az Erdélyben külön szervezett katolikus státus nemcsak ezeket igyekezett a többi felekezet ellenére keresztülvinni, hanem folyton új vívmányokra tört. Máris kérik, hogy katolikus legyen a gubernátor, minthogy az előbbi református volt

és hogy minden hivatalra nevezzenek ki katolikust, ha alkalmas református nem akad. A gyulafehérvári püspök kinevezésével természetes vezére termett e törekvéseknek. A lutheránus szászokat eleinte nem bántották, csak a reformátusok, a magyarok ellen fordultak. A katolikus püspököt, Mártonffyt, tették meg első tanácsosnak, majd teljesen ki akarták zárni a más vallásúakat a gubernátori tiszt elnyerésétől. A miniszteriális konferencia máris kizárta az unitáriusokat a jelölésből. Midőn Wesselényi István, mint első tanácsos, tiltakozott a püspök elsősége ellen, az erdélyi kancellária azt felelte, hogy „nem illenék, ha katholikus fejedelem idejében akatholikus praesideálna".

Így Erdélyben a kormányzás elvesztette egész tartalmát. Abban az országban, amely Európában előljárt a különböző vallások egyenlő jogának megállapításában, amely azelőtt, Bethlen Gábor keze alatt, a műveltség és jólét oly magas fokát érte el, most mindenben a dinasztikus és a hozzákapcsolt felekezeti érdek döntött. Mivel pedig mindez nagyon is ellenkezett a törvénnyel, általános volt az elégedetlenség, nemcsak a népben, hanem a kormányzatban is.

Egyike volt ez a legnagyobb erkölcsi próbatételeknek, amelyen a magyar átment. Egyrészről protekció, elsőség minden hivatalos állás elnyerésénél, másrészt minden hivatalból való kizárás — hisz sok megye még hajdúnak sem fogadott protestánst —, folytonos szorongatás, költség, minővel az állami hatalom elkeseritheti a leg-

függetlenebb család életét is, amire példa a következő eset.

41. GRÓF BÁNFFY DÉNES ÉS BARCSAI ÁGNES

Gróf Bánffy Dénes kedvelt embere volt az udvarnak, de egyike a legpazarlóbb és legkicsapongóbb főuraknak. Neje Barcsai Ágnes volt, a gazdag báró Barcsai Gergelynek és báró Naláczi Sárának leánya (1746). A házasság nem volt boldog, bár két fiú és egy leány származott belőle, a férj másutt keresett szórakozást és elprédálta ősei vagyonát. Hogy a császárné kegyeit megnyerje, katolikus hitre tért és neje akkor átadta neki nevelés végett két fiát, noha erre, erdélyi törvény szerint, nem lett volna kötelezve. Pénzügyi bukását anyósa, Naláczi Sára, a szorgos nagyasszony tartóztatta fel, aki 1759-ben átvette összes birtokait, kifizetvén azok fejében a sokkal nagyobb adósságot; ilymódon akarta unokáinak jövőjét biztosítani. Bánffy, aki folyton szűkében volt a pénznek, anyósa halála után szerződésre lép nejével, amelynek értelmében a nő gondoskodik a férj eltartásáról, a férj ellenben lemond minden atyai jogáról egyetlen leányára, Ágnesre nézve és kijelenti, hogy sohasem törekszik majd azt katolikus hitre téríteni. Nagyobb biztonság kedvéért a gondos anya megerősíttette ezt a szerződést a császárnéval is.

Bánffy Ágnes anyja hű ápolása alatt református hitben nevelkedett. Hogy sem lelki, sem anyagi veszély ne fenyegesse, anyja őt már kilenc

éves korában eljegyezte gróf Teleki Sámuelnek, akit legkiválóbbnak tartott és aki később mint kancellár és a marosvásárhelyi könyvtár alapítója nagy érdemeket szerzett. A házasságot akkor kötik meg, mikor a menyasszony 15 éves lesz. Atyjának ebbe, a szerződés szerint, semmi beleszólása. De a hiú tékozlót bántotta a mellőzés, aztán meg is nyerheti a királyné kegyét. Elhatározta, ha kell, erőszakkal is elragadja leányát. E tervnek megnyerte Mária Terézia jóváhagyását, sőt azt is, hogy a királyné maga vegye kezébe a végrehajtást.

Közvetítőül Bajtay Antal püspök, előbb József főherceg tanítója, kínálkozott, különben is az erdélyi vallási ügyeket ő kezelte és áttérések dolgában sűrűn levelezett a királynéval. Bánffyval 1767 július 8-án tudatja, hogy „felséges asszonyunk kegyelmessége által célunkhoz közelgünk. Már csak arra kell igyekeznünk, hogy ami kezünknél nincs, kezünkhöz vehessük". A királynő azt óhajtja, hogy minden szépszerével menjen végbe és örvendetes, hogy gróf Bethlen Miklós, mint vérrokon, kész a kisasszony átvételére.

Bánffyné leányával Örményesen tartózkodott, midőn hírét vette, hogy Bethlen-huszárok vannak közelben, eléjük kocsiztak és mire visszatértek, már elfoglalva találták a kastélyt. Bethlen Miklós azonnal a leányt követelte, átadva az anyának a püspök levelét. Ebben tudtára adja a püspök, hogy a felséges asszony őreá bízta a leányt mindaddig, míg nem gondoskodik felőle, ne ellenkezzék, mert ha jószerével nem enged, másként hozatja el. Hasonló levelet hoztak Hadiktól, Er-

dély katonai parancsnokától, 175 huszár állott készen. Teleki mégis a felség sajátkezű parancsát akarta látni, az anya pedig kijelentette, ha azt megmutatják neki, kötelezi magát arra, hogy maga viszi leányát Bécsbe. Bethlen azt válaszolja: Mindjárt mutatom a parancsot. Erre a huszárok egy része körülveszi Telekit, a többi pedig a házat kutatja. A grófné leányával egy szobába rejtőzött. Ennek ajtaját addig lövöldözik, míg be nem szakad. A hadnagy kiszakítja a 11 éves leányt anyja öléből, elviszi a kocsihoz és Bethlen elhajtatott vele, anélkül, hogy a leányka elbúcsúzhatott volna anyjától.

Hiába volt a szegény anya kérése, rimánkodása. Nagyon erősnek és uralkodónak kellett lennie a vallásos vakbuzgóságnak Mária Terézia lelkében, hogy még az anyai fájdalom iránt való részvétet is elfojtsa. Azt a kegyetlenséget, amelyet a leányrablásnál elkövettek, nem menti a királyné gondoskodása, hogy saját komornáját küldte Erdélybe a kis Ágnes ápolására. Bécsbe hozták a leánykát, hová anyja nemsokára követte. A királynő fogadta a szomorú grófnét, de leányához nem bocsátotta. „Ne feledkezz meg anyádról és vőlegényedről" írta az anya, de éppen az elfelejtés volt a cél. A királynő azt írta Bánffynak: „Pártfogásomba veszem és sohasem engedem át anyjának. Csak jó szerével, kényszer nélkül, fogjuk őt szent hitünk elvére oktatni." Csakhamar megvolt az oktatás eredménye, Bánffy Ágnes január 25-én az udvari kápolnában tette le a hitvallást a két felség és a fenséges ifjú uraságok jelenlétében. Aztán férjhez adták gróf Ester-

10931449

házy Jánoshoz s így veszett el az egész gróf Bánffy-ág a református vallásra nézve. A közhit Isten büntetését látta abban, hogy gróf Bánffy Dénes unokáiban kihalt a család férfiága.

Sok ilyen tragédia játszódott le, úgyhogy amit elbeszéltünk, nem kelthetett nagyobb visszhangot. De bizonyos, hogy ennek következése a vallás-erkölcs nagy süllyedése volt, amely az utolsó rétegekig hatott és állami tekintetben is roppant kárt okozott. A legkülömb embernek is háttérbe kellett szorulnia a lélektelen, önző, de katolikus mellett. Nem lehetett máskép, minthogy úgy-szólva napról-napra történtek ilyen esetek és így a színvonal mindinkább alászállott.

42. A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ ALAPÍTÁSA

A Habsburgok katolizáló törekvése természetesen nemcsak a protestánsok meghódítására irányult, hanem a görög nem-egyesültekére is. Ez a törekvés már évszázadok előtt mutatkozott a magyar királyoknál. Így 1518-ban II. Ulászló korában is felmerült az uniálás kérdése, de az egymásután következő zavarok miatt nagyobb eredménnyel nem járt. Nagyobb eredményeket értek el Mária Terézia korában az oláhok közt, mert azok már le voltak telepítve, megszokták már a jobbágyi engedelmességet és nem követeltek tőlük nagyobb áldozatot, mint némely hitcikkely elismerését. A kormány mindent megtett arra nézve, hogy az uniót lehető csekély változtatás-

nak tüntessék fel. Úgyszólva csak azt követelte, hogy elismerjék a római pápa primátusát: egyebekben, dogma dolgában, alig változtatott, az életmódhoz, erkölcshöz meg éppen nem nyúlt. Voltaképen azon mult minden: akad-e majd elég pap és tanító, ki magát görög katolikusnak vallja. A nagyváradi unitus püspökség felállítása után a bihari oláhok nagyrésze áttért, de azután az aradi nemegyesült püspök befolyása alatt a legtöbben visszatértek. E visszatérésben két paraszt, Gavrilla György és Drombo Péter volt a fő vezető. Ez azonban nem mehetett végbe nagy viszályok és öldöklések nélkül, mert a románság nagy része teljes önfeláldozással ragaszkodott hitéhez. Midőn azután később az aradi püspök is uniált, az egyesülés nagyobb mértékben hatott. Csakhogy Sophronius erdélyi görög nem-egyesült püspöknek izgatása ide is áthatott és az elért eredményeket újból kockáztatta. Vérontás nélkül ez nem mehetett végbe, mert a szegény ember, ha nem vallásához, babonájához görcsösen ragaszkodott.

Az oláh papság belső mozgalmához és a nép természetes ragaszkodásához ősi hitéhez az a fontos körülmény is járult, hogy az addig Oroszországgal fennállott követség megszűnt. Mária Terézia tisztában volt azzal, „minő intrigens“ ez a nemzet és a muszka ellenhatásnak tulajdonította az unió műve elé torlódó akadályokat.

Teljesen csak a ruténekközt győzött az unió ügye. Ezek munkácsi püspökét, gróf Esterházy Károly egri püspök minden igyekvése ellenére, elismerték Rómában és befogadták a magyar hierarchiába. Egészben véve az unió mégsem teljesítette

a hozzá fűzött reményeket. Inkább a külső szervezeten változtatott, mint a lényegen. A szegény, függő családos papság nem volt alkalmas arra, hogy vezesse a népet és kiemelje nyomorából és barbárságából. Még csak keresztneveket ismert a papság és nem vezetékneveket. Ismervén híveinek természetes vonzalmát a régi ritushoz, annál engedékenyebbnek kellett lennie, hogy községeik egészen ne hagyják cserbe.

A Rómával való érintkezés annyiból történeti fontosságú, amennyiben megújította, meggyökeresítette a románok közt római származásuk emlékét. Éppen a Rómában képzett uniált papok: Major Péter és Sinkai György voltak a dákó-román teóriák felfedezői és leglelkesebb terjesztői.

43. MADÉFALVA ÉS BUCCOW

Az Erdélyben 1741-ben tartott országgyűlés letette a hűségesküt és még az évben elrendelte két gyalog- és egy huszárezred felállítását, majd eltörölte a portával fennálló összes szerződéseket. A diplomát és a három nemzet unióját megerősítették. A görög katolikusokat elismerték ugyan, de kimondták, hogy a vallási unió által a románság mint nemzet nem nyer jogot. A legtöbb nehézséget az adó okozta és a szászok, akiknek az udvarban mindig volt protekciójuk, új összeírást sürgettek, kifejtve, mennyire túl vannak terhelve a megyékhez képest. A telek szolgált az adó alapjául, a baromtartás a másik alap. Megtörtént a szász földek rendezése is, abból a szempontból,

hogy a szászok birtokai ne csupán a gazdag családok javára gyümölcsözzenek.

Ezek az intézkedések alaposan megzavarták a megszokott hagyományos rendet; senkisem érezhette magát biztonságban. Az egész kormányzatot az udvari kancellária ragadta magához, gyatra volt a közigazgatás és a közpénzeket nem kezelték becsületesen. Bethlen kancellár ellen, aki nagy kegyben állott a királynőnél, súlyos vádakat emeltek, hogy a kincstár érdeke ellenére szerzett volna nagy birtokokat. Mária Terézia felmentette ugyan, de az összes kamarai tisztviselőket hibásaknak találta. Bethlen elvesztette befolyását. A kancellária a művelt, munkás, becsületes Brukenthalnak kezére jutott, aki protestáns létére is teljes bizalmát élvezte a császárnőnek.

Majd húsz éven át nem tartottak országgyűlést, nem töltötték be a kormányzói tisztet és báró Buccow tábornokot nevezték ki a kormányszék elnökének; így ő alatta állott úgy a hadi, mint a polgári kormányzás. A változás főoka a határőrvidék felállítása volt. Lejáróban a török béke, a porosz diplomácia Habsburg-ellenes, az orosz veszedelmes, jól ismerték összeköttetését a görög-nem-egyesültekkel, akik végső fanatizmussal küzdöttek az egyesültek, a görög katolikusok ellen. Ezért az egész határvidéket, amennyire lehet, egész Erdély határáig akarták katonaivá tenni, ami nyugat felé nagyrészt meg is történt. Megalakították a titeli sajkás zászlóaljat és létesítették a német-illyr bánsági őrvidéket.

Erdélynek és különösen a magyarságnak állapotát igen gyászos színben festik. „Az öreg báró

10931449

Szilágyi Sámuel Erdélyt tündérországnak festi, írja a nádornak, nem is ok nélkül, mert hatszáz esztendő foly most, amióta három, törvényekben, szokásokban és rész szerént nyelvekben is különböző nemzet itt él. Míg a magyar korona alatt volt, akkor sem lehetett könnyű a három nemzet közt az egységet megtartani, mióta pedig a vallásbéli különbség bejött, azóta még nagyobb az alkalom az egyenetlenségre, mert nem három, hanem hétfejű nemzetté vált. Az ilyen társaságot nem hívták ok nélkül tündérországnak, nehéz is volt az igazgatás oly módgyát megtalálni, hogy állandó egyezségben mindnyájan együtt lehessenek", írja Batthyány nádornak. „Már annyira megzavarták, hogy törvényében sem talál bizodalmat. Ezt a mi szegény, csendes, hű országunkat annyira felzavarták, hogy csak az eddig okozott confusióknak helyre hozására nagy munka kívántatik."

Nagy sérelem, hogy évenkint 1000 újonc kiállítását rótták az országra, minden 128 családra egyet. „Az kevés maradott parasztság elszökik, amiért most is, hogy fogdostatnunk kelletik, mind az erdőre szállott ki nagy rendén az ifjúság."

Az igazi nagy sérelem az új katonai rendezés. „Vajha az egész hazában tumultust ne okozna az méltóságos generális úr által tett nationális militia felállítása." Biztosították őket, hogy soha a hazából ki nem viszik. „Melyből is már az a confusio, reájok vetett contributio-t megadni nem akarják, az urukat nem hogy szolgállyák, hanem nyomollyák, minden vérengzést, insolentiákat viznek végbe."

„Az székelységet is német colonellus tiszt több ígéretekkel kívánván persuadeáltatni, némelyek közülök, úgy mint Gyergyó, Csík- és Háromszéken felessen az fegyvert, mundért occupálták, de sokan, vagy többre nem. Itten is már oly nagy visszavonás vagyon, hogy magok, székbeli tisztyeik házaira rámennek, azokat mindenekből fosztyák. Papjukat üldözik, édesanyjukat ölik, az katona az nem katonára támad, hogy máris sok gyilkosság esett. Ha igaz, azt is beszélik, hogy az moldovai vajda hosszas szabadságot ígért volna a székelyeknek és sokan mennek és mentenek is bé Moldovába."

Százados törvény szerint katonaköteles volt a székely, de mind többen váltak jobbágyokká Báthory István óta. A XVIII. század eleje óta a főemberek és tisztjeik egyre több terhet róttak a szabad székelyekre, hogy saját jobbágyaikat kíméljék. Emiatt a székely szívesen állott be katonának, hogy a nemesi szolgaságtól szabaduljon, azon feltétel alatt, hogy hazáját védje és ne kelljen azt elhagynia. De midőn látták, hogy a nemeseket nem jegyzik be és hogy nekik idegen tisztteket rendelnek, akik alatt külföldön is kényteleneknek lesznek szolgálni, visszaadták a fegyvert. Akik megmaradtak határőröknek, azokat Buccow katonáinak csúfolták, mert úgy vélték, nem is a királynő rendelte el a határőrséget, hanem csak a generális. Az izgatottságot még növelte a nemesség, amely jobbágyait féltette a katonaságtól.

Az ügy megvizsgálására vegyes bizottságot küldött ki a kormány. Midőn az, báró Siskovics altábornagy alatt, Csík-Tapolcára ért, ezrével se-

reglettek oda a székelyek joguk védelmére. A fő=királybíró szétoszlásra szólította fel őket, de me=nekülnie kellett. Csík, Udvarhely, Háromszék kö=zös folyamodást nyujtott be.

Január 6=án, 1764=ben, a német katonaság né=hány ágyúval Madéfalva felé indult, hol a nép tábort ütött. A katonaság elállotta a kijárókat, úgyhogy midőn az ágyúszó fölverte álmából a szegény népet, a menekülők mindenütt az ellen=séggel szemben találták magukat. Sokan az Oit vizében fultak, sokat, kivált a háromszékieket, le=vágták a vasasok. Körülbelül 400=ra ment a vér=fürdő áldozata. Mai napig sem szűnt meg e bor=zasztó nap emlékezete. Ejnek idején egy szinte védtelen, jogát kereső néptömeget gyilkolt le a katonaság. Buccowot a székelyek hóhérjának ne=vezték; Isten ujjának tekintették, hogy a magyar=nak nagy ellensége még az évben meghalt.

Siskovics pedig így szólt: minden században eret kell vágni a székely nemzeten, ha azt akar=juk, hogy egészséges legyen. E században Buccow tette Madéfalván.

Sok jó székely vérzik új sebéből, aki még te=heti, elmenekül Moldvába, csángóvá lesz. Így vit=ték keresztül az erdélyi katonai végvidék elrende=zését, két székely gyalog= és egy székely huszár=ezredet állítottak fel az ország déli és keleti ha=tárán. A végvidék szervezését Hadik András foly=tatta.

Mária Terézia a maga módja szerint igyeke=zett címekkel és méltóságokkal kárpótolni az or=szágot szabadságának elnyomásáért, a főembere=ket külön erdélyi tisztségekre nevezte ki, 1765=

ben pedig, Brukenthal tanácsára, nagyfejedelemséggé emelte az országot és erről aranybullát állított ki. Mindkét kitüntetésnek egy volt a célja: az, hogy Erdélyt lehetőleg elválasszák Magyarországtól. Magyarországon is úgy ítéltek, hogy a külön erdélyi méltóságok lényeges sérelmek. Máris fennforgott az a lehetőség, hogy Buccow rendszerét átviszik Magyarországba is.

Polgárivá csak akkor alakult a kormányzat, midőn annak élére Brukenthal jutott. A szász nemzet körül nagy érdemeket szerzett, de a magyar urakkal és a nemességgel hadilábon állt. Itt is szerepel a rangemelés: a szász nemzetet eddig „alma"-nak tisztelték, most elnyerte az egyenjogúságot a többi nemzettel. Viszont az úrbér és az adó reformját ő sem bírta keresztülvinni, de még azt sem, hogy a szászok szabadok, nem pedig a fiskus szolgái.

44. A HÓRAVILÁG

Mialatt József császár az egységes birodalom és a nemzet jólétének érdekében fel akarta forgatni azt az alkotmányt, amely csak kiváltságoknak bástyája, a magyar nemességnek azt kellett tapasztalnia, hogy alulról is fenyegeti veszedelem. Erdélyt rablók és jobbágyok lázadása pusztította, annál véresebb és pusztítóbb, mert a rendi különbséget még fokozta a vallási és nemzetiségi ellentét.

A román népre kevés kivétellel súlyos nyomás nehezedett: mint a magyar és a szász jobbágya

lakta a földet és a törvényes felfogás szerint tűrt nemzet, amelyet csak „propter interesse publicum“ toleráltak. Nem tartozott a három kiváltságos nemzethez; vallása, az ortodox görög hit, nem tartozott a bevett felekezetekhez. A földesurak még nem igen szokták meg az alattvalókkal jó bánást; hogy tettek volna kivételt azokkal, akiket tőlük a vallás és nyelv különbsége is elválasztott. Mária Terézia legszebb mondása: „Nem akarok elkárhozni néhány főúr és nemes miatt“, az előkelő világra nehezen volt nagy hatással. A parasztokban nagy reményeket keltett a császár, mint azt Mária Terézia urbariuma és eljárása tanusítja. Könnyű volt elhitetni velük, hogy az uralkodó mindenben intézkedett már javukra és az urak titkolják a császári parancsokat. Az urbarium hirdetése kedvezett a parasztságnak és Dunántúl már hirdették, hogy a királynő többet törődik egy paraszttal, mint száz úrral. Hogy ezt az urak nem szívesen látták, csak természetes, zúgtak is ellene a megyegyűléseken. De ez még korántsem rejtett bárminő veszélyt.

Ennél sokkal fontosabb volt, e szempontból is, a rablóvilág, amely ellen már évek óta hiába küzdöttek a hatóságok, különösen Arad, Zaránd megyékben. Ezek nem magyar betyárok voltak, hanem többnyire a hegyes-völgyes vidéken prédáló román és szerb zsiványok. Ez az állapot mintegy maradványa a török hódoltságnak. A megvetett, fegyvertelen „rája“ a rablóban, hajdúban, látta a vitézt, jogának törvénytelen, bátor védőjét. A rablóbandák tovább is folytatták mesterségüket. Erdélyben többnyire románokból állotttak.

Egymást érik az ellenük foganatosított rendszabályok, de eredmény nélkül. József teljes eréllyel fog megfékezésükhöz. Csakhogy igen nehéz volt velük elbánni, mert a szomszéd fejedelemség biztos menhelyül kínálkozott; ott is tartózkodtak mindvégig. Volt tehát már egy fegyveres, mindenre elszánt csapat, amely mintegy magva volt a lázadásnak. Legnagyobb számban, természetesen, az aránylag számos katonai szökevények voltak. A bánsági új megyék nem szűntek meg kérni a császárt, végezzen a zsiványokkal, akiknek Erdélián volt leghíresebb kapitányuk. A megyék kínpadot és halálos büntetést akarnak alkalmazni, de azt a császár nem engedi, azt sem engedi, hogy Arad megye, ahol szintén nagyon elharapódzott a rablás, 24 új pandúrt fogadjon. Egyre rémesebbek a hírek, végre a császár 100 aranyat tűzött ki jutalmul élő rablónak elfogatásáért. Erre 24 fegyveres rabló meglepte és elfogta Arad megye főispánját, az öreg Forray Andrást, hogy általa kegyelmet nyerjen. Ezt a megye ijedtében elfogadja, sőt már az ellen sincs kifogás, hogy a megye 24 huszárt fogadjon. Ez idő alatt, mint a jelentések tanusítják, a megyének hegyes, Erdély felé eső része egészen a tolvajok kényére volt bízva, 1784 nyarán már senki sem mert Erdélybe menni.

Forray kiváltására maga az aradi görög nemegyesült püspök ment a rablók közé. Ünnepélyes istentiszteletet tartott, úgy hirdette a kegyelmet és esküt tett annak megtartására. A rablók, akik egymás ellen is szoktak dühöngeni, különben sem kíméltek sem nemet, sem kort, nem tekintették

méltóságát, lövés dördült el ellene, de nem találta. Az 56 lator közül csak nyolc kért kegyelmet és csak három hozta el puskáját. A rablók közt sok volt a szökött katona, magából a De Vins-ezredből, amelynek román a legénysége, tizenhárman, Temesből is átjöttek negyvenen. Az egész butytyini járás részes vagy orgazda, csak az járhat sikerrel, ha nem román ezredet küldenek ellenük. A császár egy polgári és egy katonai biztost küld a nyugalom helyreállítására: Jankovich Antalt és Papilla tábornokot.

Bizonyos, hogy a nyomor és a tudatlanság volt főoka a román jobbágyság alacsony erkölcsi színvonalának, ami ellen a görög nem-egyesült papság alig tett valamit. E papság hatalmának alapja, hogy vérben és hitben egy a néppel. De bármennyire igyekezett is a császár ezt a papságot emelni, csak úgy bántak velük, mint bármely más román jobbággyal. A tudásban elmaradt papokban meg kellett gyökereznie annak a gondolatnak, hogy ugyancsak máskép állana minden, ha népük, amely őket végtelenül tiszteli, egyenjogú lenne a többi három nemzettel. Erre pedig maga a császár politikája nyitott kilátást. Szövetsége a cárnővel egyre bensőbbé alakul és 1782-ben már megegyeznek Törökország felosztásán. Katalin levele szerint a három császárság, az osztrák, az orosz és a török helyébe lépő görög közt független királyságnak kell létesülnie. Ez az állam, amelynek a római időkben Dácia volt a neve, Moldvát, Havasalföldet és Beszarábiát foglalná magában oly fejedelem alatt, aki a görög keleti felekezethez tartozik.

Ez eszmék terjesztésére nem hiányzott a kellő eszköz. A porta kénytelen volt megengedni, hogy orosz főkonzul telepedjék meg Bukarestben. Hogy ott minő fokra ment az orosz propaganda, kitűnik a diván azon intézkedéséből, amellyel halálos büntetés alatt eltiltja a politikai beszélgetést és e parancsot kihirdettette minden templomban. A havasalföldi és moldvai vajdák házában folytonos volt az erdélyi román papsággal való érintkezés, amelyet különösen a kolduló barátok közvetítettek. Ennek hatásáról a császár is meggyőződött és ezért megparancsolta a hatóságoknak, tartsák lehetőleg távol a török földről átjövő kalugyerekeket, akik meglátogatják az itt lakókat. Az ő révükön terjedhettek az erdélyi pópák közt a cárnő által kiadott politikai jelszavak.

Ez a történeti keret, amelybe a Hóra-lázadás beillesztendő, és ezt még kiegészíti a császár intézkedéseinek hatása az elhanyagolt, szegény nép lelkére. Éppen Erdélyben adta ki azokat a rendeleteket, amelyekben eltörli a személyes szolgaságot és megengedi, hogy mindenkinek szabad legyen taksa nélkül házasodnia, mesterséget tanulnia és elszegődnie. „Kell, hogy már véget érjen az emberiségnek ez a rabszolgai lealázása.“ Hangja szinte forradalmi. Valami homályos sejtelme derengett a szegény jobbágyi fejekben, hogy az „imperator“ azt akarja, amit ő és hogy közös ellenségük a magyar nemes.

Az 1784-i összeírás legjobban fejezte ki a császár és a magyar nemesség közti ellentétet. A jobbágynak egy törvényes módja van megszabadulni terheitől: az, ha beveszik katonának. A megyék

is így értelmezték és nem csoda, ha a parasztság ettől felszabadulását várta. A románság közt csak kevés izgatásra volt szükség és egész falvak népe indul útnak a főhelyek felé, katonai jelentkezés végett. Túlbuzgó tisztek és pópák bátorították őket és szították a tüzet. Már nyiltan kitör a zendülés: a polgári és a katonai hatóságok egyetértése szűnőben. Zeyk János alispán szeptember 24-i jelentése szerint a románok számba sem veszik a hatóságot és még a felséges úrhoz való hűségük is kétséges. A császárnak egész gondja pedig odairányul, hogy az összeírást szükség esetén erőszakkal is végrehajtsa és a magyar nemesség büszke nyakát meghajlítsa.

Az a terület, amelyen a lázadás éppen az összeírás napján, november 1-én fellobban, nem állott magyar földesúri hatalom alatt, mert az Erdélyi Érchegység városait a császári bányakamra igazgatta. Annak elnyomása, zsarolása ellen folytonos a zalatnai jobbágyok panasza. Hóra, mint a jobbágyok megbízottja, 1778-ban jár először Bécsben a „Controlorgangon", ahol mindenkinek szabad volt előadnia panaszát az uralkodó előtt. Öt évvel később épp ama folyamodással kerül haza. A császári kamarának, a kormányzóságnak és a bányakamarának egyetértőleg kellett eldönteni az ügyet. De amíg döntés nincs, addig a jobbágy csak hordja a súlyos igát. A bányauradalmakban lakó 9075 család mindössze csak 10.500 hold szántóföldet és 93.300 hold legelőt használhat. A talaj terméketlen, a termőföldet a meredek helyről lemossa az eső. Talán mindössze 15.000 embert táplálhatott ez a vidék, a legmérsékeltebb igények mellett is.

Csak kukoricát termesztenek, azt pedig gyakran elpusztítja a tavaszi fagy. Boruk nincs, makk ritkán terem, legelőjük, szénájuk marhatartásra kevés, bányászatból vagy faedények faragásából kell megélniük. Alig van betevő falatjuk.

Hofmannsegg gróf természettudós, aki ez évek alatt ismerte a tájat és lakóit, így jellemzi a rablókat. „Az olyan vidék, amelyen 5—6 éven át nem látni embert, olyan hegyláncban, amely 50—60 mérföldön át húzódik, vadon és járatlan utakon, igazi paradicsom lehet e rabló csőcseléknek. Ha több volna bennük a bátorság és az ügyesség, legyőzhetetlenek lennének és egy utas sem menekülhetne előlük, mert a cserjékből összelőhetnének egy egész századot, anélkül, hogy ez védhetné magát és ha megtámadnák őket, levonulnának a völgybe vagy a sziklák közé. Dehát a bűnösök mindig gyávák. Nem támadnak gyilkos módon, nem is kezdik a lövést, hanem csoportokban ugranak elő, megállást parancsolnak, rabolnak és aztán szabad utat engednek. A katonaságtól félnek."

Ennek a vidéknek szomszédságába húzódtak az Arad megyéből kizavart rabló csapatok. A bajok orvoslása alig várható be, vezér is támad, Ursz Nikoláj, ki már a császárral is beszélt és akit erős hangja miatt Horiának, kántornak neveztek. Amint Bécsből hazajött, a hatóság felelősségre akarta őt vonni, de ő, lázítva a parasztokat, megmenekült.

Egy akkori levél előadja a lázadás keletkezését. „Az egésznek okozója gyanánt egy Horia nevű embert említenek, ki célja elérésére a hidak

alatt össze szokott jönni a parasztokkal, kiknek Mésztákont, egy hegyen épült templomot, Brádtól nem messze, jelölt ki gyűlőhelyül. Ez a rendelet futótűz gyanánt terjedt, úgyhogy a kijelölt napra roppant parasztcsoport gyűlt össze azon a helyen, hol aztán a gonosz egy (tudja Isten honnan szerzett) nála levő, aranyos betűvel írt pátenst (a brádi vásári jog kiváltságlevele) és aranykeresztet mutatott a népnek és kérdezte, hisznek-e a jelvénynek? És amint egyhangúan igennel válaszoltak, gonoszul megesküdtek, hogy kiirtják az egész nemességet."

„Lehetetlen leírni, mily véghetetlen kegyetlenségeket visznek véghez, körüljárnak, mint az ordító oroszlánok, mondhatatlan gyilkos tettekkel dühöngenek a nemesek ellen; nem kímélik a magzatot sem az anya méhében, elégetik a nemesi lakokat és falvakat és Zaránd megyében már föl is gyujtották Brádot, Kristyórt és Ribicét, úgyhogy e helyekről alig menekült meg három. Minthogy Zarándban nem találtak már nemesi lakot, azonnal átjöttek Hunyadba, ahol rögvest felégették Branyicskát, Marosnémetit, Solymost és Dédácsot. Félek, ha ennek gyorsan nem vetik végét, ha nem is az egész országot, de nagyobb részét fölemésztik."

Néhány nap alatt fölprédálták Abrudbányát és Verespatakot. Itt is kitűnt a zendülés vallási színezete. Kihirdetik mint Isten és a császár parancsát, hogy „aki disunita religióra nem áll és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba húzzák, vagy fejét veszik". A mozgalom általános, a pópák gyülekezésének megvolt a foganatja. Brassó

megye katonaságot kér a forrongó nép megfékezésére. A Szamos mellékén nemcsak a román parasztok mozogtak, hanem a magyarok is.

Két körülmény magyarázhatja meg a lázadás gyors elharapódzását és azt a végtelen gyászt, amelyet öldöklésével a magyarra hozott. Először, a katonai parancsnokság a kegyetlen tömeg ellen nem tett semmit, amiben Preiss katonai parancsnokot sujtja a felelősség. A katonaság utasítása az volt, hogy „amíg a haditanácstól nem jő parancs, kirukkolnak, de nem lőnek". Ez az eljárás a katonákban, magyarokban, románokban egyaránt azt a hitet keltette, hogy csakugyan a császár parancsára történik a rablás és gyilkolás. Másodszor, a császár túlzottaknak vélte az első híreket, hisz annyiszor meggyőződött a hatóságok megbízhatatlanságáról, hogy most is a nemesség félelmének tulajdonította a veszélyt. Midőn pedig a nemesség fegyveresen készül megvédeni életét a rabló, gyilkos csordák ellen, midőn a Déva várában ostromolt magyarság leveri a zendülőket és 44 foglyot rögtönbíróság útján kivégeztet, József ebben törvénytelenséget lát, nem jogos önvédelmet. A gyilkosokkal még hetek mulva is alkudoznak a katonatisztek. Négyezer emberélet és 133 hamuvá égett község adta meg az árát a katonai parancsnokság rosszhiszemű hanyagságának és a császár rosszul alkalmazott emberszeretetének.

Hadik terve szerint, ha Preiss 4-én értesült a „forradalomról", már 13-án, vagy legfeljebb 18-án véget vethetett volna a kegyetlen, rabló, gyilkos, gyujtogató csordának. Ahelyett Schultz alezredes

45. AZ 1790–91. ORSZÁGGYŰLÉS ÉS ERDÉLY

József császár halálos ágyán, midőn háromnak kivételével minden intézkedését visszavonni kénytelen, „hogy egyszerre elejét vegyem a magyar és erdélyi rendek minden elgondolható, a méltányosságnak csak színével is bíró panaszainak, minden uralkodásom alatt kelt általános rendeleteimet el akarom törölni és őket azon állapotba visszahelyezni, melyben őfelségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak“ (1790 február 20-án).

Egyszerre vissza akarnak térni nem is a húnokhoz, hanem a szittyákhoz. „Újítsuk meg erkölcseinket, a nők életmódját, gyermekeink nevelési rendszerét: váljunk a haza és az új fejedelem védő oszlopaivá.“ Egy csapással nemzeti lett a divat. A hún birodalom emléke fölelevenedett: „Kiván ország régi ősi nagy Attilát.“

Mindenüvé elterjedtek a mozgalom hullámai, ahol magyar és nemes élt. Erdély a török világ óta akkor olvadt lélekben ismét össze az anyaországgal. Háromszék felterjesztése, március 23-án, azért jellemző, mert a székely nemzeti gondolat teljes felújhodását fejezi ki. „A székely nemzet az ő régisége szerint megkülönböztetett törvényekkel és maguk által szerzett és állított szokások szerint éltek, szintén úgy a maguk örökségét nem pénzen, nem valami könyörgő és ajánló levelek mellett szerezték, hanem tulajdon vérökkel vették.“ Tiltakoznak véreiknek idegen tisztek alatt való sorozása ellen. Tiltakoznak a jobbágyok felszabadítása ellen. „Azokat, idegen nemzet létükre azért telepítették le és adtak nekik birodal-

mat, hogy a lézengő és szökevény emberek miatt az ország és nemzetünk prédálás, lopás és újabb-újabb elkerengés által ne károsíttassék." Követelik, hogy a katonai határvidék köztük szűnjék meg (Mádéfalva) és hogy minden tisztjét a nemzet válassza a nemzetbeliek közül." Átnéznek hegyeiken túlra is, ők is hozzászólnak a nagy politikai kérdésekhez. „Az emberi társaság főcéljának elérésére nézve világos, hogy az uralkodó ne kezdhessen hadat, hanem előbb tanácskozzék az országgal. Hogy a hadi támadások csupán az udvari titkos végzésektől függjenek, az egész emberi társaságnak boldogságával ellenkezik." Ilyen módon találhatók meg Rousseau tanainak visszhangja a Hargita tövében. A jobbágyok ügyében ugyan nem ismerhetők fel hatások. Egészen a történeti jog alapján állanak és az országgyűlés egybehívását a leopoldi diploma alapján sürgetik, nem pedig a Contrat Social alapján.

A háborús állapot zaklatása közelebb hozta az alattvalót urához, de azokról a jótéteményekről, amelyeket a császárnak köszönt, különösen a személyes szabadságról, éppen nem volt hajlandó lemondani. Különben is a magyar paraszt a békés korszak alatt, az úrbéri és királyi oltalom alatt nagyot haladt előre. „A parasztnak nemcsak esze van, írja Almásy Pál, hanem bizonyos jólétje és műveltsége is. Nem akar jobbágyságba visszaesni."

A jobbágyság nyugtalansága először a Hóra-lázadás vidékén vehető észre. Zarándban nyiltan hirdetik a lázadást, ebben a román papok járnak elől, úgyhogy a nemesség fegyverkezni kénytelen.

Biharból is jő hír a jobbágyság mozgolódásáról és a pópák izgatásáról. Midőn már csillapodni kezdenek a kedélyek, újra fenyeget a havasi mócok kitörése.

Igazgatás dolgában a kamara egyesítve marad a helytartótanáccsal, szintúgy egyesül az erdélyi kancellária a magyarral, „mert a rendek úgy kívánják“. De a magyar kormányszékek Budán maradnak.

József rendeleteinek visszavonása és halála éppúgy érintette Erdélyt, mint Magyarországot. Ki kell emelni, hogy mivel a rendi élet visszaállításáról van szó, a fordulat nem szorítkozhatott a magyar és a székely nemzetre, résztvettek abban a szászok is, sőt rendi és kiváltságos jogaikat föléje helyezték minden másnak. Nem bírták megbocsátani a németesítő császárnak, hogy „Universitásukat“ feloszlatta és a polgári egyenlőség (concivilitas) elismerése által lehetővé tette más törzsűeknek is, magyaroknak, románoknak, nem-szász németeknek betelepítését, az addig meglehetősen zárt községeikbe, városaikba. „Ismét feléledünk, a szász ismét nemzet. Mindnyájunknak dobog szíve, minden szemből örömkönny pereg.“

Az volt a nagy kérdés: fennmarad-e a három kiváltságos nemzetnek egyetértése akkor is, mikor nem a régi állapot, hanem újítás kerül szóba. Tán ekkor érezte a magyar legjobban a nemzet egyesítésének és erősítésének szükségét. A két haza egybeolvasztását a magyarság érdeke parancsolta. Ezt az egyesítést József császár előkészítette; a két ország már több év óta egy igazgatás,

egy törvény, egy kormány alatt állott. Mihelyt Magyarországban enyhült a felekezeti ellentét, maguk a katolikusok készek voltak a protestánsoknak megadni a polgári egyenlőséget és az elválasztás legfőbb alapja elvesztette százados jelentőségét.

A kormány is eleinte az unió álláspontjára helyezkedett. Midőn a király a három nemzetnek és területének visszaállítását elrendelte, fölöslegesnek mondta ki a külön erdélyi kancelláriát; az tehát egyesítve maradt a magyar udvari kormányszékkel, a gubernium egyenesen a kancelláriától függött. Mihelyt összeült a magyar országgyűlés, több magyar megye és székely szék folyamodott szorosabb egyesítésért. Külön kiváltságaikat meg szerették volna ugyan tartani, de nem akartak lemondani arról a biztonságról, amelyet a magyar királyi hitlevél nyujt. Ily értelemben szólt a tudós gróf Batthyány Ignác püspök az ülésen.

Külön erdélyi gyűlésre már azért is szükség volt, mert Leopold király nézete szerint meg kellett hallgatni az erdélyi rendeket is. Erdély kormányzója, egy esze, jelleme és tudománya által egyaránt kiváló államférfi azt óhajtotta, hogy csak a magyar koronázás után tartsák meg az erdélyi gyűlést. De Kaunitz, a külügy hírneves és jeles vezetője az államtanácsban elértette a nagyon titkos szándékot az erdélyi nagyfejedelemségnek Magyarországgal való elválaszthatatlan egyesítésére. Leopold addigra akarta elhalasztani a diétát, míg elég katonaságot lehet elhelyezni a nyugtalankodók fékentartására. Kaunitz határozottan a „divide et impera“ elv felhasználását

ajánlotta. Ily elv alapján ment az utasítás báró Rall altábornagyhoz, mint királyi biztoshoz, miszerint ha a rendek az uniót indítványoznák, annak elfogadását minden mód akadályozzák meg, sőt ragadjon meg minden eszközt, hogy az unió még szóba se jöhessen. „Mert én az ilyen egyesítést soha nem engedhetem meg — és nem is akarom."

A „divide et impera" elv nemcsak Erdélyben jutott érvényre. Természetes, hogy a szászok ellene voltak az uniónak, de még sok székely is, akik közt főkép gróf Nemes János volt az egyesülés ellen, aki ebben Hatzfeld államtanácsosra hallgatott. A Partium megyéi közt csak Belső-Szolnok és Doboka megyék állottak az unió mellé, viszont a magyar urak csaknem kivétel nélkül az uniót követelték. A diéta tagjai közül csak 70 volt nem-nemes.

December 21-én megnyílt a gyűlés és fennforgott az a kérdés Budán, törvényes-e a gyűlés, holott kétséges, elismerik-e a rendek a kormányzónak törvényességét — hisz azt József császár alakította. Másnap mégis mind letette a törvényes esküt, mégpedig magyar nyelven. Az ünnepélyes megnyitásnál Rall tábornok megnyitotta a gyűlést és a király nevében biztosította a rendeket jogaikról és kiváltságaikról. Nagy kedvezés volt a magyarokra nézve, hogy Kolozsváron székelt a gyűlés, nem pedig Nagyszebenben — a két város két külön világot jelentett. A rendek lelkesedve tették le az esküt, mire a tábornok „a király lelkére" esküdött az ország, valamint a rendek összes szabadságainak fenntartására. A leg-

lényegesebb kérdés az úrbér volt: azt kellett volna elsősorban kidolgozni — de majd egy félszázadba került, míg e legkényesebb kérdéssel lehetett volt foglalkozni.

Hogyan szavazzanak? Elfogadták a kormányzó véleményét, hogyha két nemzet megegyezik, a harmadik is köteles hozzájárulni. De hát arra való volt a szász, hogy sérelméért a királyhoz fordulhasson orvoslásért. Mégis letették a három testvérnemzet szokásos esküjét, de a Partium megyéi, Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár vidéke kikötötte, hogy ez az eskü nem gátolhatja őket abban, hogy Magyarországhoz csatlakozzanak.

Először 1791 január 18-án tárgyalták Erdélyben az uniót: az volt a kérdés, szó legyen-e a két kancellária egyesítéséről? Többet azonban nem bírtak kivívni, mint azt, hogy az egyesítés fennmarad, míg a rendek nem határoztak. Híre jött, hogy az udvar csakugyan elválasztja a két kancelláriát és a magyarok ez ellen tiltakoztak, de hiába, tovább azonban nem bírtak jutni, mint az udvari hatóság közösségéig. Türi Sámuel ítélőmester nem helyeselte ugyan a vitában az egyesítést, de legalább azt kívánta, hogy vámegység és szabad forgalom legyen a két ország közt, ezzel szemben Cserei ítélőmester nagyon felülről kimondta, hogy ez nem olyan dolog, amelyért nemesember lelkesedhetik, mert a közbenső vám eltörlése legfeljebb a görögnek meg az örménynek érdeke.

Természetes, hogy a szász kezdettől fogva az unió ellen kardoskodott, különösen Rosenberg és Heydendorff tanusítottak nagy izgatottságot a vitában. Végre lejött a leirat, hogy a két kancel-

láriát elválasztják. Teleki Sámuel mint új kancellár, már le is tette az esküt, de a rendek új felterjesztést határoztak el az unió érdekében. Most már a kormányzóság is az unióhoz szegődött, oly keményen, hogy az új kormányszékkel nem is akartak érintkezni, csak magával a királlyal, de ezen egy újabb felirat sem változtatott és a befejezett tények előtt meg kellett hódolni.

Kaunitz elve maradt az uralmon és világos volt, hogy az erdélyi különválasztás is a magyarság ellen irányult. Kényelmesebb egy szétdarabolt országot kormányozni, mint az egységest.

A szászok viselkedése nagy visszahatást keltett. Midőn, nemzetül, tiltakoztak a kancellária ügyében küldendő felirat ellen, Wesselényi Miklós azzal vádolta őket, hogy nekik alig lehet más szándékuk, mint a három nemzet uniójának megszegése, és az, hogy behízelegjék magukat az udvarnál. Joggal lehetett őket vádolni, hogy éppen nem hálásak a magyar nemzet iránt, holott csak az szerezte vissza szabadságaikat. Teljesen igénybe vették azokat a kiváltságokat, amelyeket a magyar alkotmánynak köszönhettek, azonfelül azonban nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy magukat mint kiválóan hű és megbízható alattvalókat mutathassák.

Növekedett az elkeseredés, midőn olyan kérdésben is szembenállottak, amelyben a törvény és igazság teljesen magyar részen volt. A kormányzósághoz német nyelven írt udvari leirat érkezett. A rendek felszólították a kormányszéket, hogy küldjék vissza ezt az iratot, mire a szászok újra ellenkeztek. Csak természetes volt aztán a fel-

szólítás: „menjenek hát Németországba". Végre valahogy megegyezés jött létre, de minden esetben, mikor a szászok valamelyes külön érdeke forgott fenn, és amiben nem is volt igazuk, újra meg újra kitört a veszekedés.

Ebben az országgyűlésben jutott először tárgyalás alá az annyira fontos és nyomasztó román ügy. A három kiváltságos nemzet örvendett a régi rend helyreállításának, a románok, akikkel oly jól bánt József, most újabb elnyomástól tartottak és panaszukkal egyenesen a királyhoz fordultak. Ezt a folyamodást Méhessi kancelláriai titkár szerkesztette és Babb János görög katolikus püspök és Geraszim Adamovics görög keleti püspök adták át Leopoldnak, aki azt elintézés végett az országgyűléshez küldötte. A román törekvéseknek nagy hasznára volt a hazafiaknál méltatlanul oly nagy történeti tekintélynek örvendő Anonymus, Béla király jegyzője. Arra hivatkoztak, hogy ők rómaiak, az ország első lakosai, sőt arra is, hogy szerződést kötöttek Tuhutummal és ezen a réven jutottak magyar uralom alá. Csak éppen arról feledkeztek meg, hogy az állítólagos Gelout Tuhutum népe megölte. Mégis megmaradtak amellett, hogy jogaikat csak a XVII. században vesztették el; nem áll tehát, hogy a román csak tűrt, bebocsátott faj volna Erdélyben.

Kérik a királyt, adja meg nekik a polgárjogot (concivilitas), hogy papságuk, nemességük, polgári és parasztosztályuk éppoly kedvezményekben részesüljön, mint a megfelelő rendek. Kinevezéseknél, választásoknál ne legyen szabad

őket mellőzni. Azok a megyék, székek, községek, amelyekben ők a többség, román neveket nyerjenek. Szerb példára ők is nemzeti kongresszust akarnak. Mialatt e folyamodást az országgyülésen felolvasták, félreverték a harangokat, tűz ütött ki a városban, sokan távozni akartak a teremből. Wesselényi Miklós fülükbe dörögte, maradjanak, nagyobb tüzet kell eloltani a házban. (Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae, jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium, 1791.)

Az volt kérdésben, jogot nyerjen-e a nyers szám? Olyat, minőt eddig csak történeti érdem biztosított. Nehéz volt eddig is a három nemzet és a négy vallás igazgatása, mi lehet, ha ezekhez egy negyedik, vagy ötödik is járul? Ekkor ugyancsak kitűnt, mennyire életkérdés Erdélyre nézve a Magyarországgal való egyesülés. Minthogy az unió nem jött létre, meg kellett tagadni a romántól, mint nemzettől a jogot; ebben mind egyetértettek. Alkotmányos szempontból nem volt alaptalan az a felfogás, hogy mindegyik nemzetnek vannak kiváltságosai és jobbágyai és a románok közt is van nemes és polgár. A rendi jog nem nemzetiségen alapul, hanem kiváltságon. A román nemzetet műveltségének alacsony foka megakadályozza abban, hogy a közigazgatásban részt vegyen, ezen csak papjaik nevelése segíthet, mert most a pásztorok nem különbek nyájuknál. Csak arra voltak hajlandók, hogy a görög nem-egyesültek szabad vallásgyakorlatáról hozzanak törvényt. Ennél tovább nem jutottak: a nép erkölcsi és szellemi fölemelése túljárt a rendi gondolkodás határán.

A budai diéta sokban mintája lett a kolozsvárinak. Erdélynek is megvolt az a törvényes joga, hogy a törökkel való békekötésekbe beleszólhasson. Sokan Moldva és Havasalföld megszerzését ajánlották a királynak, azok különben is a magyar korona országai; ajánlották is a két hűbéres országnak megszerzését, annál is inkább, mert különben ezek a határterületek orosz uralom alá jutnak. A király megtagadta az erdélyiektől a követküldés jogát, de megígérte, hogy a békealkuban (1791) tekintettel lesz az ország jogos kívánságaira; a határkitűzésnél közreműködhetnek az erdélyi biztosok is. Kilátásba helyezi az uralkodó, hogy arra alkalmas erdélyieket is alkalmaz, főkép mint ügyvivőket a két román fejedelemségben.

Valóban lényeges különbség a magyar és az erdélyi alkotmány közt a felekezeti viszonyok megállapítása volt. Mária Terézia gyakori, néha erőszakos térítései után újra kellett rendezni a felekezeti viszonyokat. Az áttérések ügye volt a főnehézség és a katolikusok, élükön Jósikával, törvénybe akarták volna iktatni azt a rosszalást, amelyet a megfelelő magyar pontozat a katolikus vallást elhagyó hitehagyókat érinti. Kimondták, hogy egy felekezet ellentmondása a többiek határozatát nem teheti erőtlenné. A vegyes szakaszoknál e lényeges és régi törvényben alapuló különbség a magyarral szemben az, hogy a gyermekek vallásán nézve katolikusok és protestánsok egyenjogúak. Erdélyben a katolikus nem volt uralkodó vallás. A szászok, szokásuk szerint, még külön küldöttséget menesztettek a császárhoz, hogy az

országos határozatok ellenére is lehetőleg érvényesítsék érdekeiket.

Az annyira óhajtott újítás csak több mint egy félszázad után vált valóvá.

46. AZ ALKOTMÁNY HELYREÁLLÍTÁSA ERDÉLYBEN

A magyar gondolat minden gát ellenére diadalmasan kezdett kibontakozni. Csak most jutottak oda, hogy az unió döntő értékét a nemzet életére teljesen bírják méltányolni. Régebben a jó erdélyi magyar idegenkedett a Magyarországhoz kapcsolástól, mert az gyöngíti ősi szabadságát és veszélybe dönti a vallási egyenlőséget, úgyhogy csak az aránylag kevés katolikus kívánta az uniót, mert az uralomra segítette volna hitét. De most, midőn József császár hatalmi szóval megdöntötte a hagyományt és egyesítette közös kancellária által az egész közigazgatást, a két testvérhaza is közös védelmet látott az unióban. Azt nemcsak a magyar országgyűlés követelte, hatalmas párt szólalt fel mellette Kolozsvárott is, hol báró Wesselényi Miklós és Mohay János voltak a vezetők. Megrögzött szokásuk szerint csak a szászok voltak ellene.

De ha a forradalmi és napoleoni korszakban a sokkal hatalmasabb nemzeti mozgalom sem bírt célt érni, még sokkal kevésbbé volt ez elérhető a sokkal kisebb „Erdély hét bűne“ által terhelt és bénított nagyfejedelemségben. Reformról nem lehetett szó, még az úrbérhez sem mertek nyúlni.

Bécstől függő lett autokratikus kormánnyá fajult a szabad választáson alapult kormány. Nem csoda, ha e zord, háborús időkben a „quieta non movere“ volt az első kötelesség és el kell ismerni, hogy úgy gróf Bánffy György mint kormányzó és gróf Teleki Sámuel mint kancellár magaslatán állottak feladatuknak. Nem is igen nyúlhattak semmihez, 1809 óta nem volt országgyűlés Erdélyben.

Mint a fejedelmek korából visszamaradt örökséget, az erdélyi országgyűlést sokkal nagyobb hatáskör illette meg, mint az akkori magyart, mert nemcsak a rendeket képviselte az uralkodóval szemben, hanem egyenes befolyása is volt a kormányzatra. Ő jelölte ki a törvény értelmében, a bevett felekezetek alkalmas férfiai közt az összes főtisztviselőket, a kir. táblai bírákat és főispánokat is. Mivel annyi időn át nem volt országgyűlés, a megüresedett helyeket az udvar töltötte be, olymódon, hogy a kormányszéknél már csak egy tanácsos volt, aki tisztét törvényes választásnak köszönte. Nem igen tartottak tisztújítást és a törvény kikerülésével kinevezéssel töltötték be a hivatalokat. A megüresedett hivatalok betöltésénél nem voltak tekintettel a felekezetek arányosságára, hanem lehetőleg katolikusokat juttattak be és a kormányszéknél a katolikus püspöknek volt többnyire döntő szava. A református gróf Teleki Sámuel halála után katolikus lett az ország minden főhivatalnoka, ami főkép a reformátusokat sértette, akikhez az erdélyi főnemesség és magyarság nagyobb része tartozott.

De az unió eszméjét nem lehetett már eltemetni. Valamint 1790—91-ben, később is az Er-

déllyel való kapcsolat szorosabbá kötése volt az alkotmányának élvezetébe visszajutott Magyarország legfőbb óhaja. A preferenciális gravamenek és sérelmek közt Erdély egyesítése is szerepel, de még külön is követelik az Erdélyhez csatolt részeknek (Partium) visszacsatolását. Nem csoda, ha éppen ezen a királyság és fejedelemség közti átmeneti vidéken vert legmélyebb gyökeret az egyesülés gondolata. Akkor báró Wesselényi Miklós volt az unió legkiválóbb előharcosa, oly férfiú, akiben a nemzetéhez való hő ragaszkodás egyesült a feudális főúr büszkeségével és dacával és a század felvilágosodásával. Még — régi szokás szerint — magánháborút viselt egy szomszéd gróffal, Kufsteinba került, „szenvedni megtanította a császár, de félni nem". Berzsenyi őt egyik legszebb ódájában orkánhoz és villámcsapáshoz hasonlította. „Eljött a tehetetlen kor, puhaságra serényebb."

Nagyobb körültekintéssel és államférfiúi nagyravágyással párosult ifjabb Wesselényi Miklósnak (szül. 1795) ősereje. Először 1818-ban lép fel, midőn Erdélyben országgyűlés nélkül akarják szabályozni az úrbért és megyéről-megyére járva ellenzéket szervezett e hasznos, de nem törvényes eljárás ellen. Ez időben kezd az erdélyi nemes ifjúság honi nyelvért és honi viseletért lelkesedni, mint azelőtt egy emberöltővel. De nemcsak izgatás folyik: Wesselényi a magyar jog tanulmányára veti magát, körébe vonja őt a hazafias mozgalom és ezidőtájban szőtt baráti viszonyt a nálánál idősebb gróf Széchenyi Istvánnal és annak társaságában végbevitt utazása Angliában és Francia-

országban, nagyban hozzájárult látóköre szélesbítéséhez. Majd, midőn megnyílik az országgyűlés (1825), már a nagy színpadon szerepel és a felső táblán mondott lelkes beszédeivel réme lesz az aulikusoknak és büszkesége az ellenzéknek, de különösen az ifjúságnak. Mint megyéje, Közép-Szolnok, ő is nyeregben van Magyarország és Erdély közt, egyéniségével reányomván bélyegét mindkettőre. Sorban járta Erdély markális gyűléseit is, ellenállásra biztatva a hazafiakat a törvénytelenség és jogfosztás ellen.

E munkájában Zsibó ura, az erdélyi ifjúság vezércsillaga, nem maradt követők nélkül. Bár kicsiny Erdély, sohasem volt híján eréllyel és hazaszeretettel kitűnő férfiaknak. Ilyen volt gróf Kendeffy Ádám, a foltnélküli gentleman, ilyen gróf Bánffy János, akiben határozottság mérséklettel és úri modorral egyesült; ilyen a törvénytől nem tágító, kiváló ékesszólású báró Kemény Dénes és az ellenzéket magas színvonalra emelő Szász Károly. Eljártak a megyegyűlésekre és azon voltak, hogy az eddig egyes tisztviselők ellen irányuló elégedetlenséget elvivé tegyék és a kormánynak a tisztségek betöltésénél követett eljárását roszszalják. Kolozs megye, az ellenzék egyik főoszlopa, gróf Bethlen János útján keresztülvitte, hogy feliratot intézzenek a királyhoz, amely szerint „megtagadják a guberniumnak az engedelmességet és csak azokban a kérdésekben tűrjék el rendeléseit, amelyek nélkül a közigazgatás megakadna". A „vándorpatrióták" ugyanazon határozat hozatalára hívták a többi megyét is, úgyhogy a kormányzás fennakadt.

Az 1830 júliusi francia forradalom nálunk is nagyot lendített az ellenzék ügyén. Új jelszót választottak: a diétát. „Kolozs megye rendei Bethlen János indítványára magukat a guberniumtól függetleneknek nyilvánították, ha az nekünk hat hónap alatt országgyűlést nem eszközöl." A császár ígéretet tett, hogy 1832-ben, de bajos volt a felizgatott kedélyeket lecsendesíteni. Általános volt az elégedetlenség, az unió sürgetése, a magyar országgyűléshez való folyamodás. Végre a császár Vlassics Ferenc horvát bánt küldte teljhatalmú biztosul Erdélybe. A bán sokat érintkezett az ellenzékiekkel is, különösen Bánffy gróffal és meggyőződött arról, hogy országgyűlés szükséges, mert a törvényes rend csak az országgyűlés által állítható helyre.

Ilymódon vívta ki Erdély, Magyarországra támaszkodva, az alkotmány helyreállítását. Helyre kellett állítani a kölcsönös bizalmat. Csak igen lényeges törvénysértések, a választás jogának szinte teljes megsemmisítése, a protestánsok tudatos mellőzése tette lehetővé, hogy ebben az alapjában igen maradi országban olyan erős ellenzék jöhessen létre. Most már nem elégedtek meg a diplomával, hanem a teljes uniót követelték, csakis attól remélve szabadságot és üdvöt. „Minden igaz magyar egyetért azon óhajtásban, hogy a két magyar haza egyesüljön. A fejedelmek alatt hozott, az elválás óta megállapított törvényeivel éppúgy élhetne az egyesülés után is, mint most. Ezt sokan tagadják és az egyetlen ok, melyet felhoznak ellene, de ha jól megfontolják a kérdést,

ezen egy ok ellen mennyi nyomós okot hozhatnánk fel."

„A kevésszámú magyar mennyit nyerne, ha egybeolvadna, kik most idegenek egymáshoz és két nemzetet formálnak: együtt, kettős erővel sietnének nemzetiségük megerősítése és kitűzött legszentebb céljaik felé. A kor lelke a felvilágosodás fáklyáit lobogtatja, melegszenek tüzénél hazám fiai és látom, közelebb az idő, mint reményleni is mertük volna, melyben számadásra fogjuk vonhatni, kik szent jussainkkal visszaéltek." (Gróf Gyulai, 1830 szeptember 14-i feljegyzés.)

47. ERDÉLY ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Ha Magyarországban is a közjogi problémák és sérelmek állottak a legfelsőbb polcon, ez még inkább áll Erdélyre nézve. Nem hiányoztak a kishazában sem a reformok megvalósítását szívükben hordozó komoly hazafiak. Sokan fenntartották a szabadelvűség hagyományát és máris jelentékeny volt azok száma, akik Széchenyi varázsa alá kerültek. Sokkal nehezebb volt azonban a megújhodás megindítása, mint Magyarországon, ahol mégis történt már sok lépés a jobbágyság helyzetének javítására. Itt ellenben ez nem csupán a nemesség előítéleteibe és érdekeibe ütközött, hanem mivel jobbágyság és románság majdnem azonos, egyértelmű volt egy olyan idegen népnek és vallásának jogokkal való felruházásával, amely számának túlsúlyával fölbillentheti a

három nemzetnek és négy vallásnak annyi művészettel fenntartott egyensúlyát és felsőségét. Reformra csak úgy gondolhatott a magyar hazafi, ha a nemzetiség már megerősödött, mielőtt a románt felszabadítják; ezt az erősítést pedig nem nyujthatja más, mint a két nemzet szoros egyesítése. Ezért a reform és az unió voltakép azonos, aminthogy egy férfiú, báró Wesselényi Miklós volt ez eszmének leghívebb és legkitartóbb vezére. Viszont a különállás mellett küzdött nemcsak a hivatalokra vágyó, gyakran reászorult nemesség, amely számosabb és szegényebb volt, mint átlag Magyarországon, hanem a kormány hívei és általában mindenki, aki ellene volt a reformnak és a magyarság felsőségének.

Már Magyarországon is a nemzet szétforgácsolása könnyítette meg a kormány túllépéseit és a sokkal kisebb Erdélyben még csekélyebb akadályra talált a hivatalos és királyi önkény. Az alkotmánynak úgyszólva csak neve maradt meg. A kormány egészen független a rendektől, a megyék és városok önkormányzata megszűnőben, az egyetlen még életképes autonóm közeg a protestáns egyház, de már ezt is kikezdték. E sérelmek orvoslására volt hivatva az 1834-i diéta. Ennek megtartását a vándor patrióták fellépése és a megyék feliratai szinte kicsikarták.

A magyar országgyűlés sem volt egyöntetű, de az erdélyi még sokkal különbözőbb alkotórészekből keverődött együvé. A megyék, székek és városok követein kívül jelentékeny számú, akár származás, akár vagyon által kiváló férfiakat szokott a kormány meghívni: ezek voltak a regalisták.

Felsőtábla vagy ház nem volt, hanem a kormányszék helyet nyert a diétán. A regalistát azért fogadták be, mert a kormány ellensúlyul használhatta a függetlenebb elemekkel szemben, ezzel azonban nagyon is vissza szokott élni a kormány, olyan módon, hogy a tiszteletre legméltóbbakat kihagyta és sokkal kevesebb értékűeket fogadott be. Már az is nagy sérelem volt, hogy a gubernium, amelyet nem a rendek választottak, és nem volt egészen törvényesnek ítélhető, e kinevezések által részt vegyen a törvényhozásban, ezért az ellenzék kezdettől fogva érvénytelennek nevezte a kormányszék minden rendelkezését, míg annak tagjait a gyűlés meg nem választotta. Elnöknek gróf Nemes Ádámot választották.

Így kezdettől fogva lényegesek voltak az ellentétek. A király biztosnak Estei Ferdinánd főherceget nevezte ki, teljes, katonás reakcionáriust, aki szinte a monarchia elleni bűnt látott minden ellenzékben. Viszont éppen báró Wesselényi Miklós volt az oppozíció vezére, épp olyan kemény legény, akár a főherceg. Így az összeütközés nem maradhatott el. Wesselényi az egyes nemzetek tanácskozásán akarta volna kezdeni, előkészítésül, mint Magyarországon a kerületi üléseket, ebben azonban a kormány már külön szervezkedést látott. Megváltoztatták az országgyűlés megnyitására kitűzött napot és nem bocsátották be a jogosult követeket az országházba. Erre a rendek mégis összeültek a református templomban, majdnem egészen olyan módon, mint ahogy 1789-ben a nagy francia forradalomban történt, a labdateremben. Egyre feszültebb a viszony a kormány-

szék közt, amelyet nem ismertek el törvényesnek és a jogait követelő diéta közt. Akár Magyarországon, mindig az volt a kérdés: a királyi propozíciókat tárgyalják-e elsősorban, avagy a graváméneket. A királyi biztosban nem igen volt okuk bízni, ezért egyenesen a királyhoz fordultak, de nem nyertek kedvező választ és így az ingerültség egyre fokozódott. Ezt még növelte, hogy a király báró Nopcsa Eleket, aki a választásban csak kevés szavazatot nyert, nevezte ki a diéta elnökének.

Itt is, úgy mint Magyarországban, még ki kellett vívni a nyilvánosság jogát. Az ellenzéknek érdekében volt a legkiválóbb szónokoknak, Szász Károlynak, báró Kemény Jánosnak, Wesselényinek beszédeit olvastatni és terjesztetni, a kormány pedig nem szívesen hallotta a folytonos ostromot. Ezért el is tiltották a napló kinyomatását, Wesselényi azonban kőnyomdát szerzett és 1835 január 29-i gyűlésen bemutatta az első sokszorosított ívet, amit nagy lelkesedéssel fogadtak, aztán a rendeknek ajánlotta fel. Erre a diéta feloszlatása volt a válasz. Az elszánt oppozíciónak nagy volt a hatása és már véres összeütközés is folyt katonák és polgárok közt. Bécsben az erdélyi forrongások keltette izgatottságával akarták megokolni a császár halálos betegségét. De Ferdinánd főherceg tovább is megmaradt királyi biztosnak és Wesselényi üldöztetése által akarta ijeszteni az ellenzéket. Sem az erdélyi királyi tábla elmarasztaló ítélete, sem a párbaj, amelyet Wurmbrandt gróffal kellett vívnia, nem csökkentette Wesselényi befolyását és nem tudta keresztülvinni,

hogy távol maradjon a politikától. Ő pedig délután végigment az utcán, hogy lássák, milyen kevéssé zavarják őt meg az életbevágó események, este néhány barátjától elbúcsúzott és lóháton Magyarországba sietett, hogy magát Pozsonyban, mint a felsőház tagja, a „salvus conductus" védelme alá helyezze.

Mindez az unió létre nem jötte érdekében történt, és pedig az uralkodó egyenes akarata nyilvánítása alapján.

Magyarországon 1837-ben, Pálffy Fidél kancellársága alatt, teljes volt a reakció. Ezt Széchenyi István is nagyon rosszallotta. Összeült az erdélyi diéta 1837-ben, de az ellenzéket már nem a tüzes, viharos Wesselényi képviselte, hanem a mérsékelt, de erélyes Bánffy János. A katonai beavatkozás egyidőre helyreállította a nyugalmat, de mégsem ért célt. A kormány a hivatalnokok elmaradt választását sürgette, a reformok tárgyalását is munkába készült venni, de a főtörekvés az volt, hogy a főherceget megválasszák kormányzónak és így az önkény törvényes színt ölthessen. De a választás a főherceg ellen ütött ki; többséget nem nyert. Azt állították és bizonyították, hogy az nem a férfiaknak, hanem a hazafias hölgyeknek volt műve.

Egyebekben engedékeny volt az országgyűlés, megválasztotta a már hivatalokban levő tisztviselőket, az unió dolgában nem ellenkezett, sőt tiltakozott az Erdélyhez tartozó részeknek Magyarországhoz kapcsolása ellen. Ez időpontban a kormány törvényes formák közt végezte feladatát és

igen erős párt támogatására számíthatott. Ennek a ki nem mondott, de annál nyomósabb oka az volt, hogy, mivel a nemesség átlag szegényebb a magyarországinál, elszegényedésétől tartott, mihelyt könnyítenek a jobbágyok sorsán vagy az úrbért meg kell váltaniok. A döntő különbség abban állott, hogy a nemességnek Magyarországon igen kiterjedt majorsági (allodiális) birtoka is volt, amely a jobbágyság megváltása vagy felszabadítása után is saját tulajdonában maradt, holott Erdélyben csaknem kivétel nélkül a jobbágyok munkájára és földjük jövedelmére szorítkozott. Ez volt oka és alapja annak, hogy a kormány oltalma alá igyekezett jutni, elhagyta a sérelmi politikát és a jobbágyság védelméről és felszabadításáról lemondott.

Béke és nyugalom állott be a nagy beszédek után, a fő méltóságokat jó hazafiak nyerték, mint gróf Teleki József kormányzó és báró Jósika Samu kancellár. Ezek az urak, politika dolgában, igen közel állottak a magyar „fontolva haladó párt"-hoz, amelynek gróf Dessewffy Aurél volt legeszesebb és legműveltebb képviselője. Alapjában az angol országgyűlések politikáját utánozták, amelyek szívesen meghallgatták a reformokat, de meggondolták a haladás minden lépésének igaz értékét. Így az udvar kívánságainak is megfeleltek és a kiváltságaikat és vagyonukat féltő rendeket sem aggasztották. Legnagyobb tekintélynek a nagyműveltségű és határozott jellemű báró Jósika Samu örvendett; benne látták Erdély önállóságának legerősebb bástyáját. Bizonyos, hogy ezzel ismét háttérbe szorult az unió, de a többi fontos

tárggyal, főkép a jobbágyság nagy kérdésével immár komolyan kezdtek foglalkozni.

Ennyi akadály, ennyi fontosnál fontosabb ügy forgott szőnyegen, úgyhogy a reform még lassabban haladt előre, mint Magyarországban. Ellenzékben most sem volt hiány, sőt az immár erősebben szervezkedett és szorosabb viszonyba lépett a magyarral, de mivel tagjait lassanként kiszorították a hivatalokból vagy lemondtak, az ügyesen munkálkodó kormánypárt ellenében sem az országgyűlésen, sem a megyékben és székekben nem bírtak többséget nyerni. Elővették valahára a reformmunkálatokat is, amelyeknek kidolgozása negyven évvel ezelőtt vette kezdetét. De már ezen a diétán a magyar nyelvnek hivatalossá tétele felől folytak az erős viták. Noha a szászokkal igen előzékenyen bántak, ebben a döntő pontban eltértek a többi két nemzettől és ennek a nemzetnek külön, magyarellenes eljárásának kellett tulajdonítani, hogy a király az erről szóló törvényt nem szentesítette. Csak 1846-ban iktatták törvénybe a magyart, mint hivatalos nyelvet és a törvényjavaslatokat már magyar nyelven fogalmazták, úgy mint az 1790—91. években. Nagy vitát idézett elő a vegyes házasságok és a katolikus hittől való elszakadás kérdése is, mert a klérus, a papság gyámolításával éppúgy igyekezett hatalmát és befolyását terjeszteni, mint a Királyhágón innen.

A területnek aránylag csekély volta miatt könnyű volt a magyar és székely megyék mozgalmát, az alkotmányos törekvések minden sugarát a központba vonni. Az ellenzéket, kevés ki-

vétellel, Kolozsvárról igazgatták. A megyéken mutatkozó politikai színű fellépések határai nagyon is ki voltak mérve és a tárgyalás menetele előre megszabva. A rögtönzés és szavakkal portyázás gyéren fordult elő és az összetartás szilárdabb alapokon és szigorúbb fegyelmen nyugodott, mint Magyarországon. Ehhez a könnyítéshez az is járulhatott, hogy alig volt Erdélyben megye, amelyben az országgyűlési ifjúság erkölcsi terrorizmust gyakorolhatott volna, úgy, mint a pozsonyi diétán nagy száma, heve és rivalgása által.

A törvényhozás legfőbb feladata, annyi éven át, az úrbér szabályozása maradt. E feladatnak megoldását szükségessé tette a földesúr és a jobbágy közötti viszonynak, a kornak megfelelő változása, mert a földesúr túlkapásai maguk után vonhatták a jobbágy zendülését. Már több helyütt is nyilt elégedetlenségben nyilvánult az ellenszegülés és közel állott már a pórlázadás réme. Izgatókban nem volt hiány és egy Varga Katalin nevű asszony, aki magát Ferdinánd király dajkájának mondta, volt a legveszedelmesebb, a szegény emberektől becézett izgató. Az ellenzék időszerű engedményekkel kívánta volna elejét venni a bajnak és ez irányban nagy hatással működött a báró Kemény Zsigmond szerkesztette „Erdélyi Híradó". Viszont a kormány, túlságos áldozatok követelésével nem óhajtotta elriasztani pártfeleit és sem maga törvényes módon nem állapította meg az úrbért, sem az országgyűlésen nem lépett fel hathatósan a jobbágyság érdekében. Ez volt oka annak, hogy a hosszas és gyakran viharos

vitáknak alig volt valamelyes eredménye. Szabályozták ugyan az úrbért, de csak az 1819-i, a kormány által kiszabott mértékben, úgyhogy sok tekintetben nyomasztóbb volt a jobbágy állapota, mint a régi. Az erdélyi nemesség többsége, amelyet e kérdésben báró Kemény Dénes nagy ékesszólással vezetett, az ellenzék minden óvása ellenére sem akart megválni legcsekélyebb igényétől, sem saját biztonsága, sem az ország érdekében. Pedig a románságnak a tárgyalások menete alatt egyre növekedő és az őket ki nem elégíthető megoldás által roppant mértékben fokozódó gyűlöletéből, annak, aki közelről és élesen tudott látni, könnyű volt észrevenni, hogy minő közel az erőszakos kitörés.

Minél irtóbb, gyilkosabb az állapot, annál inkább kellett megizmosodnia az unió gondolatának mindenki előtt, aki csak a két magyarhon összetartozásától és az európai intézményekhez való közeledéstől várhatta és remélhette a nemzet fennmaradását, boldogulását. Szerencsére már annyira erős volt a szabadság és haladás eszméje, hogy már szokásuk szerint, csak a szászok, legalább egy részük, foglalt ellene állást. Az 1842 február 17-i ülés, midőn a Részek visszacsatolása ellen tiltakozott, egyúttal szerencsétlenségnek jelentette ki a magyar nemzet kettéválasztását a mohácsi csata után. Még a minden ízében mérsékelt 1847-i erdélyi országgyűlés is kimondotta október 5-én, hogy kész kölcsönös alku és egyezkedés útján ismét egyesülni Magyarországgal. Ez volt az önállóságára büszke, jogait és kiváltságait

minden áron fenntartani kívánó történeti Erdély utolsó, de elkésett nyilatkozata.

48. A MAGYARSÁG ÉS A ROMÁNOK

Erdélyben a román annál fontosabb szerepre volt hivatva, mert ahol eddig ki volt zárva az alkotmányból, ő bírta a fej szerinti többséget. Mint már említettük, az utolsó években igen aggasztó tünetei mutatkoztak a román köznép közt terjedő és terjesztett és az úrbéri visszaélések által nagyon is igazolt elégedetlenségnek. Ha az erdélyi ellenzék célt ér és méltányos, kielégítő módon igyekszik könnyíteni a földmíves terhein, elejét lehetett volna tán venni a nemsokára bekövetkező eseményeknek; de az, mint láttuk, nem történt meg. Az 1846—47-i gyűlésen a kormány által végrehajtott úrbéri törvény alig volt javításnak nevezhető. Miután a jobbágyság javát előmozdíthatta volna, azt meghiúsította, az igaz, az itt számos és szegény nemesek önzése, akik mind több úrbéri földet akartak majorságivá, azaz földesúri tulajdonná tenni. Erdély tehát önálló létének idejét betöltötte anélkül, hogy a legfontosabb és legégetőbb kérdés megoldásában akár egy lépést tett volna meg előre.

A Magyarországgal való unió a magyar elemre nézve erősödést, politikai hatalma biztosítását jelentette; a románságra még üdvösebb lehetett hatása. Az új törvények, amelyeket az 1848 áprilisi törvény hozott, megszüntették a jobbágyságot Erdélyben is, megszűnt a görög nem-egyesült hit el-

nyomása és ezzel megszűnt minden bilincs Erdélyben, ami a románt elnyomottá tette. Minthogy közéjük is elhatott a szabadság fuvallata, égető szükséggé vált az unió létesítése, a velejáró intézmények megvalósítása és a románoknak az új és kedvező állapot részére való megnyerése. Ez annál könnyebbnek látszott, mert a nyujtott adomány igen jelentékeny volt és a románságnak éppen nem volt oka sóvár szemmel nézni Havasalföld vagy Moldva felé, ahol a muszka ragadta magához a hatalmat. A márciusi események hallatára ugyanis több Párizsban nevelt ifjú, liberális román forradalmat indított meg az orosz beavatkozás ellen, amely azonban gyorsan véget ért és orosz és török beavatkozást idézett elő. Sem az orosz, sem a török uralom nem lehetett valami kecsegtető és a szláv túlsúly ellen még a magyarhoz való becsületes csatlakozás nyujtotta volna a legerősebb támaszt. A románokat különben, akik oly határozottan foglaltak állást a magyarok ellen, elválasztotta az a törekvés is, hogy függetlenek legyenek a szerb befolyástól és a karlócai érsekségtől.

A Balázsfalván április 30-án tartott ülésen kétezren voltak jelen. Forrón óhajtották az uniót és egy időre még az úrbéri terhek viselésére is készeknek nyilatkoztak, mivelhogy azokon rövid idő alatt úgyis segítenek.

Hogy aztán oly gyorsan és gyökeresen átváltozott a hangulat az unió tekintetében, abban kétségtelenül a szászoknak volt legnagyobb része. A százados erdélyi alkotmány a hármas nemzet közt határozottan a szász nemzetnek kedvezett

leginkább. Saját területükön is kisebbségben voltak és mégis székeikben és városaikban alávetettségben tartották a magyarokat és románokat és gazdasági tekintetben, mint polgárok és földmívelők, jobban kihasználták politikai hatalmukat, mint az akármilyen fösvény földesúr. Ezt pedig nem valami dacos magyar bizonyította, hanem a nagy német József császár, aki kötelességének jelentette ki Brukenthal bárónak, a nagy szásznak, nyugalomba helyezését. Az unió és a vele szorosan összefüggő egyenlőség következtében, nemcsak régibb visszaéléseiktől fosztatnak meg, hanem a Béccsel való, mindig híven ápolt és magát kifizető összeköttetéstől is. Régibb időben, különösen 1790—91-ben is ezt használták fel az unió meghiusítására, most pedig, miután ez nyiltan nem mehetett végbe, annál pedig gyöngébbek, semhogy önálló politikát követhetnének, egyrészt bécsi állandó ügynökeiket, másrészt a románságot használták fel a magyarok megtámadására és ha lehet, az unió megsemmisítésére.

Volt ugyan egy szabadelvű irány is — sok jó szász lelkesedett Széchenyiért —, de a magyarokhoz csak igen kevesen közeledtek és nem is a tekintélyes rész. A vezető férfiak, Szebenben Rosenfeld comes és Glanz, Brassóban Salmen, a régi katonai és polgári bürokrácia fenntartásában látták nemzetiségük üdvét. Midőn a kormányzó, gróf Teleki, május 3-án Szebenben megjelent és az unió szükségét hangoztatta, az volt a válasz, hogy osztrák lobogót tűztek ki. Legkülönb izgatási módjuk, szászoknál, románoknál az, hogy a ma-

gyarok Ausztriától és a császári háztól el akarnak válni és külön köztársasággá akarnak alakulni.

Mint a már a magyarok ellen táborozó szerbeknél, itt is a mélyen gyökerező papi befolyás volt döntő. A Szebenben az önállóan felállított bizottságnál, amelynek Barnucz, Papp Sándor, Laureáni és Mikás voltak előljárói, hasonló irány vált uralkodóvá. Mint román vezér lépett fel báró Nopcsa László volt hunyadmegyei főispán is. Bár a magyarországi románok igen lelkes hazafias felszólítást intéztek erdélyi testvéreikhez: egyesüljenek a magyarokkal a szabadság zászlója alatt, a magyarellenes mozgalom mégis ellenállhatatlan erejűvé vált. Különösen kitűnt ez a május hó 14—16-án Balázsfalván tartott népgyűlésen, ahol 40—50.000-nyire becsült tömeg ütött tábort.

A magyarbarátság szószólói sem hiányoztak ott, de megjelentek Dákorománia apostolai is. Hanem az egész rendesen vezetett ülést a szebeni bizottságnak magyar- és unióellenes lelkülete hatotta át. Ez nemcsak abból tűnt ki, hogy az eloszló népet Ferdinándnak, mint osztrák császárnak és erdélyi nagyfejedelemnek hűségére eskették meg, hanem abból is, hogy követeléseik közé vették azt is, hogy az uniót mindaddig nem tárgyalhatják, míg a román mint törvényes nemzet nem lesz szintén képviselve az országgyűlésen. Óhajaikat küldöttségek útján adják elő a császárnak és az erdélyi diétának. Mindaddig pedig, míg azok teljesítve nincsenek, egy Barnucz elnöklete alatt működő, békéltető bizottság fogja figyelemmel kísérni az ügyeket és fenntartani az érintkezést a néppel.

Minő hazug, lelkiismeretlen izgatás! Az a kívánságuk, hogy őket fogadják be nemzetül. Hiszen már nincs sem első, sem második, sem harmadik nemzet!

A régi erdélyi közélet a három törvényes nemzeten és a négy befogadott valláson alapult. Ha a görög egyesült és nem-egyesült felekezetek a befogadást követelik, míg az alkotmány fennáll, az csak jogosnak és természetesnek tekinthető, mivel politikai jogokat és egyenlőséget csak így élvezhetnek. De az uniónak éppen az a legfontosabb következése és éppen az tehette volna annyira kívánatossá a románokra nézve, hogy az idejemult kiváltságokat teljesen megszünteti. Hogyan lehet éppen akkor negyedik nemzetté tenni a románt, éppen akkor, amidőn a többi hármat feloszlatják?

A jogos követelések az unión belül mind teljesíthetők voltak és az izgatók éppen arra a követelésre helyezték a fősúlyt, és arra irányozták az oly könnyen eltévedhető népnek figyelmét, Szerba Sulucz Sándor, a hazafias uniált püspöknek, Lemény Jánosnak helyettese, egy héttel a balázsfalvi gyűlés után így rajzolta a helyzetet: „Fájdalom, ezen csendes és békés jellemű népnek fiatal, és pedig, mert úgy látszik, a szász nemzet által oly megvesztegetett vezetői voltak, kik a népnek az unió ellen kívánnak irányt adni, annyira, hogy az oláh intelligenciának, mely mintegy 15 egyént kivéve az unió mellett van, alig és nagy aggodalom és küzdés után sikerülhetett az unió elleni szenvet elnyomni és a jó célt megközelíteni, miről a petíció tanuskodik. Éppen azért a magyar nemzetnek mint bölcsességgel párosított nagylelkűsé-

get kell mutatnia. Megnyerheti az oláh népet, ha a kolozsvári országgyűlésen azonnal negyedik nemzetnek befogadja és a robotot megszünteti. Ezzel a magyar nemzet nem veszt, mert az úgyis már csak formaság nemcsak az oláh köznépet nyeri meg, hanem a dunai fejedelemségek népeit is, melyből többen is voltak jelen a gyűlésből."

„Tudom, hogy az oláh nemzetiség ellenében most sok scrupulusok fognak tornyosulni, de ha valaha az efféle scrupulusok károsak voltak, itt bizonyosan még károsabbak lehettek. Félre azokkal most, minden szentre kérem a nemeslelkű magyart és ezt az egész oláh nemzeti intelligencia kipuhatolt érzéséből mondom."

„Ha az oláh, mint nemzet önkéntesen és nem mint megsértett és akarata ellen hajtott nyáj lép be az unióba, meg van védve a boldogító egység alapja és annak a dunai fejedelemségek népe is meg lesz nyerhető."

Még egy más lépést is meg kell tennie a magyar nemzetnek. „A rosszakarók azt a veszedelmes hírt kívánták erdélyi nemzetem szívében meghonosítani, mintha a magyar nemzet Ő felségétől és az ausztriai háztól elpártolni kívánna. Ezen gyökerében éppoly hamis, mint veszedelmes ideát igyekezzék a magyar nemzet eloszlatni és tántoríthatatlan ragaszkodásáról az ausztriai házhoz nyiltan beszélni és declarálni: mert ezer ördög van, aki ilyen pokoli mesterséggel kívánná a magyar nemzetet gyanusítani."

Báró Wesselényi Miklós, akihez e sorok intézve voltak, éppen akkor rendelte, mint királyi biztos, a Részek beolvasztását az anyaországba,

Ő mindjárt a márciusi napok után felszólalt, hogy még az unió kimondása előtt szüntessék meg a robotot és a dézsmát Erdélyben, a román nép megnyerése végett és különben is egyike volt azoknak, akik legjobban bírták méltányolni az oláh mozgalom félelmetes jelentőségét. Nem szűnt meg sürgetni a minisztériumot, küldjön ki teljhatalmú biztost.

Tán nem tévedünk, ha a minisztérium és különösen Batthyány miniszterelnök politikájának legfőbb jellemvonását abban látjuk, hogy az szigorúan törvényhez szabott volt. A törvényt egyformán szándékozott fenntartani úgy a felülről, mint az alulról ellene nyilvánuló befolyások ellen. Annak keretén belül azonban mindent kész volt megtenni, ami Magyarországot erősítheti, annak elleneseit pedig lefegyverezheti.

Ily törvényes erősítés volt elsősorban Erdélynek a törvény által (VII. t.-c.) előkészített uniója. A királyi előadásokból, amelyek a gyűlés tanácskozásainak tárgyát kijelölik, jellemző módon kitűnt, minő ellentétes áramlatok küzdenek az udvarnál. Első tárgynak új kancellár választása (a lemondott Jósika Samu helyébe) és új kir. táblai elnök választását tűzték ki, „csak aztán következik az unió, az úrbér, a románok helyzetének javítása és a sajtó“. Márpedig ha életbelép az unió, nincs szükség sem táblai elnökre, sem erdélyi kancellárra, az unió után pedig a többi, valóban nagyfontosságú tárgy fölött már nem az erdélyi, hanem a magyar országgyűlés dönt.

Az unió megvalósítása végett a király május 29-re Kolozsvárra hívta össze az erdélyi diétát.

A gyűlést báró Puchner Antal nyitotta meg magyar nyelven, leírhatatlan lelkesedés közt. Már előbb, az előkésztő nemzeti gyűlésen, kitűnt, hogy a követek legnagyobb része óhajtja az uniót. Kolozsvár tereit és utcáit „Uniót mindenáron!“ kiáltó csoportok lepték el. Másnap Wesselényi Miklósnak jutott a megérdemelt tisztség, hogy ő indítványozza az uniót. Beszédét kitörő örömzaj fogadja. A szász követek nevében Roth Ágoston brassói követ az unióhoz áll. a Pragmatica sanctio fenntartásával. A királyi biztos még az ülésben kimondja az egyesülésnek „egyes akarattali elfogadását“. Így szűnt meg Erdély különválása, a nemzet pártharcainak és a török és német uralomnak szomorú emléke. Petőfi költeménye: „Két ország ölelkezése“ mutatja, milyen lelkesedést keltett az immár befejezett tény.

Jöhetsz most már, jöhetsz vihar,
Nem rettegjük már haragod!
Két ország eggyé olvadott,
Kétélű kard lett a magyar,
Mely jobbra is vág, balra is vág
És jobbra, balra majd érzik csapását!

Szinte jóslat gyanánt hangzik, hogy a csalárd sors sebet mérhet a magyarra, de már nem halálosat. Voltakép hazánk csak az unió által lett ismét kikerekített földrajzi egésszé és bár a kishazában csak kisebbség a magyarság, bőven pótolja azt a külön állami életben kifejlett érzés mélysége és különösen a harcos székelységnek Magyarországhoz vonása.

10931449

49. A ROMÁN FELKELÉS

Mihelyt az államalkotó tényezők, egyrészt a királyság, másrészt a magyar faj és az alkotmány ki nem engesztelhető ellentétbe jutottak, az állam elemeire bomlik szét és az ős állapot, a „bellum omnium contra omnes“ tér vissza. Még borzasztóbb volt az Erdélyben ezt kísérő, vele sokban kapcsolatban álló, de némileg más színezetű katasztrófa. A vallások és nemzetek sokasága már magában véve is alkalmas talaja volt az egyenetlenségnek és a szorosan vett Magyarországnak legföljebb déli része nyujt ehhez hasonló képet. De itt a nemzetiségi harc egyúttal társadalmi forradalom, az addig elnyomott és kizsarolt román népnek csak a régi rabszolgaháborúkhoz hasonlítható fölkelése. Éppen midőn felszabadítják őket, bizonyítják haragjuk kitörése által, hogy milyen soká és mily nehezen viselték az igát.

A balázsfalvi gyűlés után némileg lecsendesültek a kedélyek, az unió törvénnyé vált és végre is hajtották. A románok Bécsben nem nyerték a remélt támogatást és kívánságaikkal a magyar kormányhoz utasították őket. Hanem azért a román bizottság tovább is tanácskozott, összeköttetésben a szászokkal és ezek révén az osztrák tábornokokkal, akik csak kénytelen, kelletlen hódoltak a magyar kormánynak, magyar részről pedig nem történt semmi a veszély elhárítására. Ennek két módja lehetett volna: vagy a magyar lakosság és a székelység felfegyverkezése és az izgatók elfogatása, mielőtt még nagyobb bajt okozhatnak, vagy pedig az úrbér megváltásának gyors

végrehajtása, ami kiengesztelheti a jobbágyságot volt urával. Ehhez azonban sem a magyar kormánynak, amely különben sem volt eléggé tájékozva Erdély ügyeiben, sem az erdélyi kormányzóságnak, amely természetesen a földesurakhoz szitott, de a katonasággal sem akart szakítani, sem a kiküldött királyi biztosnak, aki azt mondta, hogy alig lehet annyi zavar közt célhoz jutni, nem volt elég önbizalma. Hiába mennydörgött Wesselényi egész nyáron át a közel veszélyről, a pusztulásról, amely a magyar nemességet a galiciai lengyelnek sorsára juttatja, a fajharcról, amelynek csak úgy lehet elejét venni, hogy, mint a lengyel nemesség: kivándorol, nem történt semmi olyan intézkedés, amely csak legkevésbbé is arányban állott volna a helyzet nehézségeivel. A követek résztvettek a pesti országgyűlésen, a katonai és polgári kormány közt nem volt nyilt összeütközés, a románok, kivéve néhány régtől fogva nyugtalan kerületben, mint Topánfalván, szintén nem igen mozogtak.

Szeptember elején Erdélyben is nyilvános lett a katonaság összejátszása a román elégületlenekkel. Urban ezredes a császár hűségére kezdte esketni a naszódi románokat, szintúgy járt el a katonaság Hunyadban is. Bár az illetők eljárásukat természetesnek tüntették fel a megyei hatóságoknak, a vész közeledése felől már senkinek sem lehetett kétsége. Nem lehetett feledni, hogy Hóra nagy támadása 1784-ben szintén a románoknak a katonai hatóságokhoz való behódolásával vette kezdetét. Akkor azonban a katonaság legalább

nyiltan nem támogatta őket, bár elnézése és késése által nagy felelősség terhelte.

Szintén a katonaság pártfogása alatt tartották meg a második balázsfalvi nagygyűlést, amely az összes román nép nevében tiltakozott az unió és a magyar minisztérium ellen, az osztrák alkotmányt ismeri el Erdélyre nézve és addig is, míg helyreáll a rend, egy minden nemzetiségből, népszám szerint, alakított kormány által kívánta igazgattatni Erdélyt. Ez a kormány a bécsi utasítások alapján járjon el. Itt is szoros kapcsolatban jelenik meg a magyarországellenes nemzetiségi mozgalom az osztrák összbirodalom felállításának eszméjével. Mindjárt elhatározták a szervezkedést is, amely legalább névleg a római hagyományhoz fűződött.

Az országot praefecturákra osztották, minden tíz helység élére tribunust állítottak. Szoros kapcsolatba léptek a szászokkal és havasalföldi vérrokonaikkal és a nemzeti bizottságot újra megerősítették. A praefectusok és tribunusok többnyire a papokból, ügyvédekből, vagy boldogulni nem bíró ügyvédekből és kisebb hivatalnokokból kerültek elő. Közülük szomorú jelentőségre jutottak Axente Szevér, Mikás Ferenc és Jancu Ábrahám, a „havasok királya".

Ugyanezen időben a szeptember 11-i gyűlés után a szász követek hazatértek a pesti országgyűlésről, azt hozván okul, hogy az a pragmatica sanctiót megsértette. Hazatért az ügyes, tanult Saguna András görög nem-egyesült püspök is, kinek aztán legnagyobb része volt a román nemzetiségnek a császári sereghez vonásában. De nem

szabad azért megfeledkezni arról sem, hogy Saguna mindenkép azon volt, hogy Széchenyi menjen teljes hatalommal Erdélybe.

Mihelyt Bécsben, Batthyány lemondása után, nyiltan felléptek az országgyűlés ellen és Jellasicsot nevezték ki királyi biztosnak (október 3-án), Erdélyben kitört a román lázadás. Október 10-től kezdve a felfegyverzett és az osztrák tisztektől „pazsurával" (passzussal) ellátott román parasztság kegyetlen dúlást vitt véghez a földesurak és általában a magyarság ellen. Nem képzelhető el az az embertelenség, mit a többnyire védtelen és elszórt kastélyokban és udvarházakban el ne követtek volna, nem kímélve sem aggokat, sem nőket, sem gyermekeket. Különösen borzasztó volt a Zalatnán október 23-án és 24-én véghezvitt vérfürdő, attól még az osztrák tisztek is elszörnyedtek. A magyarság kiirtását, a birtokok felosztását vették munkába, amit el nem raboltak, azt elpusztították és felgyujtották. Most, még két emberöltő után is, gyászos emlékben tartják a „rómaiak" barbárságát, amelynek meggátlására mit sem tett a császári katonaság. Ahol pedig katonák vagy nemeztőrök találkoztak a lázadókkal, ott ezek, bár nagy számmal voltak, az első rohamra megszaladtak, hogy újra előtörve, tovább raboljanak. Minthogy a „magyar" megyékben is, ahol a románság számosabb a magyarnál, magukra hagyatva teljesen elvéreztek volna, a magyarság sorsa a székelységtől, ettől az erős katonai fajtól függött. A székelység, amely nagyrészt határerődökbe volt beosztva (Mádéfalva), eleinte nem igen avatkozott be, sőt még a szerbek ellen küz-

dött székely ezred sem igen tett ki magáért. A katonai hatóságokra való tekintettel a kormány nem sietett nemzeti háborút hirdetni és felfegyverezni a készen álló erőt. Csak a szeptemberi balázsfalvi gyűlés után hívta össze Berzeviczy László kormánybiztos az összes székelységet népgyűlésre, Agyagfalvára, Udvarhelyszékben, nemzetük régi tanácskozó- és táborhelyére október 16-ára. Noha a katonai hatóságok mindent megtettek az ezredek visszatartására, a távoli, a többi világtól csaknem elzárt Csíkből és Háromszékből is tömegesen jött a huszárság és gyalogság papjainak és tisztjeinek vezetése alatt. A jelenlevők számát, tán némi túlzással, 60.000-re becsülték; fele fel volt már fegyverezve, hogy régi szokás szerint azonnal a harctérre indulhasson. A gyűlés legnagyobb rendben folyt le gróf Mikó Imre választott elnök vezetése alatt. Esküt tesznek az alkotmányra és ezt követelik a többi népfajtól is, a szászokat és oláhokat intik, maradjanak nyugton, különben mint ellenséggel bánnak velük. A székely nemzet törvénytelen katonáskodása megszűnik és ahelyett csak nemzetőrségi szolgálatot végez; a nemzet ezentúl csak a magyar minisztériumtól függ és nem a katonai hatóságoktól. Vezérül Zsombory ezredest jelölik, akinek vezetése alatt az egész székelység honvédsereggé alakul. Erre a fellépésre annál inkább volt szükség, mert Puchner, aki október 9-én, hogy az oláhok ellen ne kelljen fellépnie, Vay kir. biztosnak azt írta, hogy gyengélkedése miatt lemond a főparancsnokságról, október 18-án már nyiltan szembeszállott a magyar kormánnyal és magára

vállalta az országnak katonai és polgári kormányát.

Javában folyt az oláhok fegyverkezése: a bizottság 195.000-nyi népfelkelőt helyezett kilátásba. A várak: Gyulafehérvár és Déva biztosítva, a szász városok erős őrségekkel, Marosvásárhelyt, a székelyek főhelyét, éppen az agyagfalvi gyűlés idejében rakták meg császári katonasággal.

Ekkora ellenséggel szemben a magyar kormány is nagyobb erőt fejt ki és a székely és magyar lakosság október vége felé már kedvezőbb változást idéz elő a harctéren, az oláhokat szétverik, Urban csapatját is Szászrégennél. Hanem a székely lelkesedés nem volt tartós, a tisztek, mióta tudták, hogy Puchner elszakadt, nem voltak már megbízhatók és ez visszahatott az egész hadinépre. Már november 2-án írta Kossuth: „ha Szászrégent nem éri Szodoma és Gomorra sorsa, nincs igazság a földön".

Abban a szörnyű zűrzavarban, amelyet a bécsi forradalom előidézett, vége volt minden tervezésnek; egyik bonyodalom követi a másikat és a mi legdöntőbb, magának Ferdinánd királynak törvényeken alapuló akarata is kétségessé vált. Kossuth termékeny elméje új és biztos alapot keresett Magyarország és az egész monarchia újabb megszilárdítására. Így szólt:

„Ami az austriai ministeriumnak pénz- és hadügyre sóvárgását illeti, e részben erős meggyőződésem az, hogy inkább halál, mint a legkisebb engedély. Sőt miután nyiltan látjuk a reaktionális

törekvést, önállóságunkat minden áron biztosítanunk kell.

Mi nemzetünk minden viszonyairól felelősek vagyunk királyunknak és nemzetünknek. Mi pedig bizony az austriai ministerium külpolitikájáról e felelősséget nem viselhetjük.

Segítsen e bajon a törvényhozás. Segítsen annyival is inkább, mert már az austriai ministerium külpolitikájáról is a birodalmi ministeriuméhoz köteles alkalmazni. Mi pedig ha Bécstől nem, bizony Frankfurttól (ahol a német birodalom gyűlése összeült) nem függhetünk.

Én tehát a jelen törvényhozás feladataihoz számítom: akként intézkedni, hogy internationális viszonyainkban a magyar érdekek felett saját követeink és ügyképviselőink által őrködhessünk.

Végezetül:

Az országgyűlés küldöttsége Innsbruckba menjen, megvinni őfelségének hűségünket és kérni Bécsbe jövetelét.

Én azt gondolom, ez több mint kérelem, melynek teljesítése kegyelemtől függ; ez oly kérelem, melynek teljesítése törvényszerű jogainkhoz tartozik.

Istent hozom bizonyságul, én azoknak sorában állok, kik ő felsége magyar királyi trónusának sérthetetlenségeért életöket készek feláldozni.

De a körülmények olyanok, hogy ő felsége királyi székének sérthetetlen megtartása végett a király segedelmére, részre munkálására szükségünk van. Más segedelmet nem kérünk, mint azt,

hogy köztünk legyen, hű népe fölött Budáról uralkodjék. Ennyit csak megkívánhatunk.

Innsbruckból (hová a király menekült) nem lehet országolni. Bécs Frankfurttól függ — egy ily alárendelt trón nem lehet urunk, királyunk hatalmának centruma.

Urunk királyunk csak Budán teljesen souverain.

Mi nem kacérkodunk az austriai pénz- és hadügytárcákkal, de ha az austriai ministerium azt mondja, hogy ezeknek a magyar tárcákkal egy kézben kell lenni — nem kellene csodálkozni, valakinek eszébe jutna — tehát Budán. Mert Magyarország legnagyobb urunk országai közt; a magyar koronának vannak jogai is, ott van Galicia, ott van Dalmácia, s mi tudnánk a visszacsatolásnak olyan formáját, mely a nemzetiségeket, nemzetiségök és nemzeti kormányuk iránt tökéletesen megnyugtatná — és akkor talán a horvátok iránt is eszünkbe jutna, nem az egység, hanem a szövetség alapjára lépni. És leszen urunknak királyunknak két birodalma. Egyik, hol teljesen souverain s melynek központja Buda; másik, melyben Frankfurttól függ, s ennek központja Bécs. Galicia, Dalmátia nem tartozik, nem is tartozott soha a német birodalomhoz: nincs érdekében ahhoz tartozni. Bécsnek ellenben érdekében áll. Bécsnek a birodalom egységéhez kell gravitálni.

Ime, letevénk körrajzát urunk, királyunk hatalma biztosságának; le az austriai ház kétféle rendeltetésének. Nyiltan szólánk, mert királyok s népek végzete a népek kebelében oldatik meg. De adj isten, hogy hűségem ott is megértessék.

A magyar nemzet királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.

Hozza isten körünkbe ő felségét.

De ő felségének és családjának a magyar királyi széket biztosítani kell. Jöjjön, s biztosítva lesz. Ha ez nem történhetnék, és a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek. Eszembe jut, hogy ő felsége is volt ifjabb koronázott király, még atyja életében. Ezen eset többször fordult elő históriánkban. Miért ne most is? A magyar nemzet szereti ama kedves herceget, *Ferenc Józsefet*, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, fiok iránti szeretetében sem fenséges atyja, sem fenséges anyja bizonyára nem akarnak hátrább állani e nemzetnél.

A magyarok istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat, de ha ez nem történhetnék, adjon nekünk ő felsége, királyi tekintélyének legkisebb csorbítása nélkül, adjon fenséges Ferenc Károly főherceg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal, Ferenc Józsefben, Budán egy ifjabb királyt.

E nemzet, mint győzhetetlen óriás fogja védeni a poklok ellen is.

És az osztrák ház jövendője biztosítva lesz.

De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.

Kossuth.
(1848 július 30-án.)

10931449

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Abaffy Miklós 110
Abrudbánya 232
Absolon Dániel 187
Accise 191
Adó 45, 53, 55, 62—63, 183, 191, 201, 202, 212, 220, 225
Aetius 16
Ágostai csata 25, 26
Agyagfalvi gyűlés 273
Alánok 14
Alarich 17
Alboin 17
Ali basa 87
Állandó hadsereg 67—68, 70
Almásy Pál 237
Almos 22, 23, 25
Alparét (1459) 45
Alvinczy Péter 111
Amazonok 10
Ampringen Gáspár 138
Anjouk 39—42
Apácai Csere János 116—117
Apafi Mihály 145—149, 162, 163, 165, 174
II. Apafi Mihály 159, 165, 179, 211
Apor Péter 177
Approbata constitutio 159, 180
Apulum 13
Arad vármegye 226—228, 231
Árak 44
Aranyos 35
Arnulf császár 26
Árpád 23, 26
Aspremont gróf 194
Attila 15—17, 21, 24
Aurelianus 14
Avarok 17—19
Axente Szevér 270

Babb János 243
Bábolna-hegy (1459) 45, 46
Baján 18
Bajtay Antal 216
Bakács Tamás 72
Balassa Imre gróf 153
Balassa Menyhért 150
Balázsfalva 164
Balázsfalvi gyűlés 261, 263, 264, 268, 270
Bánffy Ágnes 215—218
Bánffy Dénes 14, 147—148, 215—218
Bánffy György gróf 247

Bánffy János 249, 255
Bánfi Miklós 54
Bányászat 52
Baranyai Decsi János 172
Barcaság 34
Barcsai Ágnes 215—218
Barcsai Ákos 126
Barcsai Mihály 160
Barnutz 263
Barót 33
Básta György 100, 101
Báthoryak 94—102
Báthory Anna 91
Báthory Boldizsár 97, 98
Báthory Endre 95, 100
Báthory Erzsébet 150
Báthory Gábor 109—110, 176
Báthory István nádor 59, 73, 75
Báthory István fejedelem 89, 93, 94—95, 124, 168, 170, 223
Báthory Kristóf 95
Báthory Miklós 105
Báthory Zsigmond 95, 97, 99, 103, 122, 172
Báthory Zsófia 116, 122, 131, 135, 136, 137
Batthyány Ádám 153
Batthyány Ferenc 130
Batthyány Ignác gróf püspök 239
Batthyány Lajos gróf 266, 271
Batu 16
Bazarád Mihály vajda 39
Beatrix 58, 66, 69—70
Bécsi béke (1606) 105, 119, 150
Békés Gáspár 94
III. Béla 35
IV. Béla 36—37
Béldi Pál 147—149
Belgiojoso Jakab 104
Bercsényi Miklós gróf 194, 195, 197, 199, 202, 203, 204
Berzeviczy László 272
Besenyők 22, 24, 25, 30, 35
Beszterce 34, 39, 44
Bethlen Farkas 173
Bethlen Gábor 109, 110—117, 118, 145, 159, 173, 174, 176, 177, 214
Bethlen Gábor kancellár 221
Bethlen János mester, Zsigmond király korából 40
Bethlen János történetíró 173
Bethlen János gróf 249, 250
Bethlen Miklós 132, 166—167, 216
Bihar 32
Bizánc 14, 21
Blandrata György 92
Bocskay István 98, 102—110, 122, 136, 158, 159, 171, 176
Bogdánovics vajda 54
Bogumilek 90
Borszék 153
Botond 26
Bolgárok 18, 21, 24, 30
Bonfini 66, 168, 170
Bornemisza Anna 165
Bornemisza (Kászonyi) János 210, 211
Bornemisza János (budai polgár, történetíró) 169—170

Borsos Tamás 176
Bottyán 199, 203
Böjthi Gáspár 176
Bölcs Leó l. Leó császár
Brád 232
Brandenburgi Katalin 113, 115
Brassó 42, 44, 45, 93, 101, 109—110, 154, 232, 262
Brodarics püspök 91
Brukenthal báró 221, 225, 262
Brutus J. M. 168
Buccow 220—225
Bulcsu 26
Bürokrácia 212—214, 247

Candelei Anna 70
Caraffa 137, 162, 163, 164, 185—192
Carrillo Alfonso 96
Castaldo 84
Catalaunum 16
Céhrendszer 41—42
Cesinge János 45, 56
Chmelnicky Bogdán 124
Chryseos 9
Címkórság 154
Cincárok 156
Cobb 137, 141
Coligny 128
Comenius Ámos 116
Commines a Hunyadiakról 47—48
Compilata constitutio 159, 180
Corvin János 56, 66, 68—70
Corvina 65, 78, 168
Csáky István 115
Csáky vajda 43
Csángók 156, 224
Cserei Mihály 136, 177, 203
Csík 35, 198, 223, 224, 272
Csóry János vajda 101
Csörsz árka 18
Czibak Imre 80

Dácia 11—14
Dákok 11
Dákoromán elmélet 220, 234, 243, 263
Dalmácia 37, 42
Dalmát városok 34
Darius 10
Daróc 33
Dávid Ferenc 92, 150
Debrecen 91, 155—156, 162, 189
Decebalus 12
Déva 163, 233, 273
Dobó István 89
Doboka 32
Dobrudzsa 45
Domitianus 11
Dózsa György 72—74
Dömös 35
Drombo Péter 219
Drugeth Bálint, Homonnai 107
Dunod 161, 162
Dzsingisz khán 16

Ebesfalva 161
Eleonóra császárné 206
Eger 87

III. Endre 38
Eperjesi vésztörvényszék 137, 186
Estei Ferdinánd főherceg 253
Esterházy Dániel 121
Esterházy János gróf 217—218
Esterházy Károly gróf püspök 219
Esterházy Miklós 112, 118, 134, 151
Esterházy Pál 143, 185, 191
Etelköz 23
Evlija Cselebi 157
Erzsébetváros 156

Fejérhegyi csata 111
Fenes 126
I. Ferdinánd 79, 80—85, 170—185
II. Ferdinánd 111, 112, 175
III. Ferdinánd 112, 120, 121
V. Ferdinánd 263, 273
I. Ferenc francia király 75
Ferenc József 276
Festetics Pál 153
Fideicommissum 154
Flandriaiak 33
Fogaras 34, 37, 187
Forgách Simon 199
Flämitzer 187
Forgács Ferenc 168, 170
Forray András 227—228
Franciska 32
Frangepán 76, 78, 134
Frankok 24
[illegible]ata falva 36
Fráter György 81—86, 89, 169
Fridrik császár 51, 54—55, 58, 59, 60, 61

Garayak 49—50
Gavrila György 219
Gazdasági élet 151—152, 157
Geleji Katona István 116
Gellért, Szent 31
Gelou 243
Genua 45
Geraszim Adamovics 243
Géták 11
Géza fejedelem 27—31
I. Géza 32
II. Géza 33
Gibbon 36
Giskra 49, 53
Gizella 28
Gótok 14
Görög katolikus egyház 218—220, 264
Görög keletiek 218—220, 226, 228, 260, 264
Gritti Lajos 80
Gubasóczy János 140, 142

Gyalu 126
Gyergyó 35, 198, 223
Gyula 23, 26, 27, 30, 31
Gyulafehérvár 13, 36, 39, 93, 114, 117, 235, 273
Gyulafi Lestár 172
Gyulai gróf 251
Gyulai Pál 95
Gyurgyevo 98

Habsburgok 70
Hadik András 224
Hadrianus 13
Hajdúk 101, 104, 158
Hamel-Bruynincks 204
Hargita 35
Harmincad 42, 53
Három nemzet 33, 42 (1437), 43—44, 100—101, 212, 222, 226, 228, 238, 244, 252, 264
Háromszék 223, 236, 272
Határőrvidék 220—225, 237, 271
Havasalföld 35, 37, 39, 40, 57, 123, 156, 169, 172, 228—229, 234, 245, 261
Hegyes András 177
Heissler 165
Heister 198, 203, 205
Heller 162
Heltai Gáspár 93
Henrik osztrák herceg 26, 35
Herbeville 199
Hermannstadt 33
Hermanrich 14
Herodotos 9
Hierotheos 26
Hitújítás 90—93
Hofmannsegg gróf 231
Honfoglalás 21—25
Honter János 93
Hóra-felkelés 225—235, 237, 269
Horvát János 159
Horvátok 18
Humanista kor 64—66
Húnok 14—17
Hunyadiak 46—60
Hunyadi János 46—49, 67
Hunyad vára 46
Huszárok 50
Husziták 42, 43, 54

Illirek 37
Independensek 116, 173
Illésházy István 102, 108
Isa 21
István, Szent 27—31
Istvánffy Miklós 99, 171
Izmaeliták 22

Jagellók kora 69—74
Jajca 53
Jankovich Antal 228
Janku Ábrahám 270
János király l. Zápolya János
János Kázmér 124, 125
János Zsigmond 81—94, 103, 170
Jazigok 11
Jezsuiták 95, 101, 106, 136, 193
Jobbágyság 43, 46, 49, 53, 62—63, 71—74, 156—158, 187—188, 190, 200—201, 222, 225—235, 236, 237, 251, 256, 257, 260, 266, 268—269
Jordanes 17
Jósika István 97
Jósika Samu báró kancellár 256, 266
I. József 198, 205
II. József 225, 227, 235, 236, 238, 243
Julius Caesar 11
Jurisics Miklós 86, 169

Kabarok 22
Káldy György 114
Kálmán 34
Kálvinisták 91, 116
Karády Pál 150
Karkhasz 23
Károly császár 80
III. Károly 208, 211
Károly Gusztáv 125
Károlyi Sándor gróf 178, 195, 196, 202, 205
Károlyi Zsuzsánna 112
Kászonyi János 210
Katolikus státus 114
Kaunitz 239, 242
Kázmér 56
Kazy 132
Kemény Dénes báró 249, 259
Kemény János fejedelem 118, 125, 145, 174
Kemény János báró 254, 264
Kemény Zsigmond 179—180 (jegyzet), 258
Kendeffy Ádám gróf 249
Kendi 98
Kenézek 38
Keresztyénség 27
Kerlés hegye 32
Keserüi Dayka 116
Khevenhiller 175
Kinizsi Pál 59
Királyföld 34
Kloska 234—235
Koháry István 144
Kollonics Lipót 137, 138, 144, 185—192, 193
Kolozsvár 13, 39, 44, 45, 93, 95, 98, 99, 117, 154, 163, 164, 258, 266—267
Kolozsvári Márton és György 44
II. Konrád császár 30
Konstantinápoly 14
Konstantinus császár 25
Koppán 28
Kornis gubernátor 210
Kornis Boldizsár 109
Korona, Szent 29, 39, 51, 60, 79, 106, 108
Kossuth Lajos 273—276
Kozárok 21, 22
Kőszeg 86, 169
Köztisztviselők 181—182
Krauss György 174
Krimhild 16
Krizsán 234
Kucovlach 156
Kunok 22, 32—33, 37
Kurucok 140, 141
Kusid 25

Labancok 140
XIV. Lajos 135, 139, 141, 161, 195, 196, 197, 201
I. László, Szent 32
László vajda 39
V. László 47—48
László Zsigmond 160
Laureáni 263
Leopold-féle diploma 179—185, 213
Lazius Farkas 171

Lebed 22
Lebedia 22
Lehmann 195
Leó császár 23, 24
I. Leopold császár-király 134, 139, 161, 179, 191, 194, 198
II. Leopold 239
„Libertas" 200
Lippa 53
Lippay prímás 134
Lobkowitz herceg 139
Longueval 195
Lorántffy Zsuzsánna 115, 123
Losonczy István 86—87
Lotharingiai Károly 161
Lucrum camerae 34, 53
Luteránusok 91
Luther Márton 90, 91
Luther Márton Mátyás királyról 69

Mádéfalva 220—225, 237, 271
Mágnások 153—154
Magyar mint hivatalos nyelv 257
Magyar parasztok száma 113
Major Péter 220
Majtényi fegyverletétel 206
Marcianus 16
Mária királyné 75, 90
Mária Terézia 216—217, 224, 226, 245
Maris folyó 9
Mátyás király 47—69, 132
Mátyás főherceg 102, 105; császár 111, 176
Medgyes 45
Méhessi kancellári titkár 243
Mélius Péter 92
Mésztákon 232
Metamorphoses Transylvaniae 177
Mezőség 35
Mihály vajda 98, 100
Mikás Ferenc 263, 270
Mikó Imre gróf 272
Miksa császár 60, 71, 170
Mindszenti Gábor 168
Moesia 37
Mohácsi vész 74—77, 168
Mohay János 246
Mojgrád 13
Moldva 42, 45, 57, 123, 156, 169, 223, 228—229, 245, 261
Moldvabánya 54
Montecucculi 127—129, 145
Morus Tamás 150
Munkács 193, 196
Murád szultán 98
Murány ostroma 119
Mursina Erzsébet 46
Musztafa 165

Nádasdy Ferenc 98, 134, 135, 136
Nagy Alfréd 19
Nagy Károly 18
Nagy Lajos 41—42, 43
Nagybánya 44
Nagypipájú, kevés dohányú 141
Nagyszeben l. Szeben
Nagyszombati csata 198

Naláczi Sára 215—218
Nándorfejérvár 47, 50
Napoca 13
Nemes Ádám 253
Német-török közti egyensúly 121
Nemzetiségek és a Rákóczi-felkelés 197—198
Neoacquistica commissio 189
Nopcsa Elek báró 254
Nopcsa László báró 263
Nőközösség 10
Nössner Simon 176
Nyék 23
Nyirség 32, 46

Oláh Miklós 87, 168, 171
Oláhok l. Románok
Olt 37
Onodi gyűlés 202, 205
Oppeln és Ratibor 83, 99, 112
Orániai Vilmos 96
Orsova 12
Országgyűlés összetétele 252—253
Ortelius 175
Oroszok 261
Ottó császár 26
Ottó, magyar király 38, 39
Ozul 32

„Öreg Graduál" 123
Örmények 156

Pálffy nádor 124
Pálffy Fidél kancellár 255
Pálffy János 203, 205, 206
Panajotti 135
Pannonhalma 29
Papilla tábornok 228
Papp Sándor 263
Parasztlázadás 46, 71—74, 157
Parasztság l. Jobbágyság
Parasztvármegye 158
Paulus Jovius 169
Pázmány Péter 112, 113, 118, 131, 174
Pécsy Simon 114
Pekri Lőrinc 200, 203
Péter cár 203, 204
Pethő Gergely 174
Petőfi 267
Petrőczy 141
Petrus Bizarus 171
Podiebrád 49, 51, 54
Pókayak 94—95
Pomponius Laetus 66
Porolissum 13
Potaissa 13
Pragmatica Sanctio 207—215
Preiss 233
Priszkosz 16
Protestánsok üldözése 102—110, 120, 137—144
Puchner 272

Rabutin generális 198, 199
Recrudescunt inclytae Gentis Hungariae vulnera 197
Ráday Pál 197
Rakamaz 115
Rákosi gyűlés (1291) 38

I. Rákóczi Ferenc 136
II. Rákóczi Ferenc 137, 154, 177, 188, 192—207, 208
I. Rákóczi György 94, 115—117, 118—124, 145, 151, 159, 173
II. Rákóczi György 121—122, 124—126, 131, 145, 173
Rákóczi Zsigmond 171
Rall altábornagy 240
Ranke Zrínyi Miklósról 88
Rattkay György 175
Reformáció l. Hitújítás
Regalisták 252, 253
Regiomontanus 64
„Regnum Marianum" 143
„Részek" 83, 106, 142, 159, 207, 241, 248, 259, 265
Révai Péter 176
Révay László 175
Rhédei Ferenc 125
Róbert Károly király 39
Rogerius 36
Római kor 11—14
Románok 34, r. eredete 37—39; 40, 100, 156, 198, 204, 218—220, 225—235, 237—238, 243—244, 251, 259, 260—267, 268—273
Rosenfeld comes 262
Roth Ágoston 267
Rudána 35
Rudolf király 100, 105, 107, 143, 176
Ruyter 139
Sabaria 19
Saguna András püspök 270—271
Saint Simon II. Rákóczi Ferencről 206—207
Salm Miklós gróf 80
Sambucus l. Zsámboki
Sándor vajda 39
Sarmizegetusa 13
Sarolta Amália, hessen-rheinfelsi hercegnő (II. Rákóczi Ferenc felesége) 194
Sárospatak 79, 117
Savoyai Eugen 191, 193, 198, 206, 211
Scharffenberg 163
Schesaeus Keresztély 170
Schultz alezredes 233
Schwendi Lázár 89
Sebes l. Szászsebes
Segesvár 41
Sélyei István 139
Sepsi Laczkó Máté 176
Servientes regales 28
Siegler Mihály 170
Silvester pápa 29
Sinkai György 220
Sirmium 37
Siskovics altábornagy 223—224
Somlyó 164
Somogy 28
Sophronius püspök 219
Soproni béke 51
Soproni országgyűlés (1681) 112, 142
Spangár András 174

Spankau 137
Spanyol örökösödési háború 191, 195
Stainville generális 212
Strasoldo 137
Studium Generale 64
Supplex libellus 244

Szabács 57
Szabirok 21
Szalárdi János 123, 173
Szamosköz 46
Szamosközi István 171
Szamosújvár 156, 164
Szarmaták 11
Szász Károly 249, 254
Szászok 33—35, 38, szász városok 41—42; 43, 44, 90, 91, 99, 101, 110, 111, 182, 184, 190, 198, 220—221, 225, 238, 241—243, 245, 246, 259, 261—262, 267, 268, 273
Szászrégen 273
Szászsebes 33, 41
Szász universitas 238
Szászváros 33, 41
Szatmári béke 206
Szeben 41, 91, 109, 116, 208, 262
Széchenyi György 137, 185
Széchenyi István gróf 248, 255
Széchenyi Pál 191, 197, 200
Széchy Mária 119, 135
Székelyek 35, 38, 41, 42, 43, 45, 91, 93, 94, 105, 156, 169, 172, 183, 220—225, 236, 267, 268, 271—272
Székely Mózes 101
Székely támad 94
Szelepcsényi György 137
Szelistye 40
Szentgotthárdi ütközet (1664) 129, 145
Szentgyörgyi János gróf 54
Szerba Sulucz Sándor 264
Szerbek 18
Szerbia 42
Szerémi György 167—168
Szigetvár 88, 171
Szilágycsehi 159
Szilágyi Erzsébet 47, 49, 50
Szilágyi Mihály 49—50
Szilágyi Sámuel 222
Szittyaország 9, 17
Szlávok 21, 24
Szláv túlsúly 261
Szobieszky János 161
Szondy György 87
Szörény 39
Szuhay Mátyás 141
II. Szulejmán 74, 78, 80, 88, 90, 161
Szvatoplug 25

Talmács 40
Társadalmi élet 152—155, 177—178
Tatárjárás 37—38
Tatárok 101—102, 125, 207
Telegdi Miklós 92
Telekessi egri püspök 196
Teleki József gróf kormányzó 256

Teleki Mihály 141, 147, 151, 163, 164, 165—166, 205
Teleki Sámuel 216—217, 242, 247
Telepítés 190
Temesvár 86
Teodorich 17
Tiefenbach tábornok 99
Tinódi Sebestyén 87, 167
Tisza István 126
Thököly Imre 135, 141—144, 151, 165—166, 193
Thököly István gróf 135
Thrácia 37
Thurzó Borbála 152—153
Thurzó György és Szaniszló 112
Tokaj 106, 120, 144, 193
Tokaji Ferenc 193
Tollius 132
Tomori Pál 76
Topánfalva 269
Torda 13, 40
Torstenson 119
Törcsvár 39
Török Bálint 81, 150
Trajanus 11—13
Tubero 66
Türi Sámuel 241

Udvarhely 224
Ulászló 56, 70—72, 218
Unió Magyarországgal 238—239, 244, 247—248, 250, 252, 255, 259, 262, 263, 264, 266
Unitáriusok 92
Urban ezredes 269, 273
Ursz Nikoláj (Hóra) 231
Uzok 22

Vajk l. István
Valens 14
Vallási kérdés 150, 153—154, 157, 180, 188—190, 206, 213—214, 215—-218, 245
Vámok 42
Vándorpatrióták 249
Várad 36, 55, 110, 121, 126, 129
Váradi béke (1538) 80—81
Varga Katalin 258
Városi élet 42, 44—45, 155
Vasvári béke (1664) 129, 133
Vazul 27, 31
Vencel király 38
Vencelin 28
Veranchich Antal 86, 169—170
Verbőczy István 75, 77, 91
Veresmarti Mihály 175
Verespataki viasztáblák 13
Vetési László 201
III. Vilmos angol király 195
Virmond lovassági tábornok 210
Vitéz János 48, 56
Vitnyédy István 134, 135
Vlachok l. Románok
Vlajk vajda 40
Vlassics Ferenc 250

Wagner Bálint 93
Weiss Mihály 109—110, 177
Wesselényi Ferenc 119, 134, 146

10931449

Wesselényi István gróf 212, 214
Wesselényi Miklós 242, 244, 246, 248—249, 252, 253, 254, 255, 265, 267, 269
Wesselényi Pál 141
Wesselényi-féle összeesküvés 133—137, 151
Wurmbrandt gróf 254

Zalmoxis 10
Zápolya István 56, 70
Zápolya János 73—75, 78—81, 168
Zaránd vm. 226, 237
Zalatnai vérfürdő 271
Zermegh János 168
Zeyk János 230
Zrínyi Ilona 142, 186, 187, 193
Zrínyi György 130
Zrínyi Miklós (szigetvári hős) 88
Zrínyi Miklós (költő) 112, 126—129, 130—133, 134, 145, 151, 157, 158, 175
Zrínyi Péter 131, 134, 135, 136
Zsámboki János 170
Zsibói csata 199
Zsidók 92, 114
Zsigmond király 40, 42—45
Zsombory ezredes 272

Bayerische Staatsbibliothek München